

SOMOGYI MŰZEUMOK FÜZETEI

MAGYAR
KÁLMÁN

AZ
ÖTVÖSKÖNYI
BÁTHORI
VÁRKASTÉLY

SOMOGYI MÚZEUMOK FÜZETEI

HEFTE DER MUSEEN DES KOMITATES SOMOGY

18

Sorozatszerkesztő

BAKAY KORNÉL

1974

KAPOSVÁR

MAGYAR KÁLMÁN

**AZ ÖTVÖSKÓNYI
BÁTHORI VÁRKASTÉLY**

**1974
KAPOSVÁR**

Lektorálta:

HOLL IMRE

A címlapot tervezte: Segesdy Katalin

A fényképfelvételeket készítette:

Lantos Miklós
Magyar Kálmán

A rajzokat készítette:

Hrotkó Zsuzsanna
Merész Emese
M. Nádor Zsuzsanna
Sási János
Segesdy Katalin

Technikai szerkesztő:

Farkas Béla

KIADJA: A SOMOGY MEGYEI MŰZEUMOK IGAZGATÓSÁGA

A kiadásért felel: Dr. Bakay Kornél megyei múzeumigazgató

74. 10., 5108. Készült 1000 példányban. KF eng. sz. 98701.

Somogy megyei Nyomdaipari Vállalat.

Felelős vezető: Farkas Béla

I. FEJEZET

TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

Dél-Dunántúl története szempontjából igen fontos az uradalmi központok: a várak és a hozzájuk tartozó települések rendszeres vizsgálata. Ezért jelentős a Marczali, majd a XV–XVI. századi Báthori uradalmak – országos kitekintéssel készülő – forrásanyagának feltárása.

Somogy területén a XV–XVI. században – gazdasági, közigazgatási, birtoktörténeti és művelődéstörténeti szempontból – a Marczaliak, illetőleg a Báthoriak babócsai, segesdi, zákányi, marcali és fejeérköi uradalmának kutatása adhat kiemelkedő, új eredményeket.

Az említett uradalmak várközpontjai közül csupán a fejeérköi, illetőleg a Segesdhez tartozó Ötvöskőny várkastélyának területén folyt régészeti ásatás. A fejeérköi és az ötvöskőny várkastélyok régészeti anyaga jól bizonyítja a Báthoriaknak – a középkori Somogy, illetőleg országos szempontból is számunkra legjobban használható – XV–XVI. századi művelődéstörténeti szerepét.

A legkiemelkedőbb somogyi családi központok: Babócsa, Segesd és Marcali feltárásáig alapvető, képet ad a család névadó, uradalmi és szakrális székhelyének: Nyírbátornak régészeti anyagközlése.

A szabolcsi Nyírbátorhoz, illetőleg főképpen Ecsedhez hasonló szerepe van Somogy legfontosabb közigazgatási és uradalmi központjának: Babócsának. Hiszen a XVI. századi végvári életben kiemelkedő szerephez jutó Báthori székhely Dél-Somogy területének egyik fő meghatározója.

Ennek közvetett tárgyi, illetőleg fontos egyéb forrásbizonyítékát nyújtja a segesdi uradalomhoz tartozó kisebb reneszánsz Báthori vadászkastély történeti és régészeti feldolgozása.

Ötvös (Kőnyi) és környékének története
a XV–XVII. században

Dél-Somogy XV–XVII. századi életében nem elhanyagolható szerep jutott Segesdnek és közvetlen környékének: Ötvösnek, Kőnyinak, Atádnak, valamint a többi közös vonásokat mutató szomszédos falunak.

Ötvös és környékének történeti képe a korábbi; X–XIV. századi időszakban is, de legfőképpen a végvári harcok idején látszik hasonlónak a szomszédos községek történetéhez.

Ötvös falut környezetéből kiemeli a XV–XVII. században fennálló várkastélya. A segesdi jelentős XV–XVII. századi uradalmi központhoz tartozó falu közelében a Batthyányiak, Báthoriak, Pekryek és Török

kök – főnemesi igénnyel berendezett – vadászkastélya állt.

A község és környékének története előbb a segesdi királyi, királynéi ispánsági központhoz, majd nagybirtokos urainak – főképpen a főispáni rangot viselő Báthoriaknak – somogyi szerepéhez kapcsolódik. Magáról a várkastélyról a történeti adatok alig szólnak.

A középkori Ötvös községet 1333–1335, az 1389-ben Vtves, Wthwes néven említik.¹ Már 1395 előtt a királyi udvarnokok faluja volt és a segesdi királynéi ispánsághoz tartozott.²

Az újabb történeti irodalom azt is feltételezi, hogy a falu első lakói a XI–XII. században a királyi szolgálatú ötvösműveket készítő csoportjához tartoznak és a segesdi királyi, majd később a királynéi ispánsági központ „ötvös-szükségletét” elégítik ki.³ Az itt lakók szolgáltatása a XII–XIII. században változik meg. Ettől kezdve udvarnokokként, főként földműveléssel foglalkoztak.⁴

Milyen okból történt a falu lakóinak: az ötvösöknek szolgáltatás változása? Hiszen esetükben a legősibb és legjobban megbecsült iparos szolgáltató, az ötvösréteg alakult át gazdálkodó, egyszerűbb udvarnok réteggé.⁵ Az is bizonyos, hogy a honfoglalást megelőző, illetőleg azt követő időszak ötvösei igen magas szinten művelték iparukat. Alig képzelhető el, hogy nem tudták kielégíteni a királyi-királynéi udvartartás XII–XIII. századi igényét.⁶

Sokkal valószínűbbnek látszik, hogy az ötvösmesterek részben a királyi udvarhoz, illetőleg az arany-ézüst ércek lelőhelyéhez kerültek közelebb.⁷

Ötvös falu 1389-ben a szomszédos Barát, Bolhás, Atád, Szabás, Gesztenye helységekkel, illetőleg a Drávához közelebb fekvő Aranyossal, Belcsővel, Vissontával, valamint a királyi szolgáltató falvak mellett lévő Csákánnyal, a segesdi királynéi ispánság uradalmát alkotja.⁸

Az uradalom létrejötte jól nyomon követhető. A XI. század elején felállított somogyvári ispánsági és főesperességi székhely mellett – szinte azonos időben – megalakult a segesdi főesperesség, majd annak védelmére a világi ispáni központ. Az ekkor szerveződő segesdi királyi uradalom állhatott elsősorban Ötvös és környékén lévő falvakból.

A XIII–XIV. században már az uradalomhoz tartozó falvak egy részét még I. István adományozta el. Később – mint Bölcső is – már királynéi tulajdonba jutottak vissza.⁹

Fel kell tételeznünk azt is, hogy Ötvös falu szolgáltató rétegének a XI–XIII. században a Dráva men-

ti Aranyos falu lakói szállíthatták a szükséges alap-
ércet: az aranyat.¹⁰

A XIII. században részben a meglévő korai királyi
ispáni (Segesd környéki) falvakból, a király magán-
birtokainak falvaiból (Csákány, stb.) valamint az el-
adományozott falvak (Bölcső, stb.) visszavételéből
szerveződhetett meg a királynéi ispánság uradalma.¹¹

A királynéknak – főképpen Somogyban – még több
helyen voltak „népei”. 1268-ban a pannonthalmi apát-
ság kanászainak Márcadó nevű falvában, valamint
tíz évvel később a királyi tárnokok egykori fonói föld-
jén is említik őket.¹² A XV. században Segesd köze-
lében feltűnő Udvarnok nevű helységben is a királyi-
királynéi birtokhoz tartozó népek élhettek.

A XV. század végén Ötvös község Wthwes néven
szerepel. A XV. századvégi trónharcokból győztesen
kikerülő Zsigmond király hűséges hívének: Kővágó-
őrsi Batthyány Györgynek örökre eladományozza Öt-
vöst a két Athád (Atád)-dal és Zabás (Szabás)-sal.¹³

1403-ban Somogy a Zsigmond ellen lázadó főurak
– köztük a somogyi Marczaliak – központja. A ki-
rály hűségén maradó Tapsonyi Anthimiek kapják a
Batthyány birtokokat: Wthvest, Athád-ot, Zabás-t,
Baráthy-t és Batthyán-t.

Ötvös régi birtokosait a lázadók állítólagos pár-
tolása miatt sújtja birtokelkobzással a király. A kiala-
kuló birtokper során Zsigmond 1404-ben újból me-
gerősíti Tapsonyi Anthimi fia Jánost az említett javak-
ban.¹⁴ 1404 közepétől Batthyány György felesége és
fiai újból pereskednek Ötvös ügyében. A Tapsonyiak
régőbbi állítása hamisnak bizonyul. Zsigmond ugyan-
ebben az évben visszajuttatja nekik Ötvöst és az em-
lített négy községet.¹⁵

1404-ben – későbbi fő támaszainak – a Marcza-
liaknak adja zálogba 8020 forintért Zsigmond, a ki-
rálynő teljes uradalmát. 1405-ben pedig 1333 arany
fejében már néhai Losonczy István bán felesége kap-
ja – élete tartamára – a segesdi királyi oppidumot
„*simul cum tributis et ceteris pertinentiis ejusdem
universis demptis 3 possessionibus Totayd (Atád),
Sabaot (Szabás) et Wthwes vocatis ab eodem oppi-
dis sequestratis et per alias litteras nostras magistro
Georgio parvo de Kwuagowrs collatis...*”¹⁶

A fentiek ellenére mintegy fél évtized múlva a se-
gesdi uradalom végérvényesen a Marczaliak kezére
kerül. 1417-ben az uradalmat – a Zsigmondot
Aachenbe és Konstanzba, majd párizsi és londoni
útjaira elkísérő – Marczali II. Miklós kapja, Ötvös
és az említett birtokok kivételével.¹⁷

Ötvös a XV. század második feléig a Batthyányak
földesurasága alá tartozott. A szórványos történeti
adatokból az is kiderül, hogy a községben 1402-ben
a Szűz Mária tiszteletére szentelt egyház állt. 1427-
ben pedig az Ötvösből származó Illés fia Benedek
Veszprém egyházmegyei gyertyavivőről (acolitusról)
tudunk.¹⁸

A XV. század elejétől 1506-ig főképpen a szomszéd-
os Kóny faluról kapunk adatokat. Községünk 1477
és 1506 között Belek (Beleg)-kel, Miké-vel és a ké-

sőbbi Báthori birtokkal: Tarany-nyal együtt a vránai
perjelség csurgói uradalmához tartozik.¹⁹

A XV. század végén újra az ötvösi plébánia-
templom szerepel egy egyházmegyei felsorolásban,
1494-ben pedig Péter nevű plébánosát marasztalják
el.²⁰

A község ebben az időben már Marczali, illetőleg
Báthori tulajdonban van. Erre szolgálhat bizonyíté-
kul, hogy Marczali Miklós 1398-ban a Nagyatád kör-
nyékén lévő Kunfalvát kapja adományul. A XVI. szá-
zad elején pedig a Báthoriak leányági birtokaként
Pekry Lajos lesz az ötvösi birtokos.

A mohácsi vész idején – a rendkívüli hadisegély-
hez készült portaösszeírás szerint – Ewthwes-en Ma-
gyar Kristófnak 4, Óvári Fülöpnek 10 és Magyar Mik-
lósnak 6 portája van. Az 1530-as évektől – Ferdinánd
által történő elfogatásáig – Pekry Lajos a birtokos.

Pekry előbb Báthori Erzsébet, majd Báthori István
nádor özvegyének; mazóviai Zsófia hercegnőnek a
férjeként a Báthori családdal szoros rokonságba
kerül. Az 1530-as évektől kezdve erőszakkal foglalja
el a somogyi Báthori birtokok nagy részét.²¹ Birtok-
szerzése a Marczaliaktól a Báthoriakhoz került dél-
és észak-somogyi birtokokra egyaránt kiterjedt. Erő-
szakos foglalás útján juthatott az ötvösi várkastély
és a község birtokába is.

Pekry 1534–36 között Dél-Somogyban Szentgyörgy,
Darány, Szabás, Baráti, Csokonya, Kálmáncsehi, Csö-
köly és Ötvös falvakban, Közép- és Nyugat-Somogy-
ban Böhönye, Tapsony, Illyesy, Moroczfalva és Merke,
míg Észak-Somogyban Somogytúr, Látrány, Kőrös-
hegy, Kereki és Maros (Siómaros), valamint Pata és
Felső-Batthyány helységeket birtokolja.²² Birtokfogalá-
saira legjellemzőbb az 1532-ben történt marcali rajta-
ütés. Ebben az esztendőben ugyanis a Báthoriak tu-
lajdonában lévő Marczali uradalmat foglalja el. A
fejérfői uradalom birtokközpontját Kőröshegy, Kereki,
Látrány falvakkal véglegesen tulajdonába keríti.

A fenti birtokok nagy része 1537, illetőleg 1551
után kerülnek vissza a Báthoriak tulajdonába.²³

A történeti források szerint 1534-ben Kónyban
Pekrynek 10 adófizető, 6 szegény és 3 pusztá portája
szerepel. A szomszédos Ethves – az adatok szerint –
népesebb volt. Itt 12 adófizető, 10 szegény és 6 pusztá
portát említenek az összeírók.²⁴

1535-ben Török Bálint – a pannonthalmi apátságtól –
3000 forintért egy évre bérbe veszi a somogyi –
közte az ötvösi – egyházi tizedet is.²⁵

Ötvösön és Kónyban továbbra is Pekry marad a
birtokos. 1536-ban Ewthwes-en 20, míg Kwny-ban 15
portáját említik.²⁶

A lakosság csökkenése tapasztalható az 1534-ik
évi összeíráshoz képest. 1532-ben ugyanis a Bécs el-
len támadó Szulejmán portyázói Ötvös várát is el-
foglalják. A török foglalatást Pecsevi írja le: a vár és
környéke meghódolt, majd János király oldalára állt
át.²⁷

Ötvös a török sereg elvonulásával azonnal Ferdi-
nándhoz került vissza, hiszen Ötvösön és környékén

valamint az Atádon is birtokos Pekry Ferdinánd pártjához tartozott. A segedi birtokközpont pedig ugyancsak a Ferdinánd-párti Báthoriak kezében van.²⁸

Ötvös – lélekszámát tekintve ebben az időszakban – a közepesnél nagyobb falu volt. A község Kóny-val együtt Atád portaszámát közelíti meg, ahol Pekrynek 1534-ben 56, majd 1536-ban 31 portája van. Jóval kisebb azonban Segesdnél, ahol az említett években – csupán a Báthoriak kezében – mintegy 70 porta szerepel.²⁹

Az 1537-es veszített eszéki csata után a segedi Báthori uradalomhoz kerül vissza az ötvösi vár és környéke. 1537–38-as években – a Báthoriakkal szoros kapcsolatban álló – Török Bálint, Báthori András kérésére foglaltatja el az ötvösi várkastélyt.³⁰

Török Bálint erőszakos somogyi birtokfoglalásai nem könnyen értelmezhetők. Az 1530-as években a Báthoriak tulajdonában lévő Somogyvárt is megszerzi.³¹ Török Bálint – Pekry elfogatása után – Túr (Somogytúr), Kálmáncsehi és állítólag Ötvös várkastélyt fel is robbantja.³² Az is valószínű, hogy a Pekry birtokok és köztük az ötvösi vár elpredálására a belőlük kiinduló erőszakos foglalások és rablások adhatták a közvetlen indítékot, hiszen 1538-ban Dersfi Miklósné Kapos-újvári várába tartó borszállítmányát Pekry Lajos ötvösi „várnagy” emberei elrabolják.³³

Török Bálint 1537-ben történő támadása után a várkastély valószínűleg visszakerült Báthori András tulajdonába. 1542-ben már – Segesden kívül – Atádot, Ötvöst és Kónyt is Báthori kezén találjuk.³⁴ Török Bálint elfogatása utáni esztendőben – királyi megbízás alapján – éppen Báthori foglaltatja el a somogyi Török javakat. Ez a birtokátadás nem mehetett maradéktalanul végbe, Kwny-ban Török Jánosnak 2 adófizető és 3 szegény portája maradt. Ugyanebben az évben Ötvös már pusztaként szerepel. Két évvel később az újra benépesült községben, valamint Kónyban és a szomszédos Atádon már Alya Mátyás az új földesúr.³⁵ 1545-ben Kwny-ban Török Jánosnak még két adófizető és három szegény portáját ismerik. 1545–46-os években Ötvös ismét pusztá és – Segesdhez hasonlóan – plébániája is elhagyott. A környék lakói – az 1542-ik évnél nagyobb – török hadjárat következtében elpusztulnak, illetőleg elmenekülnek.³⁶ Az 1542–46 között bekövetkezett török támadás az ötvösi várat is érinthette. Tulajdonosa, Alya Mátyás a Pécszet ellenállás nélkül feladó magyar lovasság egyik vezére.³⁷

A környéken egy nagyobb átvonulást kell feltételeznünk, mivel Atádot teljesen és Segesdet részben pusztán találjuk. A feltehetően déli irányból: Atádon, Ötvösön keresztülvonuló ellenséges sereg Segesdet is megtámadta. Az utóbbit azonban kisebb pusztulás érte, mivel 1545–49 között Báthori András birtokában átlag 60 portát említenek.³⁸

1546-ra Ötvösbe részben visszatelepül a lakosság. Alya Mátyásnak, a későbbi koroknyi várkapitánynak 2 adófizető, 5 szegény és 18 felégetett portája van.

Kónyban 18 porta tulajdonosaként újra Török Bálintot jegyzik fel.

1548-tól Ötvös községben és a két Atádon ismét a Batthyányak a tulajdonosok.³⁹ Ötvösben 1549–50-ben Batthyány Mihálynak 2 adófizető, 5 szegény és 8 pusztá portáját ismerjük. Az említett években Kónyban még mindig a Török család is birtokos.⁴⁰

Az 1552-es évben a környéket újabb ellenséges hadmozdulat érthette. Ekkor Kónyt teljesen felégetik és Ötvösben is a Batthyányoknak csupán 4 portája marad épen. 1553-ra már a szomszédos Atádra visszatelepül a lakosság. Ötvös és Kóny – az előző évhez hasonlóan – részben pusztá, illetőleg felégetett.

A nagyobb 1554–55-ös somogyi török hadjárat után 1556-ban Kónyban Zrínyi Miklós is birtokos. A csurgói birtokközpontból Beleget (Belek) is kezében tartja.⁴¹

Ötvös vidékét a 1556–57-es években újabb török támadás éri, mivel mindkét Atád és Ötvös pusztaként szerepel. Lakói ekkor részben Segesdre menekültek. Itt ugyanis a Batthyányoknak Atádról, Barátiból és Ötvösről elmenekült jobbágysait említi Báthori András 65 jobbágy portájának felsorolásával együtt.⁴² Az említett hadjáratot Kóny sem heveri ki. 1557-ben is még teljesen pusztá és csupán az 1563-as török kincstári defter jegyzi fel 8 házát.⁴³ Az 1564-es esztendőre Kóny ismét teljesen pusztá lesz. Ötvösben 2, Atádon 5 portája marad Batthyány Mihálynak. Ebben az esztendőben a Báthoriak somogyi birtokközpontja a virágzó Babócsa is teljesen elhagyott. Egyedül Kálmáncsehi (Kálmáncsa) mezővárosban van 50-nél több porta.⁴⁴

1566-ban – Szigetvár eleste után – Ötvös és Kóny ismét a töröknek adózik. Ötvösön a török defter szerint 8 ház szerepel. Ekkor a környéket pusztítva ugyancsak átvonulnak a török seregek és a Zrínyiek somogyi birtokközpontját, Csurgót is beveszik.

1571-ben Ötvösön 18 ház, míg 1575-ben Kónyban 14 ház szerepel a török összeírások szerint.⁴⁵

Segesd 1566-tól – a régi Báthori várkastéllyal együtt – a pécsi vilajet mohácsi szandzsákjának nahiéja (járási székhelye) lett. Várának kiépítését 1570 körül kezdi meg a török, több-kevesebb sikerrel.⁴⁶

Ötvös és Kóny a töröknek és a Zrínyieknek, Batthyányoknak egyaránt adózik. 1582–83-ban Ötvösön Batthyány Farkasnak 2 portája szerepel.

A környéken állandósulnak a magyar végvári csapatok támadásai. A végvári küzdelmekre jellemző 1583-ban Ali budai basa Rudolf császárhoz írt levele: „Nádasdy és Zrínyi Berzence, Babócsa, Segösd alját és az hatalmas császár végeit mind szüntelenül száguldja, és nagy károkat, dúlást teszön az tartományban.”⁴⁷

1591-ben ugyan még török kézre kerül a segedi fellegrvár, de már 1594-ben Zrínyi György Babócsa várával együtt visszaszerzi.⁴⁸

Ebben az esztendőben Ötvös is bizonyosan magyar kézben van, mivel Batthyány Farkas tulajdonában 7 helységet jegyeznek fel.

Ugyanebben az időben a Zrínyiek birtokközpontjához: Csurgó várához tartozik – Tarany, Beleg, Nagymarton (Csurgó) mellett – a harcokban elpusztult Kóny. Két évvel később már 10 helységgel szerepel ugyancsak Zrínyi birtokaként. Ötvösről ettől az időtől kezdve hiányoznak a történeti adatok.⁴⁹ Környékének történetét Kanizsa eleste (1600) után nem ismerjük. Valószínűleg a XVII. század derekán újra a Zrínyi birtokokhoz tartozott.⁵⁰ Az 1664 körül Ötvös mellett átutazó Evlia Cselebi a következőket írja: „ennek a síkságnak nyugati részén Ötvös vára van. Szulejmán khán ezt elfoglalta ugyan (1532, 1542, 1545–46, 1552, 1556), de jelenleg a magyar vezír (Zrínyi Miklós) hatalmában levő palánka. Az előresiető tatár csapatok ennek külvárosát elpusztították, kirabolták, s a hitetleneket a várba üzték.”

A XVII. század végén készült összeírásban már Somogy megye újjátelepült községei között szerepel Ötvös is. Végsősoron azonban az 1715–20-as évek

között kezd Ötvös és Kónyi újra községgé fejlődni.⁵¹

Összefoglalva a község történetét: Ötvös a XI–XII. században királyi szolgáltató falu lehetett. Lakói a XIII. században már királyi udvarnokként szolgálnak.⁵² A község – közel két évtizedig – a segesdi királyi ispánság uradalmához tartozott, 1395-ben Kővágóőrsi (Batthyány) György kapja örök adományul Zsigmond királytól. Rövid ideig tartó tapsonyi birtoklás után a XV. század második feléig a Batthyányak kezén volt. A XV–XVI. század első évtizedeiben Marczali – Báthori – Pekry, majd Alya Mátyás koroknyai kapitány tulajdonát képezi. A török megújuló támadásai miatt a XVI. század közepétől csak szórványos birtoklást mutatnak a Batthyányak. Ettől az időtől kezdve – 1664 körül biztosan – a Zrínyiek uradalmához tartozott Ötvös és Kónyi is.

Középkori történetének jelentősebb szerepet ad a régészeti kutatásaink során feltárt XV–XVI. századi reneszánsz vadászkastély.⁵³

I. FEJEZET JEGYZETEI

- ¹ CSÁNKI II. 1894, 634. és Kö. Á. L. Al. III. 1. ad. 3. n. 19.
- ² CSÁNKI II. 1894, 634. és SV. 374., HECKENAST 1970, 83.
- ³ HECKENAST 1970, 22, 83.
- ⁴ Uo. 81, 84. Véleményünk szerint az ötvösi udvarnokokat a király, illetőleg a királyné ellátására rendelték. LÁSZLÓ 1944, 354–359.
- ⁵ DIENES 1972, 33 és H. KOLBA–NÉMETH 1973, 5–6.
- ⁶ HECKENAST 1970, 84. – DIENES 1972, 33, 36. A segesdi királyi, illetőleg királynéi ispánság ötvöseit (aranyosait).
- ⁷ Az ötvösöket és aranyosokat egyfelől a gazdagabb arany- és ezüstérc lelőhelyekhez közelebb eső királyi központokba telepíthették át, másfelől a központi királyi ötvösműhely újjászervezésével is összefüggésbe hozható távozásuk. (PAULINYI 1966, 82–83.)
- ⁸ SV. 374. – KANYAR 1967, 38.
- ⁹ FUSSY 1902, 480, 487–SV. 374.
- ¹⁰ Aranyos lakóinak egy része az arany, mosásával, kitermelésével és talán feldolgozásával is foglalkozhatott. Ez a kisebb Dráva menti nemesfém lelőhely legkésőbb a XII. században kimerülhetett. (Aranyos nevére ld. KÁLMÁN 1973, 82. 135–SFM. 1974, 812. és az aranymosókra PAULINYI 1966, 33. 25. j.)
- ¹¹ A XI. század elejétől a király magánuradalmához tartoztak a segesdi ispánság birtokai.
- ¹² CSÁNKI II. 1894, 627. – HECKENAST 1970, 100, 115.
- ¹³ CSÁNKI II. 1894, 634.
- ¹⁴ Zsigmond-kori II/1. 311 p. 2678 reg. és 356. p. 3031 reg.
- ¹⁵ Zsigmond-kori II/1. 390 p. 3283 és 3985 reg.
- ¹⁶ Zsigmond-kori II/1. 508. p. 4153 reg.
- ¹⁷ SV. 374.
- ¹⁸ CSÁNKI II. 1894, 634. – MREV III. 1902, 60.
- ¹⁹ CSÁNKI II. 1894, 1477-ben a batthyányi előnévvel rendelkező Alapiaké Ötvös. (CSÁNKI II. 1894, 663.)
- ²⁰ MREV IV. 1907, 35.
- ²¹ Conscriptio portarum in Comitatu Simighiensi OL U. et C. Fasc. A. 2658. 1. – NAGY 1862, 200. – TAKÁTS 1914, 65–66. – PÁKAY 1971/1. 13.
- ²² PÁKAY 1971/1–2. 2, 13–17, 19–20, 23, 66–68.
- ²³ 1537 után birtokait időlegesen elveszíti. (NAGY 1862, 199.) 1551. évi Báthori–Pekry per anyaga. (OL Kincs. lev. A. N. Fasc. 817. No. 16.)
- ²⁴ PÁKAY 1971/1. 13.
- ²⁵ SOROS–REZNER 1905, 203 és 793–794.
- ²⁶ PÁKAY 1971/1. 23.
- ²⁷ 1526-ban már a török portyázók felégették Somogyot. (VERANCICS 1857, 24.) Pecsevinél bővebb leírást Dselálzáde Musztafa közli. (DSELÁLZÁDE 1896, 202–203.)
- ²⁸ PÁKAY 1971/1. 23–24.
- ²⁹ Uo. 13, 23.
- ³⁰ GHIMESI, FORGÁCH 1866, 133.
- ³¹ SV. 540.
- ³² TAKÁTS 1914, 71. 1536 júniusában már János király pártján volt Török Bálint. (SZAKÁLY, 1969, 18.)
- ³³ ZADOR 1964, 53.
- ³⁴ PÁKAY 1971/1. 32–33.
- ³⁵ PÁKAY 1971/1–2. 40, 44.
- ³⁶ Uo. 9.
- ³⁷ ISTVÁNFFY 1962, 180–182.
- ³⁸ PÁKAY 1971/1. 50, 65, 74.
- ³⁹ Uo. 74, 83.
- ⁴⁰ Uo.
- ⁴¹ Uo. 109.
- ⁴² Uo. 117.
- ⁴³ Uo. = SV. 98.
- ⁴⁴ PÁKAY 1971/1. 124–125. – SZAKÁLY 1971, 59. – MÉREY 1966, 162.
- ⁴⁵ MÉREY 1966, 171. – SV. 126.
- ⁴⁶ SV. 64.
- ⁴⁷ A budai basák... I. 1915, 264, 289.
- ⁴⁸ SV. 35, 459.
- ⁴⁹ PÁKAY 1971/1–2. 28, 34, 133. – SV. 98.
- ⁵⁰ KARÁCSON II. 1904, 7. A vármegyét dúló tatárokat Zrínyi verte ki. (KANYAR 1967, 74.)
- ⁵¹ PÁKAY 1971/2. 36, valamint Repartitio decimarum I. Cotus Simighiensis. Sub inspetione Dni Sárközy: Pagus Ötvös (KÁL Ötvös 1715. 91.)
- ⁵² A segesdi királynéi ispánságra ezideig a XIII. század második felétől vannak történeti adatok. (KANYAR 1967, 38.)
- ⁵³ Az 1966–1974. között folytatott régészeti ásatások is ezt látszanak bizonyítani.

II. FEJEZET

AZ ECEDED BATHORI CSALÁD SOMOGYI TÖRTÉNETE (1490–1600)

Az előzőekben – Ötvös és környékének birtoktörténetével kapcsolatban – több főrangú család ötvösi birtoklását tárgyaltuk.

A Batthyányak és a Zrínyiek sorából – magyarországi, de főként somogyi szerepük tekintetében – kiemelkednek a Báthoriak s a velük rokon Pekryek. Hiszen éppen az előbbiek – a XV. század végétől a XVI. század második feléig – mint országos főtisztviselők és somogyi főispánok kiterjedt birtokaikkal és familiárisaikkal közvetlen meghatározói a megye életének.¹

Ötvös és környékének eddigi régészeti kutatása éppen a várkastély XV–XVI. század első felének Báthori–Pekry korszakát mutatja – építészeti és művelődéstörténeti szempontból – a legjelentősebbnek.²

Feltűnő viszont, hogy a Báthoriak és familiárisaik somogyi birtok és művelődéstörténete szinte alig kutatott.³ A fentiek miatt látszik szükségesnek országos és somogyi történetük rövid feldolgozása.⁴

* * *

A (Nyír) Bátorról elnevezett Báthori család a Nyírség XI. századi idegen eredetű nemzetségéből: Gutkeledektől származott.⁵ A nemzetség majdai főágához tartozó Báthoriak – az 1279-es birtokadomány után – főképpen nemzetségi-ági birtokok megszerzésével a XIV. századra nagy uradalmat hoznak létre.⁶ A család első ismert őseinek, I. Andrásnak fia, I. Bereczk 1321-ben szerzi meg végérvényesen a Báthoriak nyírbátori birtokközpontját.⁷ Ecsed – 1317-ben történő – birtokbavételével veszi kezdetét az a több évszázados tudatos birtokszerzési politika, amely a XVII. századra több hatalmas birtoktestet: az ecseedi és Somogyban a babócsai uradalmat és több kisebb részuradalmat hoz létre.⁸ A család felemelkedését I. Bereczk fiai: II. János, Lőkös, I. Miklós és II. András teremti meg. A rozgonyi csatában I. Károly oldalán harcoló II. János 1316-ban a Borsa Kopasz elleni küzdelmekben tűnik ki. Ettől az időtől kezdve a Báthoriak – királyhűségük révén – gyorsan emelkednek. II. János szatmári és aradi főispán, I. Miklós csongrádi főispán és szegedi várnagy, míg II. András váradi püspök lesz.⁹

A XIV. század elején már két ágra szakad a család. Báthori II. János fia, László szabolcsmegyei főispán – Meggyesaljai Annával kötött házassága után – (Szilágy) Somlyó központtal új Báthori uradalmat hoz létre. László leszármazói a somlyói, erdélyi fejedelmi ág ősei lesznek, míg Lőkös fia Péter († 1335) a nyírbátori központban élő ecseedi ág megalapítója.¹⁰

Az Anjou-párti Báthoriak Zsigmond király hű szövetségesei voltak.¹¹ A király adományai révén birtokaik még erőteljesebben növekednek. A debreceni uradalom határszélétől Bátor városig, továbbá Büdtől Nagyfalun át Berczelig a Tisza mentén, s végül Nyíregyháza vidékén birtokosok.¹²

A husziták ellen vívott csehországi háború jelentős véráldozatot követel a Báthoriaktól. A két Báthori testvér: Péter és Bertalan elesik a harcokban. Zsigmond király – 1421-ben Ziska ellen folytatott – morvaországi hadjáratában már ecseedi Báthori I. István is fontos szerepet kap.¹³ A család gazdasági gyarapodása is erőteljesen folytatódik.¹⁴ Ugyanakkor az ecsedek politikai emelkedése csupán a XV. század első felében kezdődik. I. István országbíró a sárkányrend tagja lesz és az ország bárói közé kerül. A husziták és főképpen a török elleni küzdelmekben igen jelentős szerepet vállalnak a Báthoriak.

1437-ben – a Budai Nagy Antal felkelés peremhullámaiként – a Nyírségbe eljutó kisebb jobbágyszerkeket is ők verik le.

A török ellen vívott nagy erőpróbán: a várnai csatában Báthori I. István – az „ország dandárja élén” – Szent György zászlajának őreként esik el. Fiai: Miklós váci püspök, II. István országbíró és erdélyi vajda, I. László szatmári főispán és I. András Szabolcs vármegye főispánja már az ország első zászlósurai.

S főképpen a rokoni kapcsolatok révén történő emelkedésük magyarázza előretörésüket Mátyás uralma alatt. A család közvetlenül a király rokoni körébe kerül, mivel Szilágyi Mihály feleségül veszi Báthori Margitot. Ugyancsak a királyhoz fűződő nemzetségi rokoni kötelékeket erősítette – a Gutkeled nemzetséghez tartozó – Maróti Mihály Szilágyi Margittal kötött házassága.¹⁵ A király rokonainak számító gazdag család nagy politikai hatalom birtokába jut. Báthori II. István országbíró és vajdai címet kap 1474-ben. 1470-től Báthori László szatmári és zarándi főispán, míg az 1451-ben és 1460-as években udvari tisztségeket viselő Báthori András szabolcsi főispán, majd később koronaőr lesz. Mátyás humanista udvarának legkiválóbb alakja, az Itáliában tanult író-humanista Báthori Miklós, aki előbb szerémi (1469–1475), majd váci püspök (1475–1506) lett.¹⁶

A Báthoriak rokoni köréhez ekkor már tizenkét országos méltóságviselő és egy püspök tartozik. Az Alföld peremén a Kompoltiak, Erdélyben a somlyóiak és más családok,¹⁷ Magyarország északi részén a Pálócziak, nyugaton az Alsólendvai Bánfiak, Kánizsaiak, és – 1474-től – a Marczaliak tartoznak a főúri rokonsághoz.¹⁸

A Báthoriak 1474-ben kerülnek közvetlen rokoni kapcsolatba Somogy megye akkori leghatalmasabb főuraival, a Marczali családdal. Ekkor vette feleségül Marczali György – Báthori II. István országbíró hugát – Báthori Katalint.¹⁹ A családi friggyel egyidőben a két család kölcsönös örökösödési szerződést is kötött. A szerződés értelmében a fiúági örökös: Marczali László – 1488-ban történt – halála után az összes somogyi Marczali birtok a Báthori testvérek kezére kerül.²⁰ Ettől az időtől kezdve Somogy megye északi részétől egészen a Drávaig – négy vár és több kastély, 11 város, valamint 40–54 helység uraiként –, a Báthoriak öröklik a Marczaliak somogyi főispáni címét és familiárisaik nagy részét is átveszik.²¹

A hatalmas Marczali birtok somogyi uradalmi központja Babócsa, ahol a főispáni címet viselő Marczaliak – a XV. századtól – közigazgatási központjukat is kiépítik.²² Ezzel a Báthoriak dél-somogyi, Babócsa környéki birtokai kiemelt szerephez jutnak.

Végősoron a fontos dél-somogyi birtokok, valamint a Marczali családnak nevetadó kisebb uradalom mellett a dél-balatoni: fejérkői, a zákányi és segedi részuradalmak alkotják a Báthoriak teljes somogyi birtokát.²³ Az említett uradalmak legfontosabb városai: Köröshegy, Marcali, Somogyvár, Segesd, a két Zákány, Lábod, Babócsa, Valkó és Kálmáncsehi.²⁴

A Somogyban újbirtokos Báthoriak politikai szerepe 1490-től kezdődik. Mátyás halála után a vármegyei csapatok segítségével kiverik – a megyébe benyomuló – Miksa német-római császár csapatait.²⁵

Ulászló pártjának fővezéreiként verik le a csontmezei csatában Korvin Jánost.²⁶ Ezután érthető módon II. Ulászló – a trónját megszilárdító – Báthoriakat teljes kegyével és birtokadományaival halmozza el. A Marczaliak leányági örökösével folytatott per után, 1495-ben „új adományként” Báthori András és fia: György kapja a Marczaliak birtokainak java részét.²⁷

A király – 1496 tavaszán – a Báthoriak babócsai várkastélyában is megjelenik. Közvetlenül utána adja Báthori György főlovászmesternek a somogyi főispáni címet.²⁸

A Báthoriak legnagyobb hatalmukat II. Ulászló idejében nyerik el. Ekkor I. András koronaőr fiai: I. György somogyi főispán és főlovászmester, III. István temesi főkapitány és nádor (1519), II. András Szabolcs-Szatmár megyei főispán és belgrádi bán (1521) az ország legfontosabb katonai és közigazgatási tisztségeit töltik be.

A szinte egyedülálló hatalmi helyzetük további emelkedése – a Dózsa-féle parasztháború leverése után – igen jól megfigyelhető. A királyokat utánozza Báthori István nádor, Zsófia mazóviai hercegasszonyal történő házasságkötésekor.²⁹

A mohácsi vést megelőző időben az ország állapotának, véderejének tragikus elhanyagolása terén a Báthoriakat is komoly felelősség terheli. Nándorfehérvár tragikus eleste, majd a mohácsi csatavesztés után az egymással birtokszerzésben versenyző főnemesek sorában Báthori III. István nádor és Báthori II. András bán is szerepel. Igen jellemző rájuk,

hogy 1526-ban Báthori András – György testvérével együtt – még Szapolyai János királlyal választásán vesz részt. Egy évvel később a két Báthori testvér – igen jelentős birtokadományok után – már Ferdinánd pártjára áll.³⁰ Somogy megye fő birtokosa, Báthori András szatmári főkapitány és tárnokmester 1528-ban – Ferdinánd megbízásából már az ország „ügyeit” intézi. A Báthoriak Ferdinánd oldalán a János király elleni fegyveres harcokban is részt vesznek. 1527-ben Báthori György főispán Batthyány Ferenc bánnal Somogy megyéből vonulnak seregeikkel Szlavóniába Frangepán Kristóf ellen. 1528 elején pedig a Báthoriakkal rokon Pekry Lajos – Török Bálint temesi főispán segítségével – az országból kiűzi János királyt.

Ettől az időtől kezdődően lesznek – az ország sorsát érintő – rendi és főnemesi gyűlések színhelyei a Báthoriak dél-somogyi birtokai. Báthori György főispán 1531-ben Babócsán tanácskozik a leghatalmasabb Ferdinánd-párti főurakkal: Perényi Péterrel, Török Bálinttal, Pekry Lajossal és másokkal.³¹ Még ugyanabban az évben a Báthoriak kezén levő Béla váron a magyar, horvát és szlapon rendekből közel száz egyházi és világi főnemes találkozik. A 4000 fegyveres jelenlétében lezajlott rendi tanácskozáson Perényi Péter a Báthoriakat és a többieket János király oldalára próbálta állítani. A tárgyalások 1531 őszén a Báthoriak zákányi birtokán folytatódtak. Ekkor a Báthoriak, laki Bakics Pál és Török Bálint a János-párti Nádasdy Tamással szövetkeznek.³² A Ferdinánd és János-párti főurak – a Báthoriak közvetítésével létrejövő – egyeztető, békéltető tárgyalásainak Szulejmán szultán 1532-ben a Délvidék; Babócsa és végősoron Bécs ellen indított hadjárata vetett véget.

A Somogy megyében kialakult bizonytalan állapotokat több Báthori birtok elfoglalására használta fel Pekry Lajos. Felesége javaiként, főképpen Báthori István nádor egykori birtokait szerzi meg. Birtokfoglalásai során a Báthoriaknak legnagyobb veszteségét a virágzó, gazdag mezőváros, Kálmáncsehi időleges elvesztése okozza. Észak és több közép-somogyi községen kívül főképpen a dél-somogyi Báthori uradalmakból kerültek községek, mint pld. Szentgyörgy, Darány, Csokonya és Ötvös Pekry kezére.³³ Pekry nagyarányú somogyi birtokfoglalásainak 1537-ben a vesztes eszéki csata vet véget.³⁴ A vereség hatására még kedvezőtlenebbek lesznek a dél-somogyi állapotok.

Az 1538-ban megkötött nagyváradi béke után Somogy megye – a Török Bálint vezetésével szerveződő – János-párti főurak ellenőrzése alá kerül.

A vármegye főispánja: Báthori Bonaventura (András), a legnagyobb somogyi birtokos ebben az időszakban Ferdinánd táborához tartozik.

Somogyban Török Bálint – 1541-ben történő – elfogatása után ismét a Báthoriaké a legnagyobb politikai hatalom. Több fontos Török birtokközpont – köztük Csurgó – viszont az új hatalmas délvidéki nagybirtokos, Zrínyi kezére kerül. Zrínyi Miklós és sógora Tahy Ferenc 1542 és az 1550-es évek között több régi dél-somogyi Báthori birtokot megszerez. Szigetváron 1554-ben még Báthori András főispán familiá-

risa: Perneszi Egyed kapitány képviseli a Báthoriak érdekeit. Vízváron és Bélaváron ebben az időben már Tahy Ferenc épít ki magának új birtokközpontokat.³⁵

Báthori II. András fiai: Bonaventura somogyi főispán és erdélyi vajda, II. Miklós somogyi főispán és országbíró, valamint II. György közös családi központja – a XVI. század közepéig (1566–1571) – Nyírbátor lesz. Bonaventura nyírbátori várkastélyában folytat tárgyalásokat Erdély jövődő sorsáról az Izabella királynőt képviselő Martinuzzi Györggyel és a király megbízottjával, gróf Salm Miklóssal.³⁶

1542-ben – Pest Ferdinánd által történő ostroma során – Babócsa ura, Báthori András és testvére György az ún. Perényi liga tagjai lesznek.³⁷ Ferdinánd Pest elleni támadását követi 1543-ban Szulejmán szultán Dél-Somogyot újra érintő hadjárata.³⁸

A Báthoriak somogyi birtokainak várai és várkastélyai: Marcali, Somogyvár, Segesd, Zákány és Babócsa ekkor már végvárakká szerveződnek.³⁹

Pécs, Siklós és a tolnai várak az 1543-as hadjárat során történő eleste után a török délvidéki, illetőleg dél-somogyi támadásai állandósulnak. Az 1547-től egyre sűrűbben bekövetkező török támadások ellen Szigetvár, illetőleg a Babócsa környéki várak védik a somogyi Báthori uradalmakat. Ettől az időtől kezdve a somogyi Báthori birtokok története a délvidéki, főképpen a Babócsa környéki végvári harcok, illetőleg a Babócsával kapcsolatos események jellemzik. Így 1550-ben Báthori András babócsai őrsége a Somogyra támadó pécsi Dervis bég seregét veri meg. A menekülő török csapatot pedig – Ötvös régi birtokosa – Alya Mátyás koroknai várkapitány Kálmáncsehinél semmisíti meg.⁴⁰ Ettől kezdve a törökök még súlyosabb támadásainak válik célpontjává Babócsa. 1554-ben a Báthoriak régi familiárisa Perneszi Egyed őt bég támadásától védi meg Sziget várát.⁴¹

A jelentős politikai szerepet vállaló Báthoriaknak – János király halálával – megváltozó politikai helyzete Magyarországot egyesítésére szolgáltatott lehetőséget. Ferdinánd bizalmatlan politikája miatt azonban Báthori András Nyírbátorba vonul vissza hosszabb időre. 1550 és 1565 között főenergiáját az erdélyi ügyek rendezése, illetőleg a János Zsigmonddal folytatott fegyveres harc köti le.⁴²

A somogyi végvárvonal még szervezetlen védelmét használja ki a török 1555-ben Kaposvár, Korotna és több jelentős somogyi vár – köztük Babócsa – elfoglalására.⁴³ Ekkor a Báthoriak somogyi birtokközpontja – közel egy esztendeig – török kézre kerül. A dél-somogyi birtokok időleges elvesztése, jelentősen befolyásolja a Báthori jövedelmeket. Hiszen éppen a dél-somogyi uradalmak mezővárosai: Kálmáncsa, Lábod, Barcs stb. a legjövedelmezőbb. Kiemelkedő szerepe van Kálmáncsának, ahol az osztrák tartományok felé vezető híres „marhahajtó út” vezet keresztül.

1566-ban Zrínyi és a Nádasdy vezette magyar hadak az elpusztított Babócsát is visszaszerzik. A Báthoriak segesdi uradalmi központjába visszahúzódo uradalmi főprefektus: Perneszi Farkas is ekkor tér vissza a babócsai uradalmi központba.⁴⁴ A babócsai

vár újjáépítése és a délvidéki uradalom újjászervezése 1557–1558 között folyik. Ekkor a babócsai várat – a hozzátartozó segesdi, zákányi, marcali stb. uradalmakkal – Báthori András használatra Ferdinánd királynak adja.⁴⁵

Ferdinánd király a Báthori javak jövedelmeit Szigetvár és a somogyi déli végvárvonal környékének jelentős megerősítésére fordítja. Ebben az időben Babócsa és a környék végvárai: Vízvár, Bélavár stb. Szigetvár kapitányának fennhatósága alá tartozik. 1561-től a csurgói uradalom birtokosa, Zrínyi Miklós az új szigetvári főkapitány rendelkezik a babócsai őrség felett. Ez a helyzet Báthori András hatalmi súlyának somogyi meggyengülését is jelentette. Hiszen a barcsi, babócsai, zákányi, segesdi és marcali Báthori várakkal szemben a legjelentősebb somogyi vár: Szigetvár az ugyancsak fontos Csurgó, valamint a már kevésbé jelentős Csákány, Vízvár és Bélavár Zrínyi Miklós, illetőleg sógora, Tahy Ferenc főlovászmester hatalmában voltak.

Báthori András somogyi, szabolcsi és szatmári főispán, királyi tárnokmester, erdélyi vajdát és székely ispánt keleti birtokainak védelme és a megújuló erdélyi harcok kötik le. Dél-somogyi uradalmainak igazgatását csupán távolról irányítja. 1563-ban somogyi uradalmait visszaveszi a királyi kezelés alól és ismét saját fennhatósága alá rendeli. A dél-somogyi végvárrendszer ebben az időben sikeresen száll szembe a török támadásaival. 1562-ben Zrínyi vezetésével éppen a babócsai őrség arat jelentős győzelmet a törökön Monoszlónál.⁴⁶

1566-ban a Szulejmán szultán vezetésével történő nagy török támadás hírére Báthori András Miksa király magyaróvári táborába siet. Itt a magyar hadak főparancsnokaként – az összegyűlt királyi sereggel – kénytelen tétlenül nézni Szigetvár, Babócsa és vele az összes somogyi birtokainak elvesztését. Ezután a diadalmas török sereg az üresen maradt somogyi végvárakat: Vízvárt, Bélavárt, Berzencét, Csurgót, Zákányt, Segesdet, Csákányt, Marótót, Marcalit stb. sorra elfoglalja. A törökök gyors foglalását Zrínyi sógora, Tahy Ferenc állítja meg Kanizsánál. A küzdelem nagyságára jellemző, hogy Dél-Somogy és Zala két legrangosabb főura: Báthori András és Batthyány Ferenc is elesik a harcokban.⁴⁷ Ezután szinte a teljes Somogy megye török kézre jut. A Báthoriak familiárisai szétszóródnak. Perneszi István még Babócsa ostromakor menekül Erdélybe. A család somogyi hatalma ettől kezdve csupán névlegessé válik. 1576–1584 évek között még Báthori Miklós országbíró – néhány somogyi birtok tulajdonosa – viseli a főispáni címet. A Báthori birtokok egy részén 1582–83-ban Ungnád Kristóf, illetőleg Török István, majd a Nádasdyak a birtokosok.⁴⁸

1566–1594 között a dél-somogyi Báthori birtokok legnagyobbbrészt török kézben vannak. Az 1594–1599 közötti rövid időben Babócsa és a dél-somogyi Báthori birtokok egy része ismét visszakerül az egykori tulajdonosokhoz. A birtokok utolsó ura Báthori István országbíró 1600-ig: Kanizsa elestéig még viseli a so-

mogyi főispáni címet.⁴⁹ Távoli nyírbátori, illetőleg ecsedi családi központjából a valóságban nem vesz

részt már a vármegye közigazgatásának, illetőleg védelmének szervezésében és ellátásában.⁵⁰

II. FEJEZET JEGYZETEI

- ¹ MAGYAR 1973a, 8–36.
- ² Uő. 1973b, 349–356.
- ³ SZAKÁLY 1971, 51–84. — KANYAR 1967, 51, 65. — KOPPÁNY-SÁGI 1967, 3–45.
- ⁴ Részletes feldolgozásuk az SLÉ 1975. 6. számában történik. Az ecsedi Báthori család története és somogyi forrásai c. dolgozatban.
- ⁵ BAKAY 1965, 28. — MAGYAR 1973a, 8–83. — Uo. 1973c 122–123. és újabban FÜGEDI 1974, 173–177.
- ⁶ NAGY I. 1857, 218. — KARÁCSONYI II. 1901, 28. — MAKSAI 1940, 38. — KÁLLAY I. 41. reg.
- ⁷ KARÁCSONYI II. 1901, 28. — MAKSAI 1940, 38.
- ⁸ KARÁCSONYI 1901, 28–30. MAKSAI 1940, 36–41. — SV. 88, 430, 432. — Szatmár V. 573. 429. — MAGYAR 1973a, 8–35.
- ⁹ KARÁCSONYI 1901, 26. — KÁLLAY I. 132. 567. reg. — ENTZ-SZALONTAI 1969, V.
- ¹⁰ KARÁCSONYI 1901, 27.
- ¹¹ SZV. 420. — FÜGEDI 1970, 49. — ENGEL 1970, 294. — FÜGEDI 1974, 176.
- ¹² SZV. 432. — Szatmár V. 573.
- ¹³ MAGYAR 1973a, 10.
- ¹⁴ SZV. 88, 432. — Szatmár V. 573. — Zsigmond-kori II/2. 131. 6074 reg.
- ¹⁵ NAGY 1857, 228. — SZIRMAY II. 1810, 75. — ENTZ-SZALONTAI 1969, 21. — ENGEL 1970, 299.
- ¹⁶ ENGEL 1970, 300. — BÖNIS, 1971, 260. — BALOGH I. 1966, 553, 635, 654, 661, 662, 681, 693.
- ¹⁷ A Medgyesaljai Moróczok, akiknek hatalmas birtokait 1493-ban szerzik meg.
- ¹⁸ FÜGEDI 1970, 62. — Uő. 1974, 189–190.
- ¹⁹ Uo. 87, 157.
- ²⁰ 1487. dec. 8. és 1488. aug. 24. között halt meg. (FÜGEDI 1970, 75.)
- ²¹ CSÁNKI II. 1894, 684–685.
- ²² SV. 36, 376, 381. — CSÁNKI II. 1894, 572, 576.
- ²³ CSÁNKI II. 1894, 684–685. 1490-ben Báthori István Korvin János herceg, Zápolyai István és az Ujlakiak mögött a negyedik helyen áll birtokait tekintve. (ENGEL 1970, 305.) Testvérének Báthori Andrásnak birtokában 1494-ben 882 portát tüntetnek fel. (ENGEL 1968, 341. Kritikáját ld. MAGYAR 1973a 188–189. 43. j.
- ²⁴ Kőröshegy, Lábod és Kálmáncsehi gazdag mezővárosok kivételével mindegyik régi, uradalmi központ volt.
- ²⁵ SV. 413.
- ²⁶ FÜGEDI 1970, 63.
- ²⁷ SV. 413.
- ²⁸ Uo.
- ²⁹ FÜGEDI 1970, 85. — BARTA-FEKETE 1973, 260–262.
- ³⁰ BÄNKÜTI 1957, 7. — MAGYAR 1973a, 23.
- ³¹ SV. 440.
- ³² Uo.
- ³³ Az említett községek babócsai, illetőleg segesdi uradalmak tartozékai voltak.
- ³⁴ TAKÁTS 1914, 65–66.
- ³⁵ NAGY XI. 1965, 6. — SV 172. — PÁKAY 1971/1. 81, 88, 92.
- ³⁶ Szatmár V. 146.
- ³⁷ SZANTÓ 1972, 81. 42. j.
- ³⁸ SV. 442. = SZANTÓ 1972, 90.
- ³⁹ SZAKÁLY 1971, 51. — SZANTÓ 1972, 92, 94. — Uo. 1972, 314.
- ⁴⁰ NÉMETH 1903, 105. — SV. 442. — Alya Mátyás kapitánysága alatt Koroknya jelentősebb védelmi szerepet vállalt. (SZAKÁLY 1969, 53, 55.)
- ⁴¹ SV. 443. — MÉREY 1966, 160.
- ⁴² Nyírbátor akkori jelentőségére utal Szatmár V. 462–463. — SZIRMAY II. 1810. 168. — BALOGH 1903, 61. Báthori András erdélyi politikáját ld. SZIRMAY I. 1809, 102. VÉRESS 1901, 326–336, 411. — Szatmár V. 437.
- ⁴³ SV 444, 463. — NÉMETH 1903, 125. — BENDA 1966, 34–35. — MÉREY 1966, 160. — SZAKÁLY 1971, 55. — SZANTÓ 1972, 320.
- ⁴⁴ BENDA 1966, 36–38. — SZAKÁLY 1971, 56.
- ⁴⁵ SZAKÁLY 1971. 56–57.
- ⁴⁶ NÉMETH 1903, 188. — SV. 449. — BENDA 1966, 46.
- ⁴⁷ SZAKÁLY 1971, 59.
- ⁴⁸ Ungnád cs. (PÁKAY 1971/1 128–132. — Uő. 1971/2. 24, 25. Török cs. (PÁKAY 1971/1. 134. — PÁKAY 1971/2. 3, 32, 34, 42. Nádasdy cs. (PÁKAY 1971/1. 134, 135, 139, 140. — PÁKAY 1971/2. 27, 35, 75. PÁKAY 1971/3. 42.
- ⁴⁹ KANYAR 1967, 65. — MAGYAR 1973, 27–29.
- ⁵⁰ ECKHARDT 1944, 36. 19., 152. 76., 160–161., 164. — Szatmár V. 451. — JENEI 1968, 105. — ENTZ-SZALONTAI 1969, 12.

III. FEJEZET

A BÁTHORI BIRTOKKÖZPONTOK RÉGÉSZETI KUTATÁSÁNAK JELENTŐSÉGE

A Báthori család előnevét adó ecsedi birtokközpont kutatása még a közeljövő fontos feladata.¹ Az ecsedi fő birtokközpontokhoz tartozó – a családnak nevet adó – Bátor (Nyírbátor) régészeti, művészettörténeti és történeti vizsgálata már jelentősebb eredményeket ért el.

A kiemelkedő értéket képviselő gótikus templomok és egyéb egyházi műemkek, szinte teljesnek mondható sokoldalú kutatása nagyrésztben megtörtént.²

Az Erdélyből Szatmáron át haladó és az ecsedi lápot kétfelől megkerülő utak elágazásánál fekvő Batur-t IV. László 1279-ben adja a Gutkeled nemzetség egyik tagjának örökségként – a Báthori ősöknek.³ A két vármegye határán – azokat a Nyugattal összekötő legfontosabb utak találkozásánál – levő korai település,⁴ ekkor kezd mezővárosi jellegű birtokközponttá fejlődni. 1332-től az árumegállító joggal, adómentességgel és bíraskodási joggal rendelkező – a Báthoriak birtokközpontjaként lendületesen fejlődésnek induló – mezőváros a környék gazdasági, kereskedelmi központja lesz.⁵ A Báthori családnak – kúriái mellett – 1364-ben már várkastélya is állt a helységben. A XIV. században két templommal, öt vicussal, két melléktáccsal rendelkező település a XV. században gyarapodik igazán.⁶

A két nyírbátori templom – jelenlegi állapotában is – a hazai gótika kiemelkedő remekműve. A Szűz Mária és Szent György tiszteletére emelt, későbbi református egyház, az ősök dicsőségét szolgáló temetkezőhelynek készült.⁷

A XV. század második felében a Báthoriak már korábban meglevő udvarházukat kibővítik, átalakítják, fallal körülvett, kisebb ostromot is álló, gótikus, majd reneszánsz stílusú várkastéllyá. A nyírbátori várkastély „átépítése” idején az ecsedi fő birtokközpontban is nagyszabású építkezések folytak. A művészettörténeti kutatások szerint⁸ a várfalon 1484-ben elhelyezett Báthori címer mestere egy jelentős budai mestertől tanulhatott.

A nyírbátori várkastély – kisebb átalakítások mellett – a XVI. század második feléig állhatott.

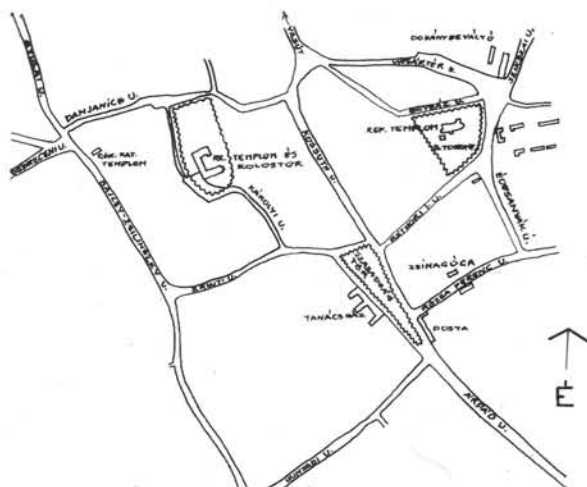
1. A NYÍRBÁTORI VÁRKASTÉLY RÉGÉSZETI KUTATÁSA (1954–1972)

A történeti forrásokban szereplő, elpusztult nyírbátori várkastély alapfalainak feltárására 1954–1972. között került sor.⁹ (1. kép)

1953-ban az óvónőképző iskola fundamentumának ásásakor – a mai Szülőotthon, délnyugati sarkának közelében – került elő az első falmaradvány.

A Mérey Kádár Ervin vezetésével folytatott leletmentő ásítás csupán a XVI–XVII. századi várfal északnyugati sarkát tisztázta.¹⁰ A késői ráépítés fal alatt¹¹ elszenesedett faszén-nyomot találtak. A feltárt fal déli végétől északra merőleges irányban 70 cm széles téglafal húzódik. A későközépkori fal alapjánál téglatörmelék és égésnyom került elő.

1958-ban Csallány Dezső vezetésével megindult ásítás a gimnázium kertjében megmaradt déli falnál, illetőleg az északi és keleti fal találkozási pontjánál kezdődött.¹² A Cs.I. szelvényben került elő a 120 cm széles déli főfal. A Cs.II. szelvényben 70 cm vastag újabbkori téglafalakat: az ún. vadászháznak az alapjait tárták fel.¹³ A Cs.III. szelvényben kicsi ablakmélyedés: kifelé és befelé keskenyedő és emelkedő pinceablak alsó lapja, valamint felmenő falainak maradványai jutottak a felszínre. A Cs.V. szelvényben 26,5 m hosszúságig kibontott 1 m vastag fal felől három keresztfal húzódott. Ugyanakkor a fal északi oldalán egy pince keresztfala került a felszínre. A várkastély ún. Cs.I. szobáját tárták fel a pusztulási réteggel együtt a Cs.VII. szelvényben. Meg kell jegyeznünk, hogy a szobarész égett, törmelékes rétegében nagyszámú későközépkori plasztikus hordó, tölgyfalevél és makkdíszítésű kályhacsempe került elő.¹⁴ A 30 m hosszú és 1,2 m vastag középkori déli főfal régészeti feltárása befejeződött a Cs.I–VII. szelvényekkel. S végsősoron a 3,5 m mélységig követkehető falalapozás felett az erősen átégett, téglatörmelékes

1 A nyírbátori Báthori kastély fekvése a községben.
1:4320

későközépkori pusztulási réteget meghatározták. A Cs.IX. szelvényben lőrészű pinceablakot találtak. A pincészerű helyiség belsejében mindenütt a pusztulási réteg égett és kormos szintje húzódott.

A északi fal külső árknál nyitott (Cs.X.) szelvényben fülkeszerű bemélyedést bontottak ki. Az előkerült középkori padlószint mellett nyugati irányban a várkastély külső (udvar felőli) fala húzódott.

A Cs. VIII–XV. szelvények feltárása során egy torony (?) alapja került elő. A téglalap alakú építménynek lőrészű pince ablaka napvilágra jutott. A keleti fal feltárásakor megfigyelhettük az egész falon végigterjedő téglaboltív indítását. Egy egyszerű, kályhával ellátott helyiség belső részét is feltárták. Megállapíthatták, hogy a terem bejárati részének külső-gerendája fölött 10 cm vastagságú planírozás húzódik.

A Cs. XVI. szelvény a keleti fal sarkát, míg a Cs. XVII. a déli falhoz csatlakozó, kis téglalap alakú, bejárati építményt tisztázta. (2. kép)

1958-ban a Cs. VIII–Cs.XV. szelvények által közrefogott területen: a Cs. 2. szobában a főképpen „egyszerű kályhacsempe” töredékeket¹⁵ tártak fel. A szoba északi falától haladva a Cs.X. és Cs.XIII. szelvényekig középkori kerámia és nagy területre kiterjedő égési, pusztulási réteg mutatkozott.

Az 1958-ban folytatott ásatás során tisztázódott a gimnázium udvarán alapjaiban megmaradt XV–XVI. századi Báthori várkastély déli szárnya. Ezen a szárnyon egy kiugró toronyhelyiség (Cs. 2. szoba), illetőleg egy kisebb bejárati toronyrész (Cs.XVII. szelvény) mutatkozott. Az említett építmények a déli várfalhoz, illetőleg a vele párhuzamosan futó északi kastélyfalhoz illeszkedtek szervesen. A falakból induló keskenyebb keresztfalak a déli szárny szobáinak zárófalai.

A déli várfalon előkerült pinceablak – a magtár pincéjén levő ablakkal mutatott méret és tengely azonossága alapján – a déli szárny és a magtár épületének szerves összefüggésére utal. A gimnázium építésekor elbontott „cellászerű” építmények a déli várkastély-szárny nyugat felé történő folytatását jelezték.

A várkastély már feltárt részeinek tereprendezése 1959-ben folytatódott, kisebb kiegészítő jellegű ásatásokkal. Az említett földszállítás közben „szórvány leletként” egy szépen megmunkált, egyedülálló XV. századi zöldmáz, oroszlandísztű kályhacsempe is felszínre került.

A Cs. XIII/A/2. szelvényből a hamus pusztulási rétegben, a téglapadlón dőlő helyzetben természetből faragott baluszter jutott a felszínre.¹⁶ A kétoldalt pilaszteres kiképzésű kőbaltával, középen körkeretes, meződíszítéssel ellátott balusztert az előlapon alul és felül keretes mező egészíti ki. A Cs. XIV/B/2. számú szelvényben találták a 2. balusztert.¹⁷ Ezt az 1. számú típushoz hasonlóan természetből faragták ki. Díszítése középen körkeretű mezőben kettős rozetta. Az említett korlátláts kiegészítő leletei között főképpen a kályhacsempék említhetők. Ugyanabban a szelvényben került napvilágra a 3. számú baluszter. A 4. baluszter a Cs. XIII/A/3. és Cs. XIV/B/3. szelvények feltárása közben jutott a felszínre. Az említett szelvényekből előkerült íves alakú, ledőlő falrész a korláttal ellátott árkaodos felső folyosó meglétére utalhat.

A Cs. XIV/B/2–3. szelvényekben fehér mázas kályhacsempe darbjait figyelték meg.¹⁸ Ugyanitt sárgamáz (vékonyan aranyozott) gótikus kályhatöredékek is előkerültek.

Egy boltozatos helyiség téglá ívindítását is sikerült felszínre hozni. Ugyanakkor a fényűző várkastély oszlopcsarnokos helyiségéhez tartozhatott a Cs. XIV/B/4. szelvényben előkerült oszloptöredék.¹⁹

Tisztázódott a 2,5 m x 1,5 m-es kis szoba rendeltetése: valószínűleg a kaputorony egysége lehetett. Az ún. kaputorony déli oldalánál lévő bolt-indítás a helyiség alsó boltozatos termére utal.

Az 1959-es évi régészeti kutatás a gimnázium udvarán előkerült déli szárny teljes feltárását eredményezte. Az említett kastélyrész északi részének vizsgálatakor kiderült, hogy baluszteres, loggiás kiképzésű folyosóval ellátott, emeletes,

több helyiségből álló kastélyrész állt itt. A déli rész kiugró torony feljárója és kis bejárati torony része is ekkor került felszínre.

Az 1961. évi régészeti munka a gimnázium udvarának még feltáratlan területét kutatta. A déli szárnytól távolabb nyitott Cs. XIII/A/7. szelvény – a korábbi feltárásokon előkerült – kályhacsempe és kerámia-anyagot hozta a felszínre.²⁰ A szelvényben a régebbi ásatásokon megismert rétegek jelentkeztek.²¹ Néhány faragványon, kályhacsempén kívül a Cs. XXIII/A/3. szelvényben egy mészkőből kifaragott címer töredéke került elő.²² (l. a könyborító hátlapján.)

Az 1953–1961 között végzett ásatások azt bizonyították, hogy a kastély feltárt szárnya a gimnázium alatt húzódhatott. A Báthoriak XV–XVI. századi várkastélyának délnyugati sarka és nyugati szárnya a gimnázium, illetőleg a mai szülőotthon területére eshetett. Az 1953-ban előkerült fal²³ a nyugati kastélyfal volt, a déli falon és a magtár pincéjén egy merőleges tengelyben jelentkező ablakok arra mutatnak, hogy a jelenlegi magtár része volt a feltehetően kiterjedt, belső udvarral rendelkező U-alakú kastélynak.²⁴ (2. kép)

3. Nyírbátor, várkastély, 1969.
Zöldmázos fejbábrázolásos kályhacsempék töredékei,
XVI. század. 1:2

Az 1969-ben indított ásatásunk a kastély alaprajzának és teljes kiterjedésének meghatározására törekedett. A magtár északnyugati sarkán kibontott kutatóblokkban 30 cm mélységig a XVIII–XX. század közé keltezhető anyagot: főképpen kerámiát és változatos mintájú kályhacsempéket találtunk. A törmelékéből a felszínre jutott egy indás, zöldmázos XVI–XVII. századi párkánytöredék, valamint egy zöldmázos, növénydíszes, illetőleg félköríves, lezárással ellátott béllet-s (befeled mélyülő) „egyiptomi” figurára emlékeztető XV–XVI. század fejmotívumos töredék (3. kép). A szelvény 50 cm-es mélységéből – a nyugati árokkal közelében – egy zöldmázos, szakállas férfi fejét ábrázoló csempedarabot találtunk. További leletanyag – a felső réteghez hasonlóan – főképpen XVII–XX. századi kerámia volt (3. kép). A blokk mélyítésénél 70 cm mélységben²⁵ – a már előkerült alakos, fejet ábrázoló kályhacsempékhez hasonló – férfifej motívumos, háttérben kváderfal utánzatot imitáló csempetöredék jutott a felszínre (3. kép). A kevert, téglá és faltörmelékkel elegyes részben a homokos, újabbkori bolygatott szintet értük el. Közvetlenül a homokos szint elérése előtt egy rákot ábrázoló csempe és egy zöldmázos, virágos kályhacsempe került elő. A magtár észa-

ki falától 3,2 m távolságban egy reneszánsz ablakkeret töredékeit is megtaláltuk.²⁶ Ugyanakkor megállapíthattuk, hogy ez az erősen törmeléken felöltés egy méter mélységig folytatódik, s utána már a bolygatatlannak minősíthető homokrétet jelentkezett.²⁷

A szülőthön falával párhuzamosan húzott 2. kutatóárak déli sarkában hevenyészetten rakott téglafalat találtunk. A félig kiszedett téglafalcsonk környékén csupán XVIII–XX. századi leletanyag került elő. Ugyanakkor megfigyelhettük 80–100 cm átmérőjű boltozott, alul dögölt, égetett alappal ellátott kemencét is, amely mellett igen gazdag XVI–XVIII. századi leletanyag került elő. Ugyanitt találtunk több XVII–XVIII. századi mázas lábas-fazék töredéket, valamint néhány mázatlan, mérművekkel díszített csempedarabot is. A leletanyagban számos zöldmázos talakú, XV–XVI. századi kályhadarab is a felszínre jutott.

Az ívesen hajló kemence mellett hét főtípushoz sorolható kályhacsempe anyagát találtuk.²⁸ Közöttük a mázatlan, vonallal lezárt, félkörből induló, párhuzamos vonalmintás és keresztmótvumos díszítésű kályha típusok adták a leggyakoribb formát. Ehhez a XV. századi típushoz sorolható egy háromszögben végződő csempe töredéke is.

Igen jelentős egy XV. századi zöldmázos, koronás oroszlánt ábrázoló, pálcátagos vonalakkal tagolt keretű töredék. Zöldmázos, vastag, pirosra égetett anyagból készült, pajzsfogó angyal (??), vitézt ábrázoló kályhacsempe töredéke került elő. Lényeges a zöldmázos, pálcátagos, keresztdíszítéssel és szilvamintával díszített kisebb kályhacsemperész darabja is.

A 2. kutatóárakban megtaláltuk az 1. sz. kemence mellett lévő kis szobát és a 2. helyiséget (emésztő). A 2. kis helyiség nyugati falán kívül nagy mennyiségű középkori kályhacsempét találtunk. Ezek az égetett föld, kötőrmelék és mészdarabok között mintegy 2x2 m-es körzetben és 20–50 cm mélységben²⁹ jutottak a felszínre.

A nagyszámú csempe között három különböző kályhacsoportra utaló darabot figyelhettünk meg: 1. Lovagkályha típusait, 2. Próféta ábrázolásos kályha darabjait (a félkörös, áttört díszítésű kályhacsempék alcsoportjával), 3. Az ún. címeres darabokat. A felsorolt három típus-csoporton belül további alcsoportok, illetőleg az egyes típus kályhavariánsai is meghatározhatók voltak.

A kályhacsempanyag vizsgálata során öt ún. nyírbátori lovagalakos csoportot különítettünk el.³⁰

A főképpen az ábrázolások motívuma alapján vizsgált lovagalakos kályha oromdísze a Magyarországon egyetlen – csupán Nyírbátorban szereplő – oroszlános ábrázolást mutatja (4. kép). Ugyancsak fontos műhely és időrend meghatározó szerepe van a nyírbátori lovagalakos kör 4. csoportjához tartozó oroszlánmotívumos, Karinthis címerképét jelölő csempének (9. kép). Ez a címerképes csempe a lovagalakos kályha 4. nyírbátori csoportjának készítését Karinthis elfoglalása utáni időre (1483 körül) valószínűsíti. Hasonló korú az oroszlán és ékábrázolásos töredék, amely szintén egy elfoglalt tartomány(?) címere lehetett.

A főképpen alakos: szenteket, prófétát és királyt ábrázoló csempék alcsoportjában a Szent Péter motívumos keretcsempék a budai lovagalakos kályha Szent Péter keretalakjával mutatnak teljes egyezést. Ez a tény azt bizonyítja, hogy a – tölgyfát ölelő oroszlános csempetöredék mellett – a nyírbátori lovagalakos műhely mestere több budai motívumot teljes egészében felhasznált. Ugyanakkor a Báthoriak

4. Nyírbátor, várkastély, 1969. Oroszlán ábrázolásos kályhaoromdíz töredéke, XV. szd. második fele.

legfontosabb hagyományának a sárkányölő Szent György és a sárkány alakjában történő megjelenítése már a budaiaktól eltérő – a megrendelői igényt tartalmazó – megoldást takarja.

A kályhacsempék vizsgálata azt mutatja, hogy végsősoron a budai formakincset helyenként felhasználó – főként a Báthoriak igényét követő – nyírbátori kályhász műhely mintegy 4–5 kályhát hozott létre.³¹

A 2. helyiségtől északra a II. blokkban újabkori beasásokkal többszörösen megbolygatott rétegek kerültek elő XIX–XX. századi leletanyaggal. A kertben észak–déli irányba húzott 1. kutatóárak végében egy újabkori istálló téglafalát tártuk fel.

Végsősoron megállapíthattuk, hogy a várkastély középkori fala a szülőthön épülete alatt futhat tovább. Az eddig előkerült falmaradványok csupán a későbbi – XVIII–XIX. századi – részleteket sejtetnek.

A 2. kutatóárakban jelentkező középkori fal környékén felszínre került gótikus és reneszánsz kályhacsempék az első: a középkori anyagot elplanírozó feltöltés során kerülhettek feltárási helyükre. S ekkor a XVII–XVIII. századi falalapozás töltésének használták – a törmelékkel együtt – a díszes, elbontott kályhacsempéket.

A magtár (a kastélyépület) délkeleti sarkánál nyitott blokkal, az esetleges déli irányba futó középkori falindulásokat kívántuk megfigyelni. A szelvény nyugati sarkában – a felszínhez közel – márványhoz hasonló anyagú – oszlottöredéket találtunk. Több baluszter töredékes darabja mellett nagyszámú faragott kötőrmelék és párkánydarab is előkerült.³² Megfigyeltük, hogy a magtár déli falából egy nagyobb, széles középkori téglafal indul dél felé.

Az 1970-es ásatás során folytattuk a magtár déli részének feltárását. A 8. kutatóárakban erősen törmeléken, bon-

tási réteget találtunk. A 6. és 8. kutatóárokban a pincéhez kapcsolódó újabbkori téglapítmény (lejárati?) része is előkerült, XVIII–XIX. századi csempedarabok kíséretében.

A 6. kutatóárok mélyítése során, mintegy 230 cm mélységig a pusztulási rétegig, kibontottuk az előkerült téglafalat. Egy széles téglafalat tártunk fel a 8. kutatóárok déli részében. Megfigyelhettük az újabbkori salakos járósínt alatt egy nagy XVIII. századi pusztulási réteget. A 6. és 8. kutatóárok közel 3 m-es mélységében XVI–XVII. századi anyag; kerámia, csont került elő.³³ Az utóbbi keleti végében nagyméretű, bordázott, szürkéspiros, tálalakú kályhaszem töredékeit tártuk fel (5. kép, 6. kép, 7. kép).

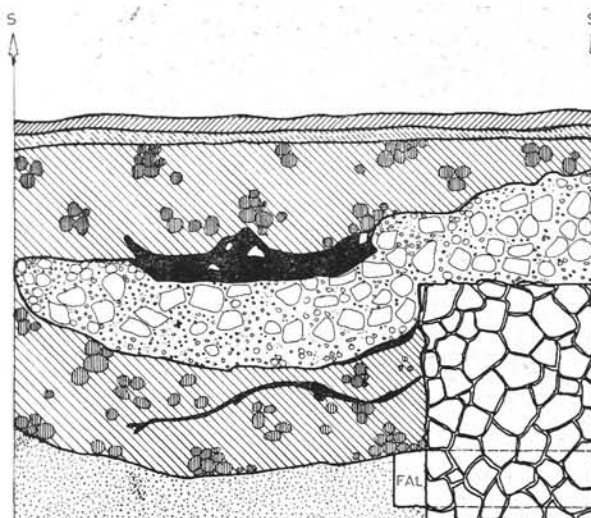
Az V. szelvényben XVII–XVIII. századi mázas, festett edénytöredékek kerültek elő nagyobb számban. A falak

mellett a hamus, illetőleg a téglatörmelékes rétegben XVI–XVII. századi, virágmintás, színes táltöredékek, zöldmázos kerámiadarabok és kisebb kályhacsempé töredékek jutottak birtokunkba. Az V. szelvény feltárásához 3 m mélységben az érintetlen réteg felett XVI–XVII. századi kerámia anyagot találtunk.³⁴ Lényeges eredmény, hogy a déli irányban húzódó nyugati, illetőleg vele párhuzamos keleti 1 m széles középkori téglafal szakaszát feltártuk.³⁵

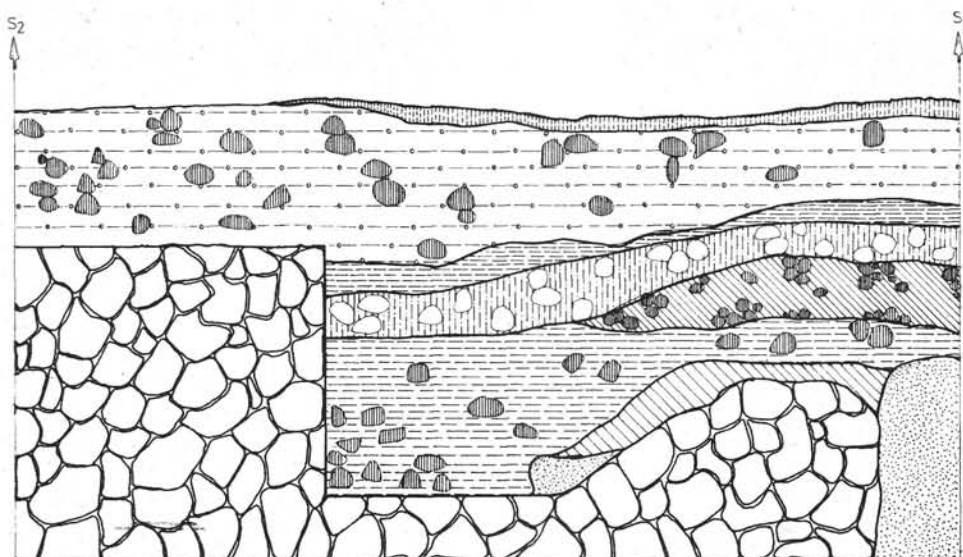
A magtár délkeleti sarkánál egy 2,3 m mély – téglából készült – emésztőgödör került elő. A ferde téglapítmény sarkától keletre „erős” járósínt rész mutatkozott. Másfél méteres mélységben középkori kerámia került a felszínre.

Az említett téglapítmény környékének alaposabb vizsgálatára nyitottuk a IV. szelvényt. A felületen XVIII–XIX.

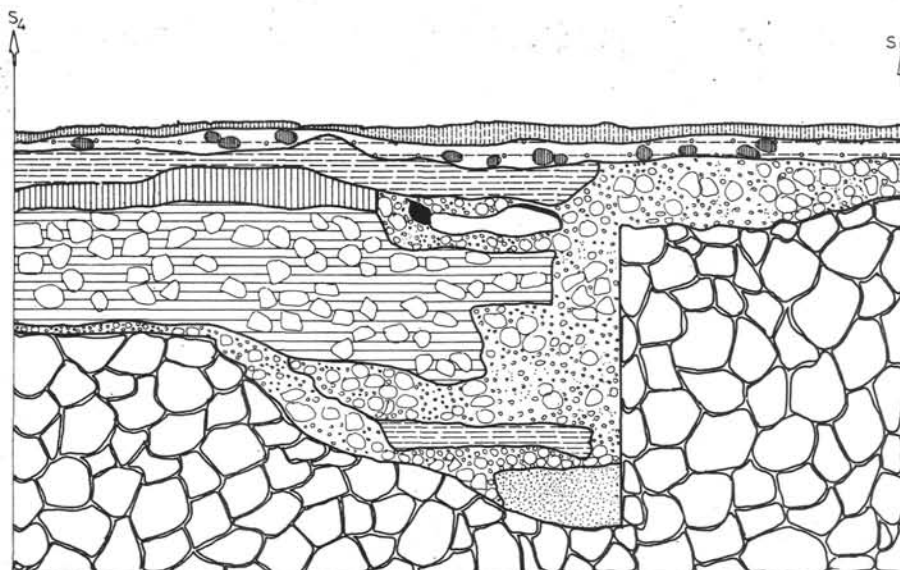
- meszes, téglás törmelék
- homok
- vörös, égetett réteg
- humuszos fedő talajréteg
- égés
- égéses, homokos réteg
- meszes, szürke agyag
- téglás törmelék
- vörös (égetett) agyag
- szürkés agyag
- sárga agyag
- égéses, szürke agyag
- sárga agyag szürkés foltokkal
- meszes, homokos réteg
- sötétszürke agyag
- porhanyós, szürke talaj törmelékkel
- sárga, homokos agyag

5. Nyírbátor, V. blokk déli fala, 1970, 1:50

6. Nyírbátor, V. blokk keleti fala, 1970, 1:50

7. Nyírbátor, V. szelvény nyugati fala, 1970. 1:50

századi kerámia, majd mélyebben erős feltöltés: téglá, habarcs mutatkozott több szürke cserép és középkori kályhaszem töredékekkel elegyesen. A IV. szelvénytől délre újabb, téglából álló falmaradvány került elő. Középen pedig malterba ágyazott döngölt téglatörmelék adott összefüggő járósíntet.³⁶

A 10. árokban az újabkori feltöltést tártuk fel.

A 11. számú árokban – egy téglából kirakott rész fölött, – nagyalakú ajtókeret-kőre bukkantunk.³⁷ A kutatóárok szürke, égetett pusztulási rétegében sok újabkori cserép jelentkezett. Az árok 50–60 cm mélységében már érintetlen homok volt.

A 11. kutatóárokban – az összefüggő téglafalak közelében – egy nagyméretű kemence (2. sz.) nyomaira bukkantunk.³⁸ A VI. blokkban több zöldmázos kályhacsempe és középkori kerámia töredéke jelentkezett.

A 12. kutatóárokban boltozatos kis kemencét (3. sz.) tártuk fel. A kutatóárok keleti részében egy rosszul megépített téglafal maradványa került elő.³⁹ A fal közelében – XVI. századi négyszögletes, tál alakú kályhacsempe töre-

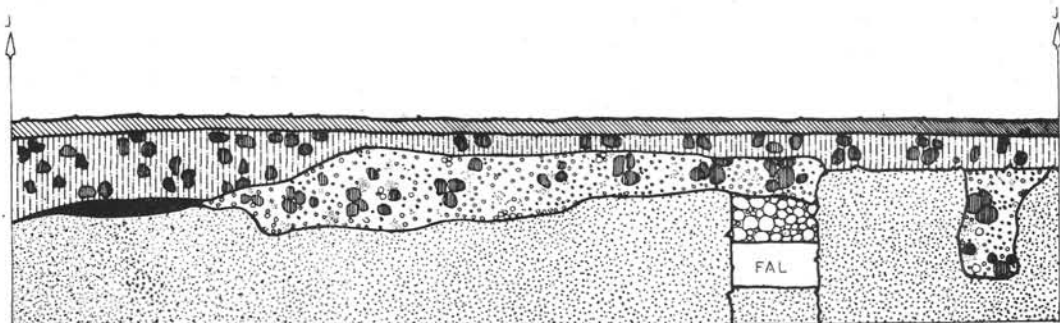
dékekkel együtt – későközépkori feketére égett bögre és fazék peremtöredékei adják a datálást (8. kép).

A 13. kutatóárok északnyugati részén szintén egy kisebb boltozatos kemencét (4. sz.) figyeltünk meg.⁴⁰ A beomlott téglafal közelében mázatlan pirosszínű, erősen égetett kályhaszemek és edénytöredékek nagyobb együttesét találtuk.⁴¹ Az előkerült kályhaszemek a közelben álló szemeskályha maradványai voltak.

A VII. szelvényben tártuk fel a téglából épített 5. sz. kemence maradványait.

In situ felszínre hoztunk egy feldúlt téglalapozást. Mellette a pusztulás pillanatát mutató lefelé fordított kályhaszemek feküdtek. Két megszenesedett gerendát is sikerült megfigyelnünk. A kályhaalaphoz tartozó téglatörmelék, hamus pusztulási réteg, valamint a téglatörmelék fal mellett, hamuval, kályhaszemmel és faragott kővel szóró égett réteg is jelentkezett.⁴²

A szülőthozon melletti raktárépület kertjében feltárt 24 m hosszú kutatóárokban erős törmelék, XVIII–XX. századi leletanyagot tartalmazó réteget vizsgáltuk.⁴³

8. Nyírbátor, 12. sz. kutatóárok északi fala, 1970. 1:50

Az 1969-től folyó ásatások – a lehetőségekhez képest – tisztázták a Báthori várkastély kiterjedését, illetőleg a magtárral való összefüggését. A magtár-épület északnyugati sarkán húzott I. szelvényben előkerült reneszánsz ablakkeretkő a XVIII. századi átalakításkor juthatott a feltárási helyére.⁴⁴

Az északi kastélyszárny fala helyett – a szülőotthon kertjében – csupán a középkorinál későbbi falmaradványt találtuk meg.

A magtár keleti részén történt 1970-es ásatás a XVIII. században meglévő gazdasági részt: kemencét, emésztőket tárta fel. Az említett épületrész déli oldalánál – még nem értelmezhető – középkori téglafalak kerültek elő. Ezek – szerintünk – feltétlenül szerves részei voltak a Báthoriak középkori kastélyának.

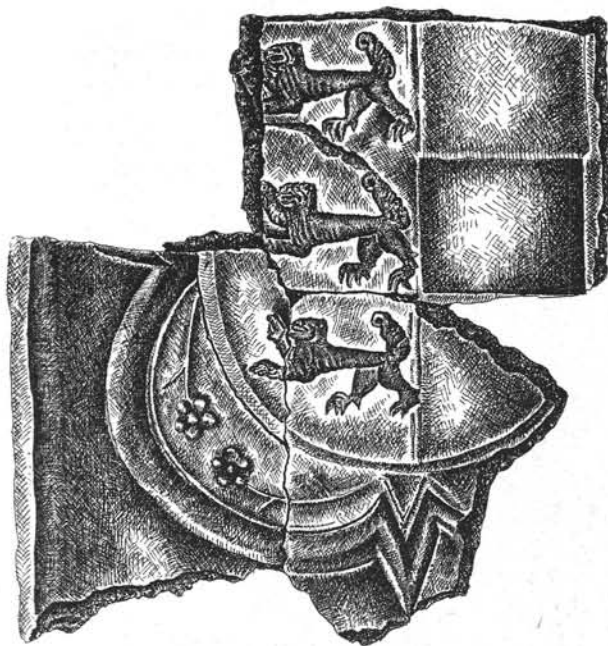
Végsősoron azonban az eddigi feltárások azt jelzik, hogy a Báthori várkastély – feltételezésünk szerint – az U-alakú formát mutatja. A magtár déli részéből induló falak déli szárnyhoz történő csatlakozásának ugyanis az 1959–61. évi ásatások eredményei ellent mondanak.

Az is jól megállapítható, hogy a XV–XVI. századi U-alakú várkastély még a XVI. században elpusztul és későbbi megújítása csak részlegesen történik meg.

A XVIII. században erősen átalakítják a megmaradó épületegyeségeket (magtár stb.). Az átalakításra kevésbé alkalmas részek elplanírozásával új járószintet teremtenek. Erre a szintre elsősorban a gazdasági célokat szolgáló építmények kerülnek. A gazdasági egységek legnagyobb része a XIX. század végén elpusztul, illetőleg átlalakul. Ezeket a folyamatosan történő átalakulásokat, feltöltéseket jelzik a XIX–XX. századi és a legújabbkori szintek is. Ugyanakkor megállapítható, hogy az egykori Báthori kastély épületéből csupán a jelenlegi magtár marad meg.

Az 1969-ben előkerült csempeanyag – a kőfaragványokon túl – a magyarországi XV–XVII. századi kiemelkedőbb iparművészeti alkotások közé sorolható.

A régészeti kutatás bizonyító anyagán túl az építkezéssel kapcsolatban több lényeges adat is felvetődik. Ezek között szerepel, hogy Báthori István országbíró testvére: Miklós váci püspök a váci székesegyházon és a püspöki várban hasonló időben (1480-as években) építkezik⁴⁵ (a nógrádi vár építkezése 1483 körül, míg a váci püspöki vár munkálatai 1485-ben fejeződhetnek be.) A fentiek alapján az is biztosnak vehető, hogy Báthori Miklós szintén jelentős segítséget nyújtott bátyjának a családi szakrális birtokközpont építéséhez. Így a visegrádi és a váci építkezések befejezése után nagyobb erők, egy hely több mestere kerülhetett át a nyírbátori építkezésekhez.⁴⁶ Hiszen az 1486-ban meginduló kolozsvári építkezés szorgalmazója – Mátyás király mellett –

9. Nyírbátor, várkastély ásatás, 1969. A nyírbátori lovag-alakos kályha Karinthis címerképét ábrázoló szürke mázatlancsempetöredéke, 1480 körül. 1:2

éppen Báthori István vajda.⁴⁷ A történeti adatok alapján nyomon követhető pedig, hogy fráter Joannes 1490-ben került át⁴⁸ a kolozsvári Farkas utcai templom építéséhez.

A nyírbátori várkastély építése a – mai ref. templommal szemben fekvő – déli dombon történhetett. A templom, illetőleg kolostor ilyen kerítő várral történő megerősítése jó példa Marosvásárhely, ahol 1490-ben a magaslaton épült kolostort Báthori István kisebb várrá alakítja át.⁴⁹

Az ecsedi várban látható budai hatás a nyírbátori várkastélyon is jelentkezik. Az 1453–1457 között készült budai lovagkályha rokondarabjai alapján a nyírbátori várkastélyt 1453 után, míg a Szent György ábrázolásos kályhacsempe révén talán 1479 után szerelték fel gótikus kályhákkal. A várkastély reneszánsz elemeinek kiképzése a XVI. század elején is tarthatott s folyamatosan történhetett egészen a XVI. század második feléig.

A gyulafehérvári ún. Báthori templom és a Moldva területén épülő templomok egy része a Báthori család építkezésének hatásával magyarázható.⁵⁰

Végsősoron Mátyás király humanista: tudomány és művészetpártoló törekvései a Báthoriak nyírbátori építkezéseinek és művészetpártolásának is követhetők.

A SOMOGY MEGYEI BÁTHORI BIRTOKKOZPONTOK RÉGÉSZETI KUTATÁSAIROL

A somogyi Báthori uradalmi központok történeti és régészeti forrásainak összegyűjtése a közelmúltban kezdődött. Már az előzetes felmérő kutatás és anyaggyűjtés is több igen jelentős uradalmi székhely feltárási lehetőségét mutatta. Ugyanakkor megállapíthattuk, hogy a legjelentősebb Báthori központ Babócsa volt. Jelentőségében – a hozzá tartozó dél-somogyi uradalommal – szinte a család ecsedi központjához mérhető (10. kép).

A X–XIV. század között Babócsát a Tibold nemzetség fontos Dráva menti központjaként említik. A korai birtokszervezet képe is rekonstruálható. A nemzetség Szent Miklós tiszteletére szentelt kegyúri monostorához a XIII. században már 27 dél-somogyi falu tartozott. A XIV. század végén ez az uradalom – a Tibold nembeli Babócsai család kihalása után – a Marczaliak birtokába került.⁵¹ A XV. század elején már mezővárosként szereplő helységben csupán kisebb várkastély állhatott. *Castrum Babolcha*-ként az 1450-es évektől említik.⁵² Ekkor már a Marczaliak által épített jelentősebb várról is tudunk. A főispáni székhelyként szereplő közigazgatási központot⁵³ – nyírbátori és ecsedi építkezéseik idején – „már fényűző rezidenciaként” vehették át a Báthoriak. 1496-ban itt látták vendégül II. Ulászló királyt. Ettől az időtől kezdve Babócsa várának története a Báthoriak somogyi birtoktörténetével szorosan egybekapcsolódik.⁵⁴ A XVI. század első felétől pedig a többi somogyi uradalmuk is a babócsai központ irányításához tartozik.

Főúri tulajdonosai a várat átépítik és olasz bástyákkal erősítik meg. A XVI. századi jelentőségére utal Ghimesi Forgách Ferenc váradí püspök évkönyvében lévő leírás: Babócsa vára ezer lépésnyire fekszik a Drávától, terjedelmes mocsár közepén, amelyet a Kapos egyik mellékága (Rinya) alkot. Kevés gázlón lehet hozzáférni, azok is keskenyek. A Marczali család építette nagy fényvel és kényelemmel. Az ellenséges lövegek ellen falait kettős fafallal vették körül, melyek közét földdel töltötték ki.⁵⁵

A török kiűzése idején leégett vár a pusztulási állapotában maradt ránk. Az eddig szórványosan előkerült régészeti leletek is ezt bizonyítják. A Rinya jobbpartján lévő Szőlődombon az 1927 és 30-as évek között „sok arany edényt” találtak. Ugyanabban az időben a közelében álló Nárcisz dombon a „középkori ágyú löállítások is látszottak.” A Szőlődomb északnyugati végében az egykori temető maradványai is a felszínre jutottak. A balparton lévő várdombról – az omladékok közül – több alabárdot, buzogányt és handzsárt vittek el a „kincskeresők”.⁵⁶ Az előkerült leletanyag közül csupán néhány kályhaszem jutott a

múzeum gyűjteményébe.⁵⁷ Az egykori vár területe az „öntevékeny kutatók gyűjtőterülete” lett. 1960-ban az ált. iskola épületétől északra eső Várdomb nyugati oldalában egy 1556-os feliratú, nagyméretű bronz ágyúcsövet találtak⁵⁸ (11. kép). Az ekkor ástott „kincsesaknában” egy nagyobb várfal maradvány több részletét is megfigyelték. A Kőolajipari Vállalat által végzett földmunkák során a palánkban lévő egyik ház kályhaskemencéjének maradványait, valamint több vaseszközt – köztük baltát – találtak. A Várdomb délkeleti sarkánál az 1664-es ábrázoláson szereplő délkeleti palánk leégett téglá és patics maradványai jutottak a felszínre. 1963-ban került a Rippl-Rónai Múzeumba egy ezüstlemezzel díszített ívelt szablamarkolatos és feliratos pengéjű szablya.⁵⁹

Helyszínelésünk során 1970-ben megállapítottuk, hogy a római katolikus templom és az általános iskola közelében lévő várhely – a fákkal és bokrokkal benőtt dombon – erősen pusztuló állapotba került. A négy sarkon lévő olasz bástyákba újabb „kincskeresők” árkokat fúrtak. A Kőolajipari Vállalat lakóházai, illetőleg a templom melletti lakások, a vár külső sáncainak tetejére épültek. A romvár belsejében két kibontott téglafal maradvány állandó pusztítását észleltük.⁶⁰

1970-es évektől a délnyugati sáncban, valamint a közelében lévő Szabadság téren patkót, vaspántot, XVI. századi edénymaradványokat, illetőleg XIV. századi övcsat merevítőt és több XVI–XVII. századi pipatőredéket találtak.⁶¹

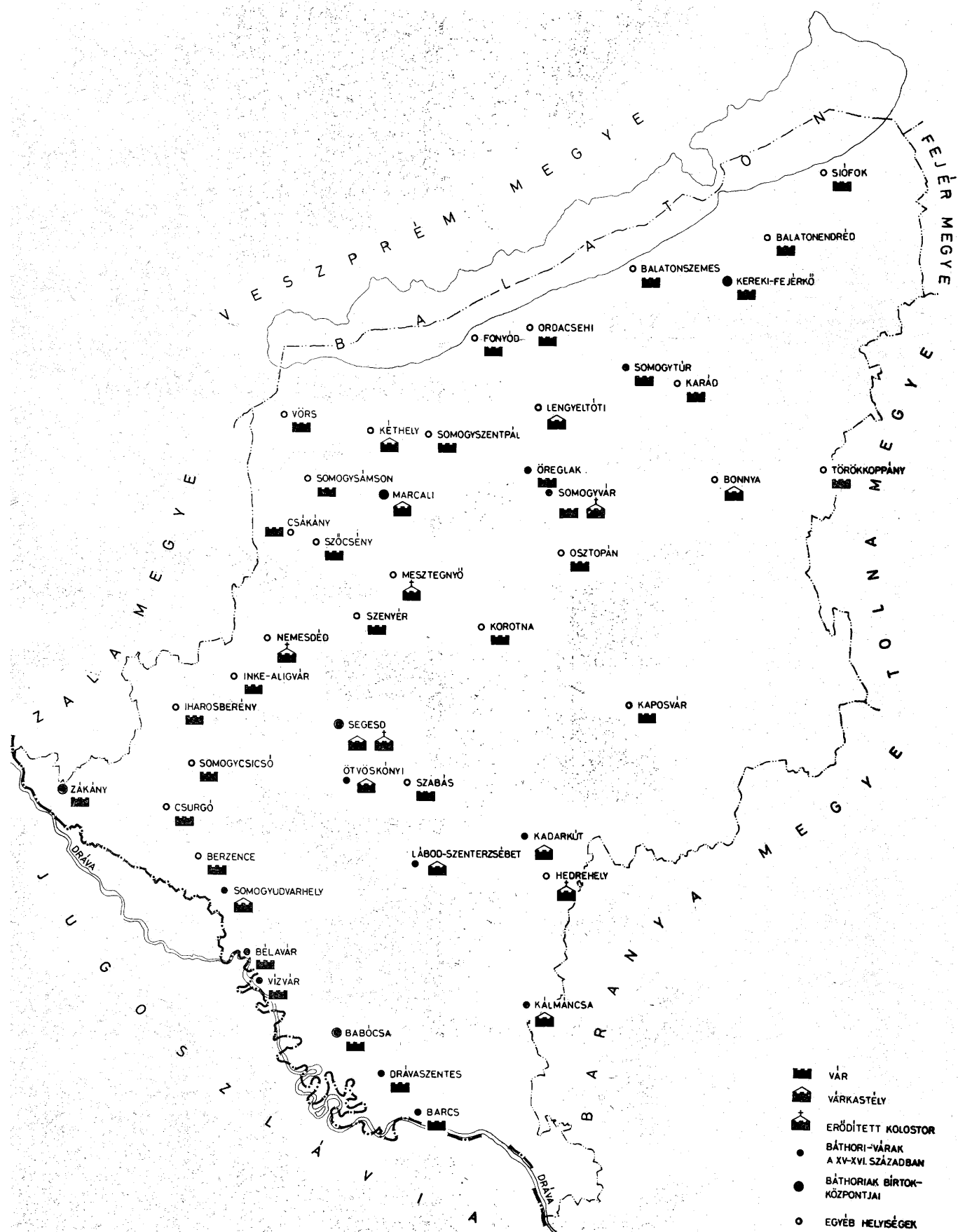
1972-ben a Várdomb utca 20. sz. ház kertjében végzett földmunkák egy középkori templomkörüli temető maradványait hozták a felszínre.⁶²

A legutóbbi időkben folytatott régészeti terepbejárás a középkori mezőváros több településhelyének régészeti nyomát rögzítette.⁶³

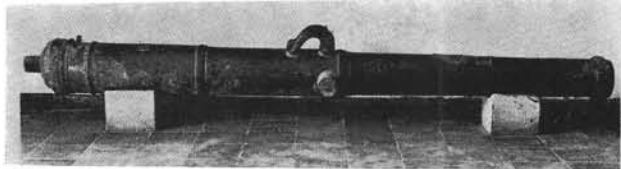
A gazdagon jelentkező és pusztuló tárgyi anyag a fontos objektum mielőbbi feltárását sürgeti. Hiszen az alapos régészeti munka a XIV–XV. századi Marczali, illetőleg a XV–XVI. századi legfontosabb somogyi Báthori uradalmi központ forrásainak alapvető értékelésére adna lehetőséget.

A másik alapvető jelentőségű és Babócsához legközelebb eső Báthori birtokközpont Segesd volt. A királyi uradalmi, vagy királynéi ispánsági székhely a XV. század elejétől a Marczaliak segesdi uradalmi székhelyeként szerepelt.⁶⁴

Az egykori fényűző királynői palotáról, a főesperesi székhely Szent Mihály templomáról, illetőleg a Szűz Mária tiszteletére szentelt XIII. századi ferences kolostorról tudósítanak a források.⁶⁵ A ferencesek

10. Somogy megye középkori várai és várkastélyai. 1:400 000

11. Babócsa, 1960. Nagyméretű díszített bronz ágyúcső. Ferdinánd készítette 1556-ban.

későbbi kolostora területén épülhetett a XVI. század második felében – talán a török által – egy palánkvár. A környéken kialakuló települést Segesd városnak nevezték el. A mai Alsósegesd területén állhatott valószínűleg a királynéi ispánsági központ és a Báthoriak palotája. Ez a hely a középkorban Segesdvár néven is szerepelt.⁶⁶

A legtöbb középkori régészeti anyag és az egykori Segesd város; a mai Felsősegesd területéről került elő. Az egykori elpusztult vár (palánk) nyomaira a mai kolostor-templom és az Erzsébet-kert többször megbolygatott területén bukkantak. Az erődítménynél körbefutó sánc nyomai még ma is jól láthatók.⁶⁷

Az egykori vár helyén néhány XVI. századi kályhaszemet találtak az 1920-as években. Ugyanakkor a mai törpevízmű közelében talajforgatás során csont, téglák és faltörmelékek jutottak a felszínre.⁶⁸

A mai ferences kolostor közelében előkerült vörsmárvány feliratos sírkő, illetőleg a tőle délnyugatra felszínre jutó melléklet nélküli csontvázak maradványai az egykori középkori temetőre utalnak.⁶⁹

A várhely elpusztult területére vonatkozik az 1926-ban előkerült két edény, több cserépdarab, ólom, valamint egy díszített rézlemez is.

A század elején – az ún. csákszegi részben talált félköríves 1 m széles téglafalon kívül – Alsósegesden két XVII–XVIII. századi éremlelet előkerüléséről is tudunk.⁷⁰ A terület legmagasabb és egyben legtöbb régészeti leletet adó pontja a felsősegesdi mai „zárdá” rész. A fentiek alapján talán itt is kutatni kell a Báthoriak fényűző, elpusztult kastélyát.⁷¹

Ugyanakkor a segesdi Báthori uradalomhoz tartozó ötvösi várkastély feltárt régészeti forrásai az egykori birtokközpont jelentőségét is jól dokumentálhatják. Hiszen a kisméretű ötvösi vadász kastély gazdag építészeti emlékei és kiemelkedő értékű díszes reneszánsz kályhacsempéi a segesdi Báthori rezidencia jóval gazdagabb régészeti anyagára is utalhatnak.

A XV. századtól a nagy Hadiút, illetőleg a Dél-Somogyon keresztül Kanizsa irányába húzódó egykori római út ellenőrzésére szolgált a Marczaliak, majd a Báthoriak zákányi birtokközpontja. A Báthoriak zákányi várai – a középkori Somogyot nyugat-keleti irányban átszelő fontos kereskedelmi út ellenőrző csomópontjai voltak. A zákányi régi várat már 1325-ben említik. 1445-ben a mezővárosban lévő kastély még Újlaki és Hunyadi birtokában szerepel.⁷² A kiterjedt helység ekkor már felerészben a Marczaliaké. Néhány évvel később – a Marczaliak területén – a

Dombaiak egy újabb kastélyt: az alsózákányi ún. új várat építik. 1495-től mindkét zákányi vár a hozzátartozó várhelyekkel és révekkel a Báthoriak kezébe kerültek.⁷³

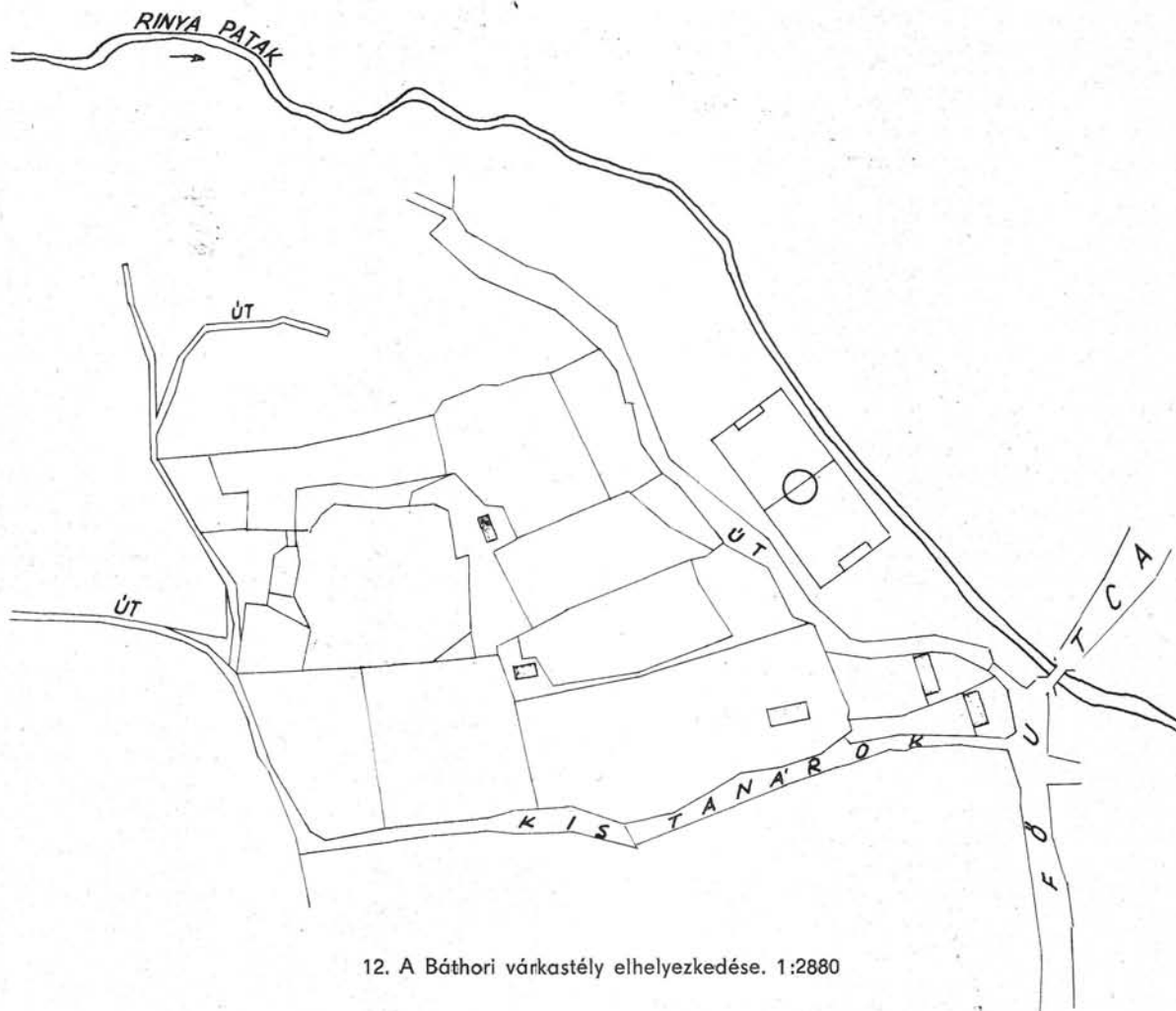
A XVI. század első felében jelentős események színhelyeként említett Báthori kastély feltételezett mai helye a Horhó út, a Május 1. utca és az Arany János utca között lévő háromszög alakú magaslaton, az ún. Kápolna-hegy Izidorus részén van.⁷⁴ A belső vár északkeleti földhányásán és körbefutó várának belül romra, illetőleg temetkezésre utaló maradványok kerültek elő. A vármagot délnyugati irányból feltehetően palánkfal vette körül. Az erősséget a külső, keleti irányból a Horhó (mélyút), míg a lankásabb Arany János utcai szakasz felől palánk övezte. Nyugati irányból az Izidorus patak, míg keletről egy kisebb – a középkorban mocsaras területet alkotó – patak zárta le. A középkori várközpont déli és északnyugati lejtőjén előkerülő római peremes téglák utalnak a régi római út őrzésére rendelt őrtorony(?) helyére. Nagyobb középkori (egyházi) épületet sejtet az északkeleti részen lévő romokat és csontmaradványokat rejtő terület. Távolabb a keleti oldalon – a patak és Horhó út között – ugyancsak (templom) romra és annak temetőjére vonatkozó nyomok jutottak a felszínre.⁷⁵ A terület egykori jelentőségét mutatja a Vázsony pusztán előkerült XIV–XV. századi udvarház régészeti leletanyaga.⁷⁶

A Báthoriak negyedik fontos uradalmi központjaként Marcali szerepelt. A Marczaliak névadó családi központja a Báthoriak nyírbátori szakrális névadó központjával állítható párhuzamba.

Az 1274-ben először említett Marcaliban a Pécz nemzetséghez tartozó I. Gergely leszármazottainak, a fényes pályát befutó Marczaliaknak udvarháza, várkastélya állott. A várkastély első említése 1456-ban történik, amikor Marczali János Somogy–Zala megyei főispán „in castro nostro Marczali”-ból keltezi egyik levelét.⁷⁷

Az 1532-ben újra említett kastélyt 1566-ban a török felégeti, s a török kézre került helység a XVII. század végéig járási székhelyként szerepel. A helység Szent Ányos tiszteletére szentelt Árpád-kori temploma mellett a XV. században gótikus, – a segesdi, kőröshegyi ferences templomok stílusában – épült új egyházzal tudunk. Az 1495. évtől véglegesen Báthori kézre kerülő várkastély a mai Jókai utcában, az ún. Várhegyen lehetett.⁷⁸ A területet nyugati és északi részen mesterséges árok, míg keletről és délről szakadékos parttal rendelkező vízmosás; az egykor magas vízállású, mocsaras szélű „Kátyó” patak védte. Az elpusztult uradalmi központ várára az egyik 1740-es uradalmi összeírás is utal.⁷⁹

„... Keő vára ezen Helly-ségben az Urasságnak nintsen, hanem hogy valaha szép kastély lehetett, annak mind elpusztult és leomlott mind penigh még fönn álló réghi Keő falaibul, s körülötte most is megh látható árkaibul ki tetszik, – elítélhetni... Ezen kastélnak réghi kü Falay, körülötte levő Árka is megh tetszenek, az Falunak napnyugati Végén kívül...”

12. A Báthori várkastély elhelyezkedése. 1:2880

A régi kastély területének nagyságára utal, hogy „a Kastély helyen palánkkal környül vett réth kert van, mintegy 30 kaszásra való.”⁸⁰

A várkastély rommaradványát a XVIII–XIX. századi térképek nem ábrázolják. Az 1864-es jegyzői leírás szerint „... Marcali nevezetességei közé tartozik a város délnyugati részén, a megyei magtár mögötti emelkedésen található vármadarékról nevezett Vár-szög.”

Az 1740-ben még fennálló kastélyfalakat 1884-ben „simították el szántóföldre”.⁸¹

Régészeti helyszínelésünk során kiderült, hogy a Jókai u. 25. sz. háztól nyugatra 40–50 méterre már az ún. Várkert húzódott. Néhány házzal odébb téglafal maradványok és boltíves kazamaták kerültek elő. A XIX. század közepén még meglévő ulánus lakatnyák s a környék jobbágyházait a kastély tégláiból építették.

Az ún. Várdombon lakók szerint a falakat 1890 körül teljesen elbontották. A szántóföldre alakított

területen ezután is találtak kerámiát, csontokat. Nagy Ferenc helybeli lakos nagyapja egy lándzsahegyet, míg mások ezüst pénzeket is összegyűjtöttek.⁸² Egy vaszabla, egy lópatkó, III. Zsigmond lengyel király ezüstgarasa, valamint több XVII. századi érem múzeumi gyűjteménybe is került.⁸³ 1972-ben Horváth Istvánék (Jókai u. 10.) házuktól délre nyugat–keleti irányba futó 2 és fél méter hosszú téglafalat találtak. A habarcsba rakott 1,2 m széles téglafal mellett állatcsontok, kerámia is előkerült 2–3 m mélységben.⁸⁴ Ugyanakkor az említett ház mögött 40–50 méterre déli irányban az egykori vizesárok nyomát is felfedezhettük. A helybeliek megfigyelése nyomán kiderült az is, hogy a várkastély nyugati fala a Jókai u. 16. sz. ház telkén állhatott.⁸⁵ A falhoz kívülről csatlakozó sáncrész ma is megtalálható. A délkeleti várárokba a Széchenyiek egykori cseléd lakásai épültek. Az építkezés során téglafal maradványok és „üreges mélyedések” jutottak felszínre.

A régészeti lelet jól körülhatárolható, elpusztult kas-

tély területéről keletre 1 km távolságban áll a XV. századi templom a középkori mezőváros település helyével.

A Marczaliak egykori birtokközpontjában a vár, a gótikus templom és a település – a nyírbátori uradalmi központhoz hasonló formában – helyezkedett el.

A XV. században kiemelkedő, nádori, országbírói méltóságot betöltő Marczaliak a Báthoriakhoz hasonló pompával építhettek. Fényűző építményeiket bővítették és formálhatták – saját igényük szerint – a XV. században örököseik: a Báthoriak.

A Babócsa, Segesd, Zákány és Marcali uradalmi központok várainak és kastélyainak építése a Marczaliak és a Báthoriak tervszerű birtokpolitikai és stratégiai elvét követték. Éppen ezért emelték a fejeérköi uradalom központjában a kerek, ún. fejeérköi várat is, az északi balatoni átjáró: a szántódi rév biztosítására.

A XIV. századi várkastély – 1396-tól a Marczaliak, majd a Báthoriak tulajdonában – két jelentős ostrom pusztítását heverte ki. Ekkor az 1403-as, illetőleg az 1491 utáni pusztulást követő időszakban kerültek a vár életére vonatkozó legfontosabb leletanyagok a földre. A Sági Károly vezetésével az 1960-as években folytatott régészeti kutatások megállapították,⁸⁶ hogy a Marczaliak idejében történt átépítéskor a derékszögű, közel ellipszis alakú várépületet a déli részen a váráron átívelő csapóhíddal közelíthették meg. Az északi és nyugati részen levő L-alakú magas épület alatt pincék, közöttük pedig téglaszintes udvar húzódott. A fehér alapon barnás és barnásvörös festéssel ellátott szobákban 1408 után Zsigmond király nyéki műhelye állított három, díszes, mázas kályhát.⁸⁷

Közel száz év múltán a Báthoriak itt már kétemeletes, magas, támpilléres falakkal, déli kaputoronnyal ellátott várkastéllyal rendelkeztek. A kastély külső homlokzatán három sorban nyílások, legalul a pince lőrés alakú szellőzője, illetőleg az első és másod-

dik emeleten – belső ülőfülkével ellátott – nagyméretű, kökeresztes osztású ablakok nyíltak.⁸⁸ A belső toronnyal ellátott várat – a kettős árok között húzódó sáncon – külső fal övezte. Az ásatások tanúbizonysága szerint a várkastélyt 1486–1491 között tulajdonosai fényűző tárgyakkal rendezték be. Ezek a berendezési tárgyak a Báthoriak itáliai kapcsolatait is bizonyíthatják.⁸⁹

Meg kell említenünk az előkerült különböző fegyverek és felszerelési tárgyak között egy golyóöntő formát, több nyílhegyet és díszes késmarkolatokat. Az étkezési és konyhafelszerelési tárgyakból halszálla faragással díszített késmarkolatok, fémedényt utánzó vörös vonalasfestéssel díszített kupa és nagyszámú fehér, talpas agyagkehely jelentette a fontosabb leletanyagot. A vörös foltozott festéssel díszített üvegserleg és különböző üvegpoharak és üvegpalackok töredékei ugyancsak az értékes leletanyagok közé tartoztak. A ház és a szobaberendezések tárgyaira utal több ajtó, szekrény vasalása is. A mindennapi élet fontos munkaeszközei: kőfaragócsákány, fűrész, stb. is előkerültek.⁹⁰ A két emeletnyi magasságig felnyúló várkastély belső helyiségeinek berendezéseivel, valamint a külső szűk udvarral és kertjével déli, itáliai hangulatot kelthetett.

Végősoron azonban a fejeérköi várkastély, a babócsai, a segesdi birtokközpont várainál jóval szerényebb méretű volt. (Alapterületükben még a kisebb méretű zákányi és a marcali várkastélyok is jóval megelőzhetők.)

Úgy tűnik – az eddigi feltárások alapján –, hogy típusában és méretében a segesdi Báthori uradalomhoz tartozó ötvöskónyi várkastély közelíti meg legjobban.

A hasonló alapterületű és építészeti megoldást mutató kastély régészeti feltárása során előkerült leletanyag – a fejeérköi vár feltárási anyagával együtt – a somogyi Báthori birtokközpontok várainak legfontosabb és újabb művelődéstörténeti képét segítik feltárni, illetőleg meghatározni.

III. FEJEZET JEGYZETEI

- ¹ Ecsed, Sárvár, Gut és Adony régészeti kutatása az 1975-ös évtől kezdődik.
- ² BALOGH 1939, 577. — VOIT 1960, 260, 374. — ENTZ 1963, 473–476. — ENTZ–SZALONTAI 1969, 5–74. BALOGH 1974, 50.
- ³ MAKSAI 1940, 153. — SzV 138. — MAGYAR 1973a, 8.
- ⁴ BALOGH 1956, 5. — ENTZ–SZALONTAI 1969, 7.
- ⁵ MAKSAI 1940, 114. — SzV. 114, 428. — SZÉKELY 1961, 327. — MAGYAR 1970, 18. ENTZ–SZALONTAI 1969, 7.
- ⁶ MAKSAI 1940, 114. — ENTZ–SZALONTAI 1969, 7. — MAGYAR 1970, 26.
- ⁷ MAGYAR 1971, 30. — Uő. 1973c 123–124, 129–130.
- ⁸ BALOGH I. 1966, 299. — BALOGH 1970, 30.
- ⁹ 1953-ban Mérey Kádár Ervin (Debrecen, Déri Múzeum), 1954–1961 között dr. Csallány Dezső, dr. Makkay János és dr. Szalontai Barnabás. 1969–1973 között a szerző végezte az ásásokat.
- ¹⁰ Az építkezések gyors megkezdése után pótolhatatlan kastélyegyüttesek és leletanyagok pusztultak el. A hiányos dokumentáció kéziratok példányai a Debreceni Múzeumban vannak.
- ¹¹ A felszíntől 80 cm mélységben mintegy 15–20 cm vastag faszennyom húzódtott.
- ¹² A gimnázium zavartalanul folyó építkezése közben (1955–1958) a területen érdemben nem végeztek régészeti leletmentést. Az előkerült falakat szétbontották, illetőleg a megmaradt részek fölé épült a gimnázium.
- ¹³ A Cs. III. szelvényben — a fal közelében 7,1 m-nél — korhadtt fagerendák kerültek elő.
- ¹⁴ A kályhacsempék alapján a XVI. század második felében történhetett a pusztulás.
- ¹⁵ Az ásatási dokumentáció (napló) alapján a kályhacsempé anyagára, típusára és korára nem kapunk felvilágosítást.
- ¹⁶ A faltól 2,61 m-re 76,5 cm hosszú, 44,5 cm széles és 18 cm vastag baluszter jutott a napvilágra.
- ¹⁷ A szelvényben lévő ajtónyílás északi szélétől 2,15 m-re került elő. H: 77,5 cm, Sz: 45,5 cm és V: 21 cm. A 3. és 4. számú baluszter teljesen megegyező a 2. számú darabbal.
- ¹⁸ A Cs X/2 szelvényben a Cs. XI/2 szelvényben talált kőajtó-kerethez tartozó, mesterjeggyel ellátott keret-töredék jutott a felszínre egy kőoszlopfejezettel. A Cs XV/a/1 és a Cs XIII/a/1 szelvények többnyire újabbbkori falakat hoztak a felszínre.
- ¹⁹ 20 cm átmérőjű és 30 cm vastagságú.
- ²⁰ XVI–XVII. századi jellegű leletek kerültek elő.
- ²¹ Legfelül humusz, majd törmeléken humusz (30–40 cm mélyen), illetőleg részben agyag (10 cm vastag) volt. Alatta törmelék és 30–35 cm vastag törmeléken humusz, föld(?) húzódtott. Ebben a mélységben a gimnáziumtól Nyugatra törmeléken réteg, míg Kelet felé sárgaföld mutatkozott.
- ²² A Cs XIII/A/8, a Cs XIV/A/8, a Cs XIV/B/8, a Cs XXII/A/4 és a Cs XXIII/A/1–A/4, illetőleg a további szelvények régészeti eredményt nem hoztak.
- ²³ A falmaradvány a kastély északi szárnyának főfalához tartozhatott.
- ²⁴ Az 1953–1961 között folytatott ásásokat jellemzi az 1961-es ásatási napló: „a feltárások során voltak szakmai hiányosságok bizonyos mértékben (régész hiánya stb.)... ha viszont nem kerül sor a feltárássra, úgy teljes pusztulás áldozatává válik az ásatási objektum leleteivel együtt.”
- ²⁵ A 69.93.11., 69.73.21. és a 69.73.11. Ltsz darabok a nyírbátori Báthori István Múzeumban.
- ²⁶ A nagyobbik H: 90 cm, Sz: 30 cm, a kisebbik ablak-keret töredéke 59 cm hosszú és 28 cm széles volt. Ugyanitt egy 30, illetőleg 35 cm hosszú jellegtelen töredéket is találtunk.)
- ²⁷ A további munkát a villámhárító vezetéke erősen akadályozta.
- ²⁸ MAGYAR 1973a 46–48.
- ²⁹ MAGYAR 1974, 1–2. és 3. j.
- ³⁰ Uo. 6–8.
- ³¹ MAGYAR 1974, 1–28.
- ³² A szögletesre faragott (lábazati) kő mellett minuszkulás felirattal ellátott piros, sima XV. századi kerámiatöredéket találtunk.
- ³³ Szürke, piros, mázatlan fazék, bögre oldal és peremtöredéke és néhány piros, négyzetes kályhaszem töredéke.
- ³⁴ Szürke és zöldmázas fültöredék, virágmintás, színes táltöredékek és több jellegtelen kerámiaanyag jutott a felszínre.
- ³⁵ A nyugati falat a déli magtárfaltól 7 m, a keletit 6 m hosszan követtük.
- ³⁶ Újabbbkori településréteg anyaga került elő.
- ³⁷ Az élszedéses, 1,2 m hosszú, 60 cm széles és 27 cm vastag homokkőből készült darab kettétört állapotban került elő.
- ³⁸ XVI–XVII. századi piros anyagú, zöldmázas, félhengeres kályhacsempék, valamint XVII. századi barnáspiros, szemcsés anyagú bögre, fazék oldal és peremtöredékei kerültek elő.
- ³⁹ A fal (valószínűleg) az emésztőgödörhöz csatlakozott.
- ⁴⁰ XVII. századi piros, szemcsés anyagú jellegtelen kályhatöredék, illetőleg edénytöredékek jutottak a felszínre.
- ⁴¹ Piros, szemcsés anyagú, zöldmázas XVI–XVII. századi kályhacsempék és szürke, valamint piros színű kerámiatöredékek jutottak a felszínre.
- ⁴² A várkastély „gazdasági” részének egyik, feltehetően XVI. századi pusztulását dokumentálják a blokk feltárt régészeti leletei.
- ⁴³ Egy mintás, zöldmázas kályhacsempé töredéke és XVIII–XIX. századi zöldmázas kályhacsempék darabjai.
- ⁴⁴ A nagy díszes ablakok összetörték. Kerettestől kerültek az északi feltöltésbe.
- ⁴⁵ BALOGH I. 1966, 299, 697.
- ⁴⁶ NAGY 1944, 6. 190–191. — Uő. 1944, 7. 225. — ENTZ 1957, 256–257.
- ⁴⁷ BALOGH I. 1966, 158.
- ⁴⁸ ENTZ 1957, 256.
- ⁴⁹ NAGY 1944, 6. 189.
- ⁵⁰ NAGY 1944, 7. 226. — ENTZ 1957, 257. Báthori István 1493 előtt Udvarhelyen is építkezett. (BALOGH 1943, 80.)
- ⁵¹ CSÁNKI II. 1894, 576. — SV. 36.
- ⁵² CSÁNKI II. 1894, 572 és OL Köz. lev., Reg. 1454. XII. 21. DI 14.894 és 1458. IX. 4. DI 102.539.
- ⁵³ A XVI. század elejétől (Török Bálint foglalása óta) Somogyvár közigazgatási székhelyként alig szerepelhetett. Az akkori főispánok: a Báthoriak Babócsát használhatták közigazgatási székhelyként és családi birtokközpontként.
- ⁵⁴ Ld. a tanulmány II. fejezetét, valamint SZAKÁLY 1971, 51–84.
- ⁵⁵ GHIMESI, FORGÁCH 1866, 156.

- 56 RRM RA VI/1/1.
 57 RRM-ban. Ltsz. 56.10.1.–56.10.3.
 58 RRM RA VI/1/2.
 59 RRM-ben Ltsz. 63.83.1.
 60 RRM RA VI/1/11–VI/1/13. (Ltsz. 1735–1737)
 61 RRM RA VI/1/8.
 62 RRM RA VI/1/10.
 63 Jankovich Dénes V. éves régészhallgató terepbejárása. (Kézirat 1973, ELTE, Régészeti Tanszék)
 64 SV 35, 64, 374, 582.
 65 Uo. 424, 582.
 66 Uo. 35.
 67 SV 64. és a szerző által 1970–1973 között folytatott terepbejárás.
 68 RRM RA Ltsz. 298, 357, valamint V/28/3. Ltsz. 1780.
 69 KOCZTUR 1964, 122. – RRM RA V/28/7. Ltsz. 1781.
 70 RRM RA V/28/2. Ltsz. 429 és 355. – KOCZTUR 1964, 122. – MNM RA 185. S. III.
 71 A középkori Segesdvár elnevezés alapján inkább az alsó-segesdi területen lehetett. A meginduló terepbejárás, illetőleg alapos régészeti kutatás segítené a kérdés megoldását.
 72 CSÁNKI II. 1894, 575.
 73 Uo. 584. – SV 176, 391.
 74 RRM RA V/36/2. Ltsz. 2285. A térképvázlatot Belényessy Alajos ny. tanár készítette. Értékes munkájáért köszönet jár.
 75 RRM RA V/36/1. Ltsz. 1800. A szerző 1972-ben folytatott régészeti terepbejárást a helyszínen.
 76 RRM RA V/36/3. Ltsz. 2388.
 77 PETKO 1905, 51. – SZANTÓ 1972, 315.
 78 RRM RA III/13/22. Ltsz. 1770, valamint a szerző 1970-ben és 1973-ban folytatott terepbejárása.
 79 OL Széchenyi lev. X. 1. sz. 1740.
 80 Uo.
 81 CSÁNYI 1889, 59.
 82 A szerző 1973-ban folytatott régészeti helyszínelése során Nagy Ferenc (Jókai utca 25.) 83 éves lakós közölte.
 83 Uo. – KOCZTUR 1964, 87. – DRAVECZKY–SÁGI–TAKATS 1964, 34.
 84 A szerző 1973-as helyszínelése.
 85 Nagy Ferenc közlése. A szerző nagyobb mennyiségű középkori téglát gyűjtött be a helyszínen.
 86 KOPPÁNY–SÁGI 1967, 17–18.
 87 Uo. 20–21.
 88 KOPPÁNY–SÁGI 1967, 38–39.
 89 Uo. 25, 39.
 90 Uo. 25.

IV. FEJEZET

AZ ÖTVÖSKÖNYI RENESZÁNSZ VÁRKASTÉLY FELTÁRÁSA (1966–1974)

Az ötvöskőnyi XV–XVII. századi várkastély a faluba északi irányból vezető út jobb oldalán: a 2 km hosszúságú és 180 m magas legkiemelkedőbb ponttal rendelkező – az ún. kistanárok mélyút közelében levő – szőlőhegyen található. (12. kép)

A XVIII. századtól erősen pusztuló kastély lerombolt, elpusztított falait – az 1960-as évek közepéig – magántulajdonban levő földterületen gyom, bozót és sűrű erdő borította.

1961-ben a terület akkori tulajdonosa¹ által folytatott földmunka során igen jelentős régészeti leletanyag jutott a Rippl-Rónai Múzeum birtokába.²

Az 1966-os ásatási munkákat megelőző műszaki felmérés kiderítette, hogy a rommaradványt északon 6 m, míg délen 8 m mély sánc veszi körül. Az igen elhanyagolt, nagy szintkülönbséggel rendelkező objektumnak egyedül a befelé szélesedő töréssel ellátott délkeleti falmaradványa adta a kastély feltárására vonatkozó első biztos támpontot.

Az 1. kutatóárokban a durva törmelékes, murvaréteg alatt, a déli kastélyfal került elő. A téglafaltól északi irányban közel másfél méter hosszú, néhány centi vastag égett réteg húzódott. Az árok metszetében – az égett részek felett – cölöp és oszlopnyomok elkorhadtt maradványai rajzolódtak ki.³ Ezek feltehetően – egy nagyobb cölöppel együtt – a fal belső oldalánál kiképzett, megerősítésre szolgáló ledöngölt földréteg tartógerendái voltak. A cölöplyuk északi szélénél két újabb fal nyoma jelentkezett. Mellettük kirakott járószint került elő. Szelvényfalnál ugyancsak egy középkori járószint döngölt nyomait ismerhettük fel.⁴ Az északi védőfal kiszedett helye is előkerült.

Az északi sánchrész átvágása azt is bizonyította, hogy a kiszedett főfal északi szélétől közel 10 m távolságban megtalálható az egykori várárokban végződő – megerősítést szolgáló – rézsű.⁵

A keleti fal külső oldalánál több nagyobb méretű bordázott, szürkés, vöröses színű igen finom mészkőből készült reneszánsz ablak és ajtó keret töredéke került napvilágra. A fal belső oldalánál mindenütt vastag és durva téglashabarcos törmelék réteg jelentkezett.⁶ Megállapítottuk, hogy az előkerült falhoz csatlakozó 2,5 m széles bejárat, egy boltozatos helyiség (pince) ajtó nyílása volt.⁷ A felszínre jutott kemencétől nyugati irányban egy téglafal, illetőleg egy félgömb alakú, boltozatos XVII. századi kemence húzódott.

Az 1970-ben folytatott régészeti feltárásmunkánk során az 1. sz. terület a vár délkeleti sarkának 17 m × 20 m-es szakasza volt. Ugyanakkor a 2. sz. feltárási egységként a vár északkeleti sarkának – közel az 1. számúval azonos nagyságú – területét jelöltük meg. A 3–4 számozású beosztást a vár északnyugati, illetőleg a délnyugati része kapta.⁸ (13. kép)

Az ún. 1. sz. terület feltárássának megkezdésekor – a délkeleti fal mellett húzott – kutatószelvény (1/1) segítségével meghatároztuk a középkori szintet.

A délkeleti várfal kibontása után az 1. sz. ásatási terület

teljes pusztulási rétegét távolítottuk el. A munka során egy külső (1. sz.) pillér alapját találtuk meg. A pillér közelében trapéz alakú téglákat és XVI–XVII. századi leletanyagot gyűjtöttünk össze.

Az 1. sz. pillér északkeleti sarkának közelében a 2. sz. négyzetes alaprajzú pillér került elő. Mellette reneszánsz homokkő-ablakkeret, valamint XVI–XVII. századi edények és kályhaszemek töredékei jelentkeztek leletanyagként.

A déli fal környékén törmelékes réteg alatt faszenes, hamus, vörösre égett szintet találtunk egy vas ágyúgolyóval együtt.

A löréses várfal és a külső sánc között szintén a faszenes, hamus pusztulási réteget ismertük fel. Innen jutott a felszínre a kis téglalap alakú, piros szemcsés anyagú, zöldmázas Szent Kristófot ábrázoló csempe két töredéke.⁹

Az 1. sz. terület ún. „gyűrűalakú” törmelékes rétegének elbontása közben XVI–XVII. századi leletanyagot határoztunk meg.¹⁰ Az említett terület nyugati szélén az I. sz. 95 × 95 cm nagyságú négyzet alakú pillért, míg tőle északra a három vájattal díszített, szélén gömbölyített idomtégla-ból készült ún. II. pillér-alapozás maradványát is felmértük. A II. pillértől keletre a III. sz. nagyobb, ugyancsak téglából készült pillér vájatos alapja került elő.

Az ún. 2. sz. ásatási terület pusztulási rétegének feltárásakor az I. sz. szoba déli és délkeleti falait felmértük.

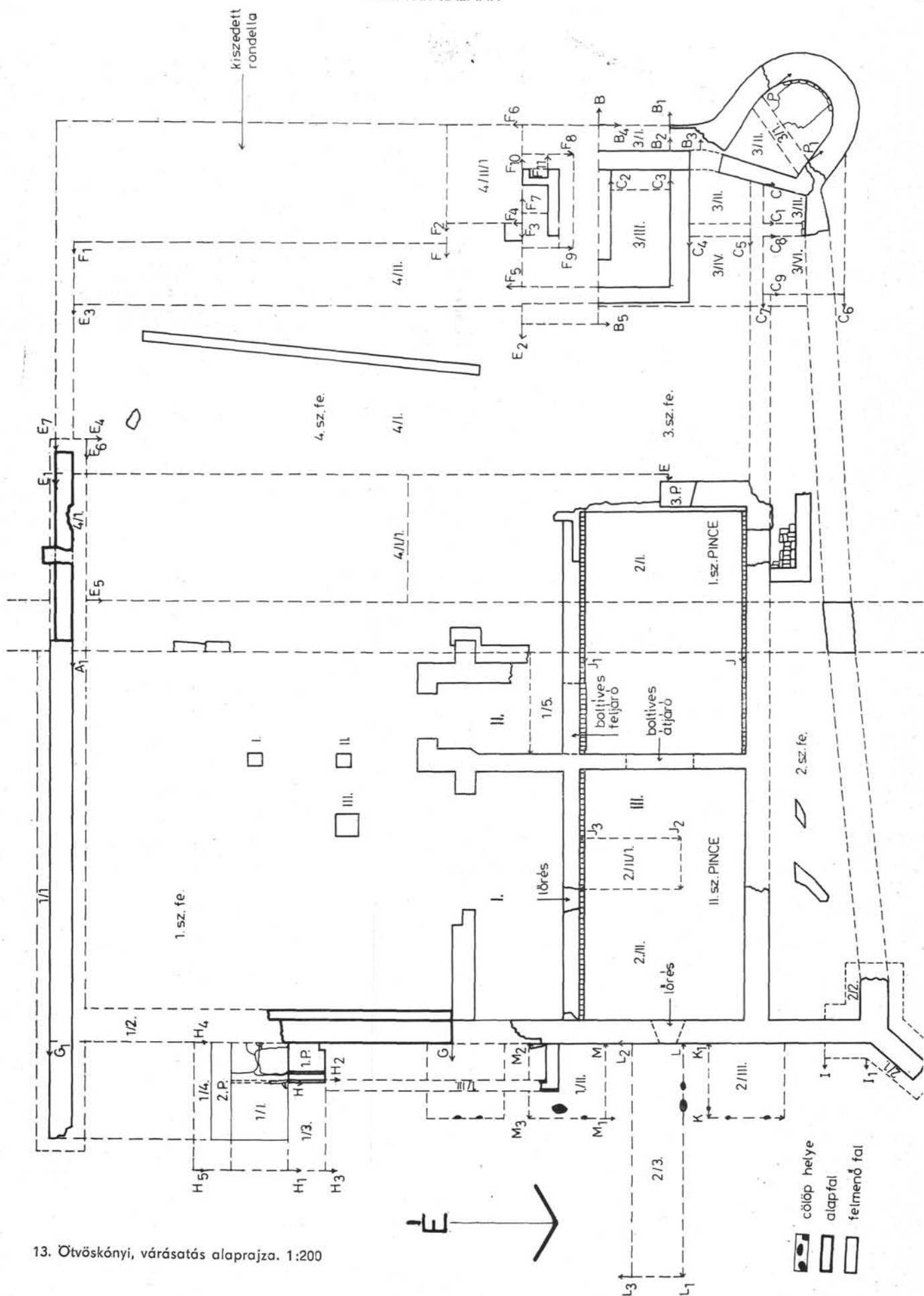
A II. sz. pillértől északra két L-alakú falból álló pincelejárat, valamint a bejárat mögötti ún. II. – boltozati nyomokat mutató – lejárati helyiség került elő nagyszámú XVI. századi zöldmázás, többnyire piramidális díszű kályhacsempe töredékeivel együtt.

Fontosnak tartható a pincelejárat nyugati sarokrésze mögött, a téglával kirakott, középkori udvar-szint meghatározása. A törmelék domb keleti részének kutatása során a – fal külső oldalán – nagyszámú mészkőből faragott, díszes, bordázattal, illetőleg vájattal díszített ablak, ajtókeret töredékeit emeltük ki. A falon belül találtuk, feltárássuk legkiemelkedőbb köemlékét: a domború faragással díszített akantusz és tölgyfa-leveles, illetőleg rozetta mintás boltozattartó gyámkövet (peduccio): az egykori reneszánsz boltozat fontos bizonyítékát.¹¹ A nagyszámú kőanyag – nagyobb méretű téglaboltív töredékekkel együtt – a palota pusztulásakor befelé, illetőleg kifelé dőlő emeleti helyiségek faragott díszű boltozatához tartozhatott.

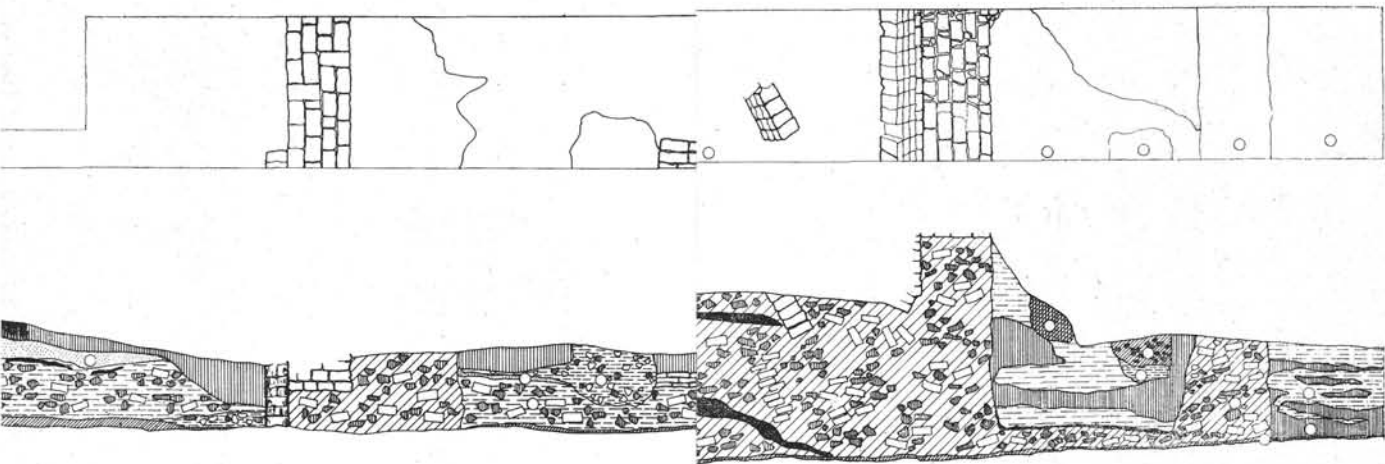
A keleti fal nyugati részénél került elő az ún. III. sz. helyiség, amelyben mázatlan szürke szemeskályha állt a XVI–XVII. században.

A 2. sz. terület szélén – az északi kiszedett falrész külső oldalán – a homokból és agyagból emelt sánc átvágása is megtörtént.

A 3. sz. feltárási terület legfontosabb ásatási munkáját az észak-nyugati sarok sáncrendszerének átmetszése adta. A sánc rétegében – a középkori udvarszint magasságában – égett réteg jelentkezett. Világosan megfigyelhettük, hogy az említett pusztulási réteg fölé 70 cm vastag barna agyagréteget, míg legfelül félméter széles, világosabb színű agyagsávot döngöltek a XV–XVI században. A két réteg két különböző időszak sánccépítéséhez köthető. Az említett északnyugati sánchrész külső peremétől déli irányban került elő a 1,7 m magas ívelt téglarondella maradványa. A fél-

13. Ötvöskónyi, várásatás alaprajza. 1:200

15 Ötvöskőnyi, észak–déli 1. sz. szelvény

kör alakú védőmű északnyugati és északkeleti részén lörés nyomait, illetőleg a rondella téglapodlójának középirányba meredeken történő lejtését is rögzítettük. A téglapadló felett XVI–XVII. századi szürke kályhaszemek, illetőleg zöldmázas kályhacsempe töredékek jelentek. Megállapítottuk, hogy a rondellához csatlakozó északi falat elbontották. Egyedül a – helyenként 3–4 m széles – külső sáncrész maradt érintetlen.

Az 1973-as évi régészeti kutatásunkat a délkeleti várfal-sarok tisztázásával kezdtük. A déli löréses fal sáncfelé nyúló szakasza az 1/1-es kutatóárok keleti irányú meghosszabbításában előkerült.

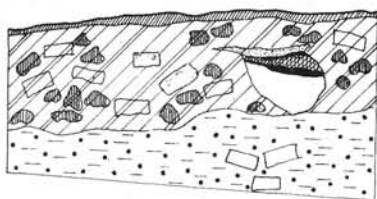
A 2. sz. pillérhez csatlakozó keleti fal alapját is feltártuk.¹² Megállapítottuk, hogy a széles küszöb alapja ugyancsak hozzáépült a pillérhez, illetőleg a falhoz. A pillértől és a keleti faltól nyugatra – erős téglá és maltértörmelék alatt – a pince csatlakozó téglá boltindítását is megtaláltuk. Az 1 m hosszú és 58 cm széles, bejárati küszöb feltárásakor kiderült, hogy a bejárat déli részét vékonyabb (60 cm) téglafal, illetőleg az 1. sz. pillér zárja le. A fal déli oldalán az égési, illetőleg pusztulási réteg metszetét a bolygatlan sárga anyag felett¹³ (G–G₁ metszet) tártuk fel.

A 2. sz. pillértől keleti irányba húzott kutatóárokban (1/3) a pillér ferde téglalapozását vizsgáltuk. Kiderítettük, hogy az alapozáshoz 23 cm széles – felül malter nyomokat mutató, alul rakott téglából kiképzett – építmény támaszkodott. Az említett alapozás felett törmelék: téglá, malter, és égett réteg jutott a felszínre. Ebben egy XVI. századi zöldmázas virág-level díszes kályhaoromsz és egy hasonlókorú bronz gyertyatartó adta a korhatározó bizonyítékokat. (H₂–H₃ metszet).

Az 1. sz. bejárati pillér déli sarkánál nyitott kutatóárokban (1/4) a kapubejárat délkeleti téglafalát határoztuk meg. Gömbölyített, kétoldalon élszedéses sarokkal rendelkező reneszánsz mészko párkánytöredékek is jutottak innen a felszínre. Kiderítettük, hogy a sánc felé nyíló kapubejárat előtt pedig meszes, habarcsos, széles járószint húzódott ki. (H₄–H₅).

A sáncon keresztül felvonóhíddal ellátott gyalogkapu járószintjén (1/l. szelvény) az egykori díszes reneszánsz gyalogkapu mészko maradványai, valamint állatsontok és egy vas ágyúgolyó került elő.

A 2. sz. ásatási felületen az északkeleti várfal-sarok tisztázását folytattuk. A 2/1 kutatóárokban a keleti főfal sarok-részét, valamint a tőle kelet felé 155 fokkal húzódó 2 m-es fal leágazást tártuk fel. (I–I₁) (14. kép)

14. Ötvöskönyi, 2/1 kutatóárok keleti metszeta. 1:50

A várkastély területének egyik fontos keresztmetszetét észak-déli irányú 2 m széles kutatóárokban kaptuk meg. Az északi sáncrész átvágása során közel 6 m szélességben bolygatatlan szürke és sárgásbarna döngölt agyagréteg került elő. (A–A₁) Megtalláltuk a kiszedett északi főfal törmelékkel betemetett helyét. A nagy mennyiségű téglatörmelék, murvas réteg eltávolítása közben a pincefal leszakadt téglaboltív darabjait, valamint XVII–XVIII. századi kályhaszemeket, kerámiát és állatsontot tártunk fel. (15. kép)

A nagy dongaboltozatos pince kiszedett északi pincefala is előkerült. Az északi és déli boltívindítást mutató falak

5,6 m széles közét két égett, pusztulási réteggel szabdalt, erősen törmelékes ráhordás borította. Az L-alakú pincebejárat nyugati pillérjének sokszögű téglalapozását is kibontottuk a bolygatlan sárgaagyag felett. (A–A₁)

Kutatóárukunk déli felében feltártuk a várkastély kiszedett déli falának az alapját. Az említett kastélyfal északi részén több kiszedett téglafalcsont, valamint 70 cm széles alapozási részből legömbölyített sarokkal kiugró, ún. bejárati rész keleti küszöb indítása látszott. A küszöbsaroktól a kiszedett kocsibejárat megmaradt alapozását követtük délnyugat felé.¹⁴ E₄–E₅; E₆–E₇)

Az 1974. évben folytatott ásatómunka során került elő a várkastély északkeleti részén levő egykori dongaboltozatos ún. I–II. sz. pincerendszer. (16. kép) A pincerész keleti felén, a várfalon kívül végzett ásatómunkával a sáncrendszer megépítéséhez, illetőleg a várkastély teljes építési és pusztulási periodizációjához kaptunk alapvető bizonyítékokat. Meghatároztuk a pince északnyugati sarokfalát. A sarokrészen a pince fölött levő földszinti helyiségbe vezető bejáratok küszöbnyomát hoztuk felszínre. Elő került az északi bejáratához csatlakozó téglajárószint, valamint a falsarkot erősítő L-alakú támfal is. Ugyanakkor a pincerész belsejében már szélesebb szakaszon tártuk fel a dongaboltozás kétoldali tégláivindítását. A pincerész belsejében mindegyik kisebb és nagyobb leomlott téglaboltozás maradványa, valamint nagyobb mennyiségű törmelék került a felszínre. Az alapig kiszedett északi pincefal közelében főképpen murvas, homokos, törmelékes feltöltést észleltünk.

Az észak-déli kutatóárok közepén, valamint tőle keletre nagyobb összefüggő kormos, hamus téglafalmaradványok kerültek elő.

Meghatároztuk az L-alakú pincebejárat boltíves téglalépcsős bejáratát, valamint a II. sz. pince nyugati boltíves bejáratát áttört falát is. (17. kép)

Az I. sz. pincehelyiségben végzett szintsüllyesztés után az 1973-as észak-déli kutatóárok teljes feltárása történt meg. Az északi boltív közeléből XV. századi talpasposhár aljtöredéke, valamint több vasszeg került a felszínre. A déli fal közelében előkerült barnás-sárga mázas, pecsételt rozetta és címeres, motívumokkal díszített rangos – XV. század második feléből származó – kerámia töredékek adták az alapvető korhatározást.¹⁵ A kutatóárok középrészén 1,8 m-es mélységben kettős ággal rendelkező köpüs, nyárshoz, illetőleg villához hasonló vastárgy jutott a birtokunkba. (35. kép)

Ugyancsak a déli pincefal közelében levő XVI. századi réteg felett sikerült meghatároznunk a várkastély pusztulási

	Humusos fedő talajréteg
	Sárga agyag
	Szürkés agyag
	Téglás törmelék
	Égés
	Hamus égett réteg
	Vörös/égett agyag
	Égett hamus téglatörmelék
	Vörös paticos agyag
	Homok
	Humusos törmelék (rétegszint)
	Meszes törmelék
	Szürkés paticos agyag
	Sárgás agyagos törmelék
	Mész
	Téglaréteg
	Porhanyós barna talaj

16. Ötvöskónyi, I–II. pincerendszer feltárás közben. 1974.

szintjét.¹⁶ Az égett faszenet és vaslemezdarabokat tartalmazó rétegben vasszeg és XVII. századi kerámia között két XV. századvégi díszes bronz könyvsarok veretét is feltártunk.¹⁷ (II. 1–2)

Az észak-déli kutatóárok keleti feléből – több kiemelkedő értékű – főképpen XV. század második feléből származó tárgy került a birtokunkba. A pince homokos altalaja felett levő vékony járósínt – az égett rétegben – egy domború rézdísz és belső vájjal rendelkező „vésőszőrű” tárgyat találtunk.¹⁸ (II. 4)

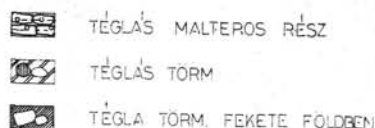
Végősoron megállapíthattuk, hogy a $9,6 \times 6,6$ m²-es alapterületű I. sz. pincehelyiség feltárása igen értékes leletanyagokkal szolgált.¹⁹ Párhuzamos, illetőleg téglalap vonalmintát követő fehéranyagú falburkoló mészkőlapok mellett üveg ablakszemek töredékei, vaságyúgolyó, valamint néhány faragott kő is feltárást nyert.²⁰

A nyugati törmelékes réteg alján, a vékony égési réteg alatt²¹ talált, a XVI. század elejéről származó lengyel ezüstgaras a pince keletkezésének legkésőbbi idejét jelezte.

A pincerész keleti felében, valamint a boltíves lejárattal elöl talált leletanyag a XV. századból, illetőleg főképpen a XVII. század második felének pusztulási időszakából származik.²²

Értékes leletanyag az égett, hamus pincefenéken előkerült nagyméretű kőágyúgolyó töredék. Feltehető, hogy a legutolsó ostrom során kerülhetett a – tetőt és a felső helyiségek szintjét áttörő – kőgolyó a pernyés pincefenékre. S később omlott rá a többméter vastagságú – helyenként nagyobb téglaboltíveket tartalmazó törmelék.²³

Az I. sz. pincehelyiséghez hasonló ásatási eredményeket adott az ún. II. sz. pincerész feltárása.

TEGLA MÉRET: h: 29,5
sz: 13,5
v: 6

A boltíves átjáró közelében, illetőleg távolabb igen nagyszámú, szürke grafitos talalakú, XVI. századi kályhaszemek töredékei kerültek elő.²⁴ A boltíves átjárótól keleti irányban a földszinti, illetőleg az emeleti helyiségek ledőlt ajtókereteit, boltozat díszítő köveit és a belső berendezések díszesebb tárgyait: halványzöld színű hengeres kályhacsempét, sötétzöldmázos táltöredéket, valamint különböző vasalásokat találtunk.²⁵ A szint feltárása során, az északkeleti farsaroktól déli irányban magas, kifelé szűkülő lőrés nyílását is bemértük.

A pince délkeleti sarkában is meghatároztuk a felső földszinti helyiségbe vezető ajtó küszöb és nyílászáró követ.²⁶ Ugyanakkor a helyiség déli falában keskeny, boltozatos, lőrésszerű, belső ablak (szellőző nyílása) jutott a felszínre. (18. kép)

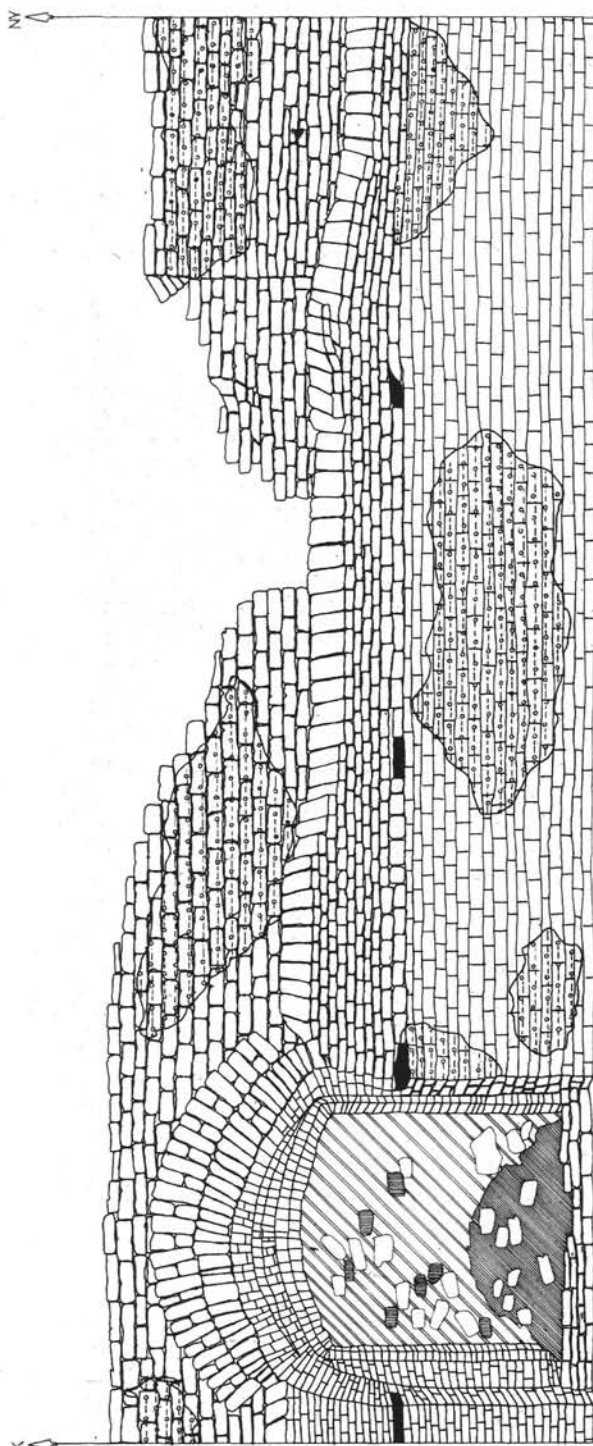
A pincerész déli falától közel két méterre, a keleti faltól 4,8 m távolságra egy nagyobb pusztulási réteget tártunk fel. Erősen oxidálódott vaslemez darabok, vasszőgek, fagerendák elszenesedett maradványai, paticsdarabok, vaskam-pók között több szürke, grafitos kályhaszem, illetőleg edény töredékeit hoztuk a felszínre. A gazdag leletanyagot adó területen – a puska és ágyugolyók mellett – különböző ajtópántok és egyéb vasalások jelentkeztek. Ugyanitt szinté ép állapotban előkerült egy 2×1 m²-es, háromszög formájú vaslemez borítással díszített, zár és egyéb kulcsberendezéssel ellátott reneszánsz tölgyfaajtó.²⁷ (19–24. kép)

Az említett pincehelyiség járószintjén (2/11/1.) megállapítottuk, hogy a későbbi időszakban feltöltött 55 cm vastag agyagszint alján 4 cm vastag égéscsík húzódik. Az említett égés egy 45 cm vastag homokjárószintet zár le. A fentiek alapján kiderült, hogy a helyiséget első leégése után újra rendbe hozhatták, illetőleg agyaggal feltöltötték. (20. kép)

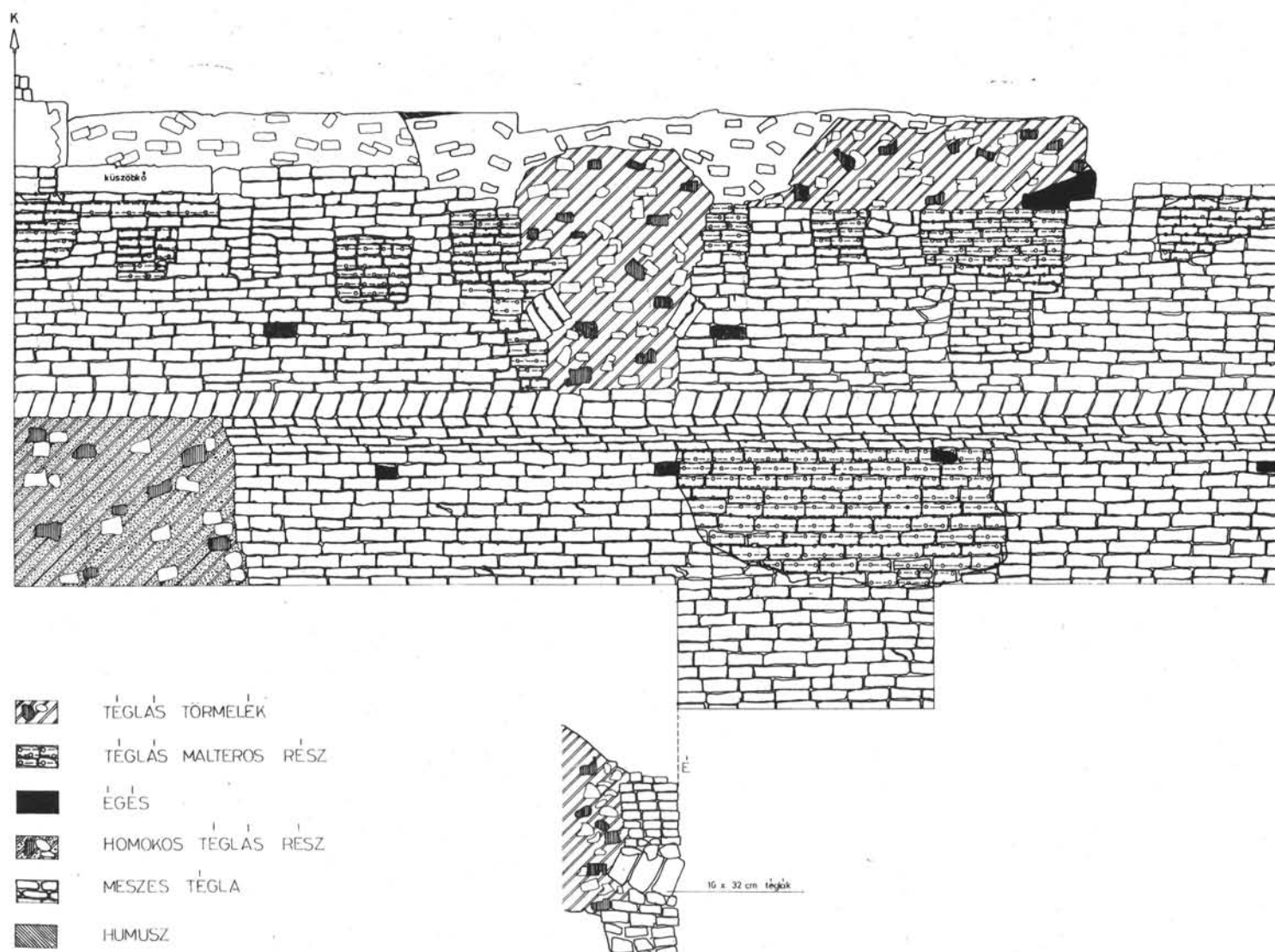
A várkastély egyik legfontosabb korhatározó anyagát a XV. század második feléből származó zöldmázos kályha, valamint a sárgamázos kerámia csoport töredékei alkották. Az ugyanitt előkerült leletegyüttes legkiemelkedőbb darabjaihoz a XV. század második feléből származó pelikános csempék tartoztak.²⁸

A keleti fal lőrése előtt égett törmelékes réteget,²⁹ valamint a felső emeleti szint pusztulásakor az északkeleti várfal elé dőlt nagyszámú reneszánsz kőfaragványt tártunk fel. A kutatóárok további szakaszában átvágtuk az agyaggal dőngölt cölöpös rendszerű sáncrészt. Az itt előkerült leletanyag és a sánc formája is jól bizonyította, hogy a XVI. század első felében épített sáncrész a XV. századi lőrés eredeti funkcióját átalakította. Ugyanakkor a XVI. század közepétől pusztulás történt, amelynek során a kőfaragványok egy része a lőrés elé hullott, s ezek tetejére emelték a sáncfal előtti alacsonyabb feltöltést. A fentieket igazolják az 1/II. sz., illetőleg a 2/III. sz. kutatószelvényben végzett munkák. (25. kép)

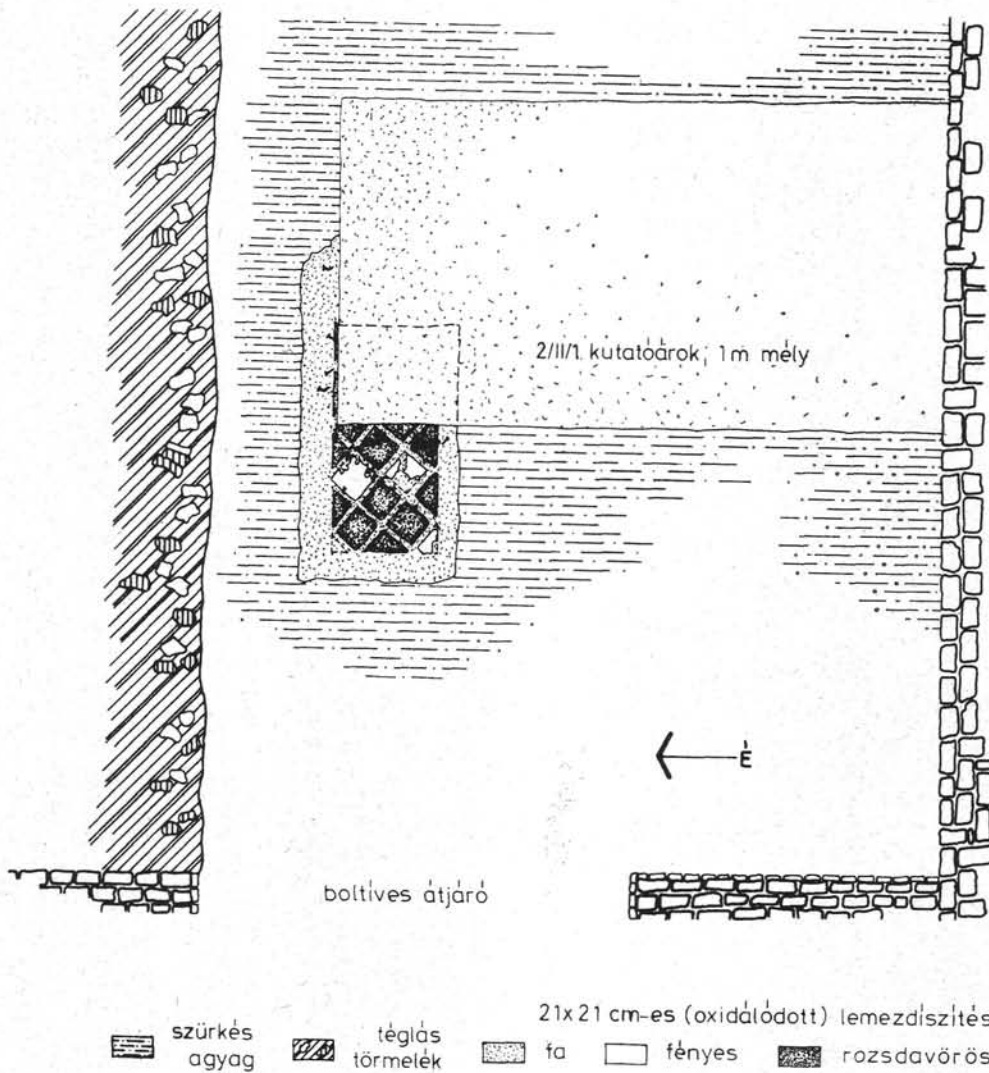
Az 1/II. kutatószelvény várfal felé eső szakaszának 0–60 cm mélység közötti szakaszán, égett rétegben reneszánsz faragott kövek kerültek elő, több – fehér alapon – kékmázos, virágos díszítésű XVI–XVII. századi kerámiával. Az agyagos sáncban egyedülálló jelenséget, egy (1,37 m mélységben) dél-északi tájolású csontvázat tártunk fel.³⁰ A csontváz a várfalhoz merőlegesen épített téglalap alakú északi oldalához, illetőleg a keleti cölöpsor néhány tagjához támaszkodott. Világosan megállapítható, hogy a sánc újrakepítésekor egyszerűen a felső rétegbe az égett réteg alá dőngölték a tetemet, talán éppen egy ostrom idején. (26–27. kép)

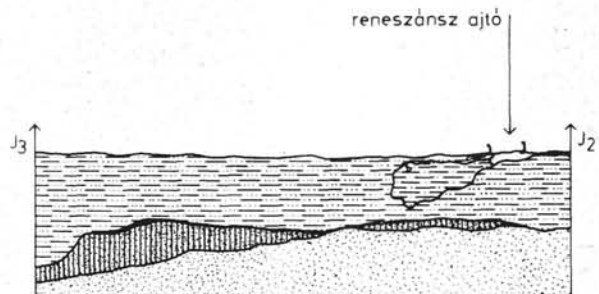
17. Ötvöskőny, I. sz. pincehelyiség déli fala, 1974.
1:50

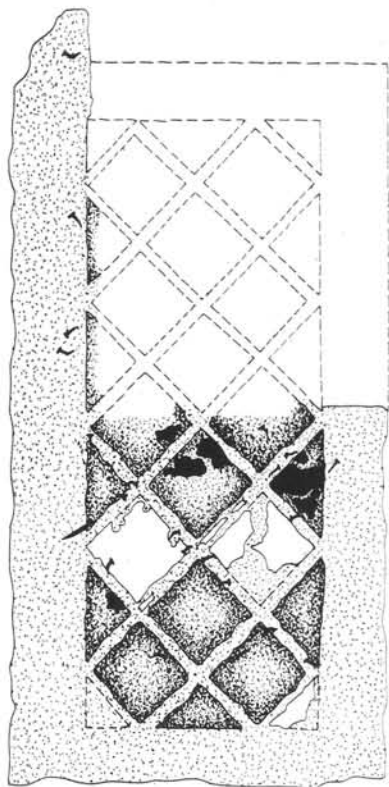
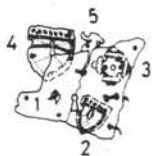
18. Ötvöskőnyi, II. sz. pincehelyiség déli falának kelet–nyugati előlnézeti rajza a lőrés nyugati oldalnézetével, 1974. 1:50

19. Ötvöskőny, II. sz. pinchehelyiségben feltárt reneszánsz ajtó, 1974. 1:50

20. Ötvöskőny, II/1 sz. kutatószelvény nyugati metszefala, 1974, 1:50

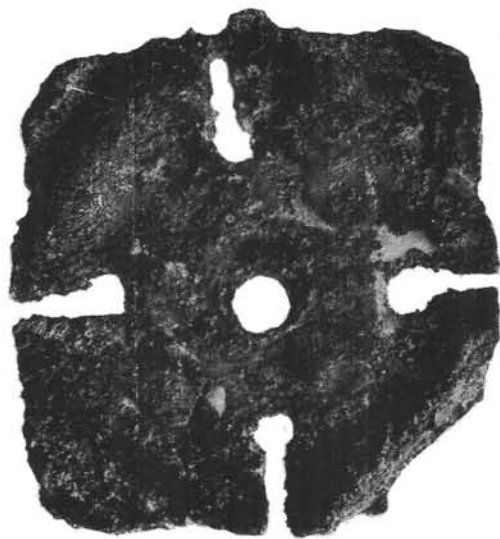
21. Ötvöskőnyi, a reneszánsz ajtó felülnézeti rajza, 1974, 1:20

A 2/III. sz. kutatószelvényben – a felső 0–60 cm mélységű pusztulási rétegben XVII. századi kerámia, valamint nagyszámú faragott díszű ajtó, ablakkerettörödékei kerültek elő. A szelvény 0–90 cm mélységű szakaszán³¹ vas-szegeket tartalmazó elszenesedett gerenda maradványait is szinte teljes egészében megfigyelhettük. Ebben a szelvényben – 3,4 mélységig – a pusztulási réteg alatt a szürkesárga, illetőleg legalul homokos réteg alkotta a keleti fal sáncát, illetőleg vékonyabb alapozását. Az építés időrendjéhez fontos, hogy a falalap mellett – 3–3,4 m-es mélységben – XV. századvégi leletanyag került elő.³² A kutatószelvény keleti és déli felében különböző mélységig húzódó cölöpök metszetét is feltártuk. Az említett – sáncban végighúzódnak –, a földtöltést erősítő cölöpök nyomait, valamint a téglalap alakú fal kiszéledését megállapítottuk.

A rondella belsejének teljes feltárásakor kibontottuk az 1,4 m × 2,2 m-es alapterületű, meredek lejtéssel épített téglapadozatot. A rondella belsejének feltöltési rétegét is feltártuk. (3/1) A padlószinttől számított 1 m-nél nagyobb mélységben szürke, nagyméretű XVI. századi fazék, kályhaszem töredékeit találtuk. A leletek közelében egy kismé-

22. Ötvöskőnyi, a reneszánsz ajtó díszített kulcsvédő pajzsa, 1974. 1:2

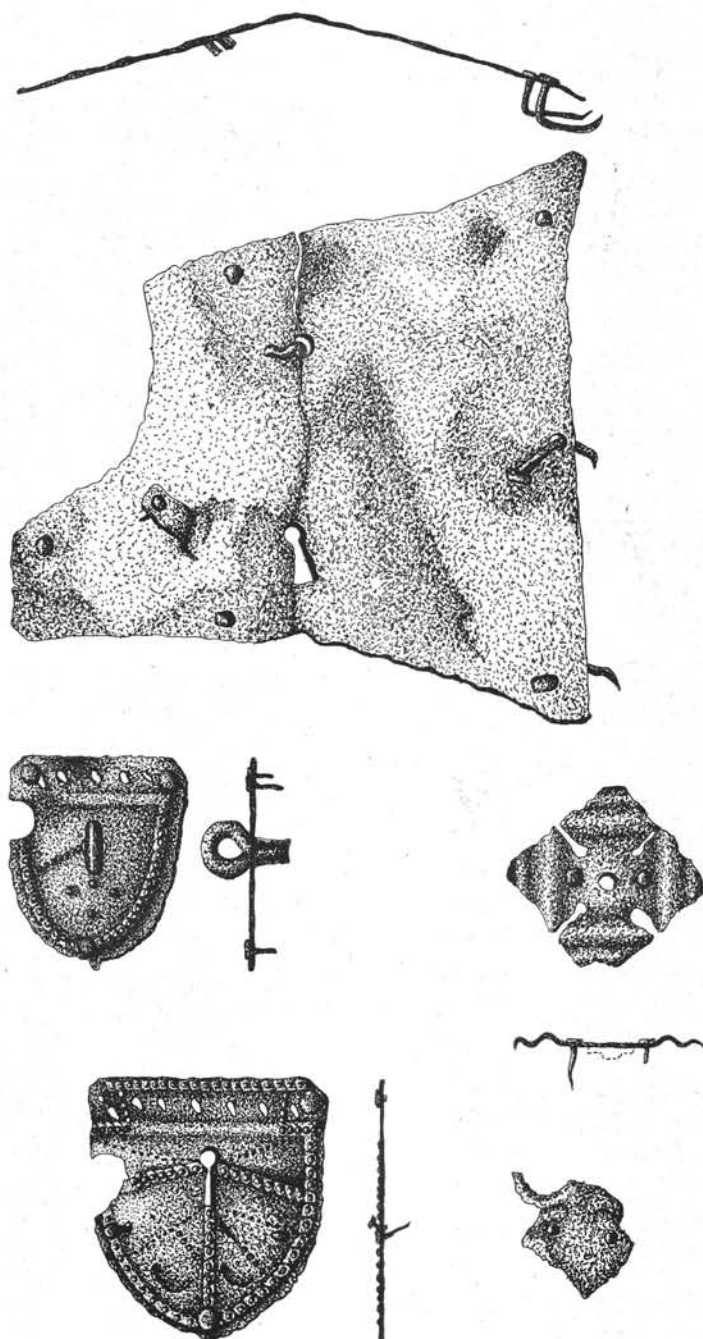
23. Ötvöskőnyi, a reneszánsz ajtó díszített vasalása, 1974. 1:2

tű, bekarcolt oldalú, XVI. század elejére keltezhető talpas pohár maradványa is előkerült.³³ (28. kép)

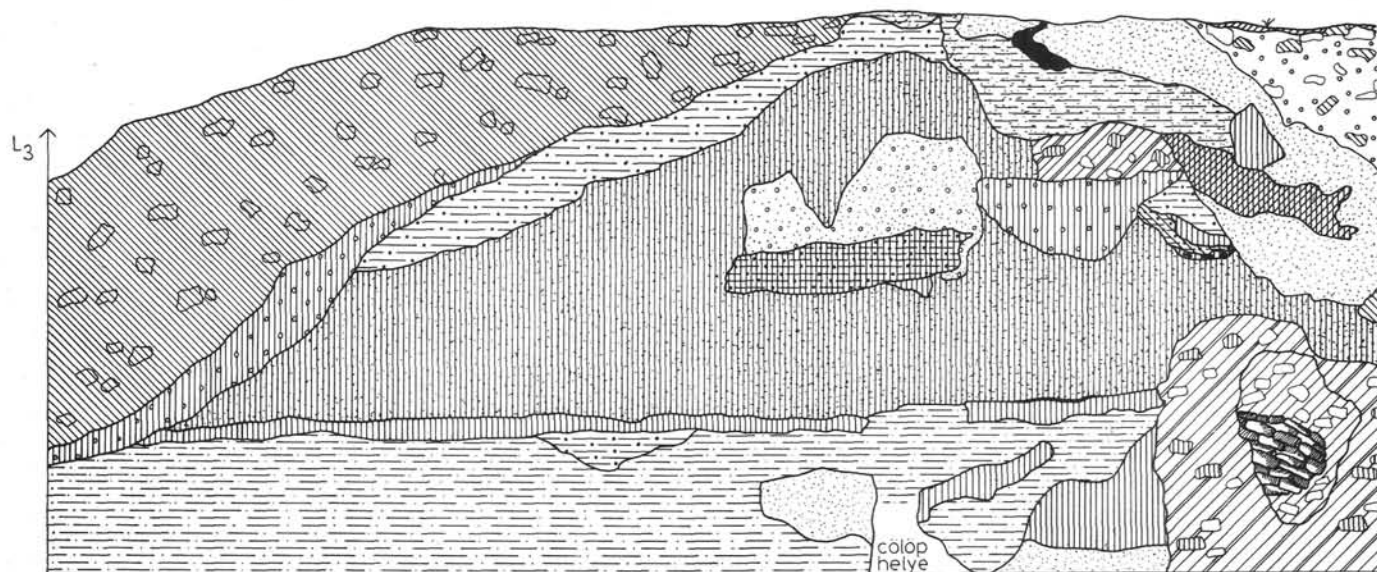
Megállapítottuk, hogy a védőműhöz csatlakozó nyugati falat – egy kisebb falcsonkrész kivételével – a teljes mélységig kitermelték. Nyugati falmaradványhoz egy újabb téglafal csatlakozott keleti irányból.

Egy XVII–XVIII. századi kemence maradványa is felszínre került.

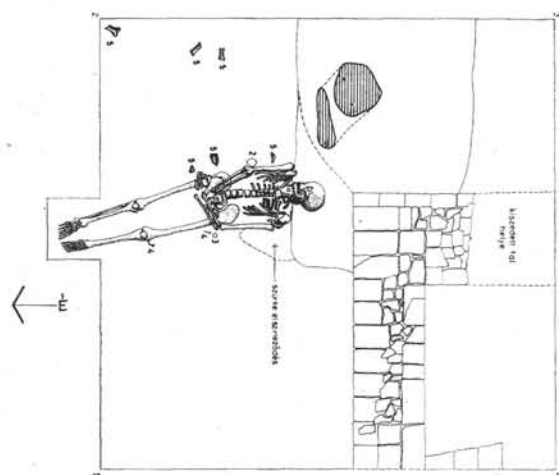
A rondellához kelet felől észak–déli irányítású kissé ferdén futó téglafal csatlakozott. Ez az említett nyugati várfalmaradvány mellett futott párhuzamosan déli irányba.

24. Ötvöskőnyi, a reneszánsz ajtó díszített veretei, 1974, 1:4

25. Ötvöskőny, 2/3 kutatóárok déli metszefala, 1974. 1:50

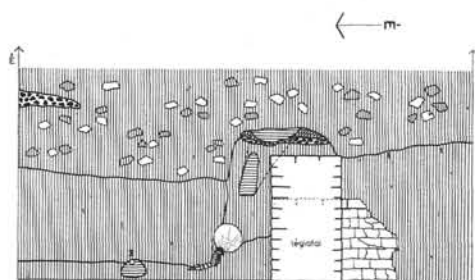

26. Ötvöskőny, 1/II. szelvény felülnézeti rajza, 1974. 1:50

- 1 vascsat
- 2 üveglemez
- 3 égetett agyaggolyó
- 4 vasszeg
- 5 állatsont

Sárga, agyagos talaj
az egész szelvény területén.

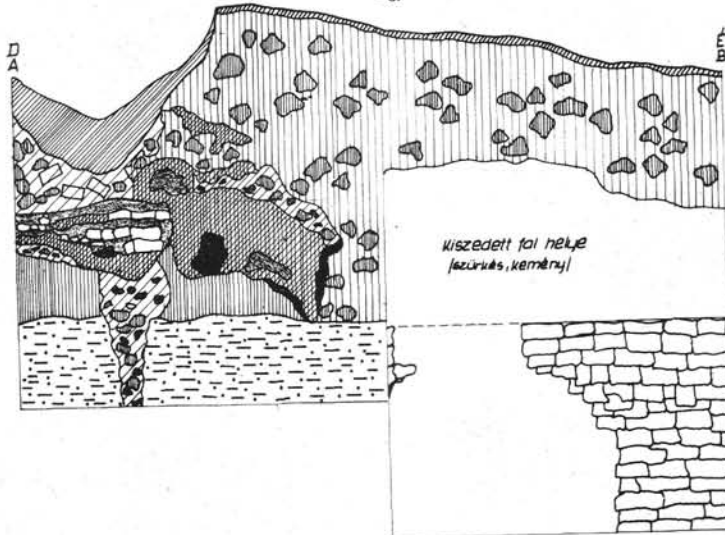
- égett agyag
- szenes törmelék
- sárga agyag
- agyagos téglatörmelék
- üreg

27. Ötvöskőny, 1/II. szelvény keleti metszefala, 1974. 1:50

A saroktoronyhoz délkeleti irányból bekötő téglalapítmények rendeltetését is tisztáztuk. Az említett szelvény nyugati metszefala közelében történő mélyítéskor a kékes, hamus agyagból XVI. századi kerámia és állatcsont került elő. A metszetben felül égett réteget, alatta sárgás anyagot, majd szürke szemcsés réteget, illetőleg legmélyebben a sárga érintetlen agyagot találtuk. A közelében levő téglafal északi alapozási árkát is pontosan megfigyelhettük. Vi-

lágosan látszott, hogy a belső fal későbbi periódusban épült, mivel átvágta a szürkés égett feltöltési réteget. (C₂–C₃) A keleti rondellafal folytatásához csatlakozó téglafalához nyugat-keleti, illetőleg észak-déli irányban húzódó L-alakú fal is hozzátartozott. A falak között levő téglalap alakú helyiségben – a középkori szinten – vastag égési réteg húzódott. A fentiek alapján biztosnak látszik, hogy egy tüzelő folyosó vagy sütőház helyisége került elő. (B₄–B₅)

28. Ötvöskőnyi, 3/1–3/2 nyugati metszete, 1973. 1:50

Az északnyugati rondella környékén folytatott feltárómunkánk (3/IV) igen lényeges részét képezte az északi kastélyfal feltárása. A saroktorony északkeleti sarkánál került elő az említett fal rövidebb (1,2 m) szakasza. Megállapíthattuk, hogy a ferdén haladó északi várfalnak még az alapozását is kiszedték a XVIII. században. (29. kép)

A 4. sz. ásatiási egység északi részének kutatásakor (4/I. szelvény) a területet borító 1 m vastag törmelékben főképpen XVII–XVIII. századi kerámia, illetőleg állatcsont jutott a felszínre. Az ún. 2. sz. fixponttól déli irányban XX. század eleji gyakorló; lövészgödör maradványát tártuk fel. A szelvény északnyugati felénél közel fél méter széles, 35 cm magas, hevenyészettnek tűnő, ferde téglafal került elő. (E₂–E₃) A téglafal déli végével szemben keletre nagyméretű faragott kő jutott a felszínre.³⁴ A kőtől északra élére állított, ledőlt téglafal maradvány került napvilágra. A téglák alatt égett réteg nyomait találtuk.

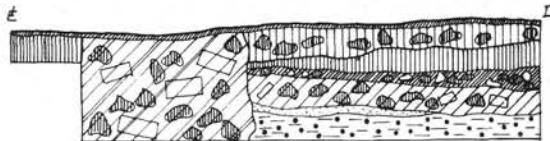
Meghatároztuk a déli kapubejárat kiszedett falának maradványait (4/1). A kapubejáráthoz csatlakozó déli várfalat, illetőleg a délnyugati rondellát – úgy tűnik – alapjaiban teljesen megsemmisítették.

Egy összeroskadott kemence patics, illetőleg téglafalát is feltártuk a 4/II. sz. szelvényben.

A szelvény északi részénél a sáncfal közelében egy XVI. századi szemeskályha külső keleti falalapja került a felszínre. Az erősen égett és törmelékes rétegben több ép és törött, alul tálalakú, míg felső részében négyzetes kályhaszemet találtunk. A réteg alapján megállapíthattuk, hogy a nagyszámú kályhaszemek, korommal, paticsal elegyesen a pusztuláskor nyugati irányban dőltek le. (F₃–F₂; F₅–F₆)

Az említett keleti, valamint a 66 cm széles nyugati kályhaalap falai között nagyszámú háromszög alakú oromcsempe, díszes, fonatos szélű, keskeny félhengeres sarokcsempe, több tálalakú és négyzetes tetejű, valamint ugyancsak az oromrészhez tartozó bordás, virág és szanárhát-ivinditással díszített, pirosra festett, gótizáló kályhaszem töredékei jutottak a felszínre. A szemeskályha leletek

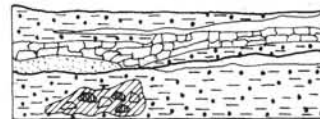
3/4 Keleti metszete

3/4 Déli metszete

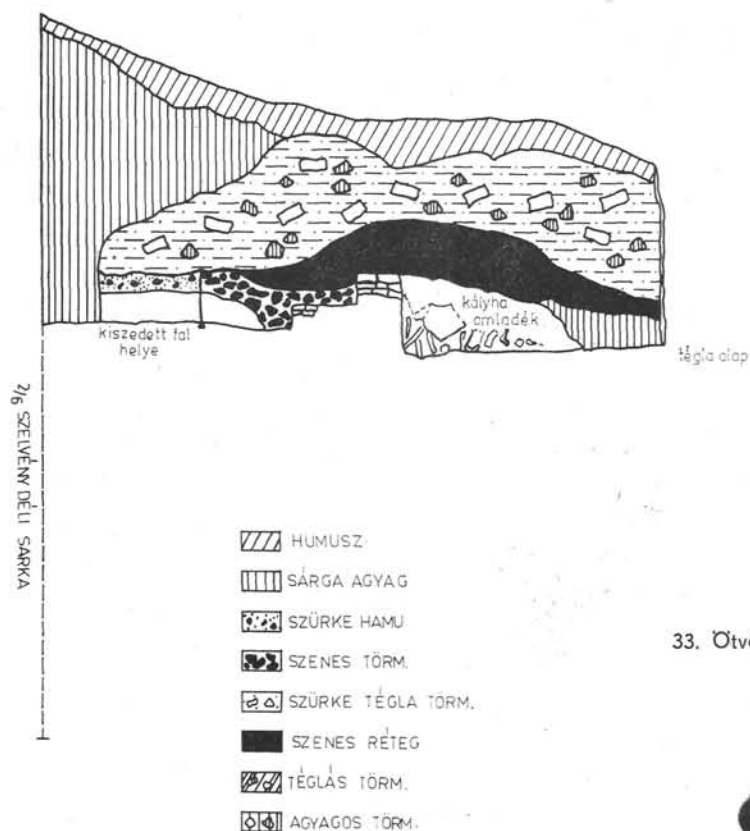
3/2 Déli metszete

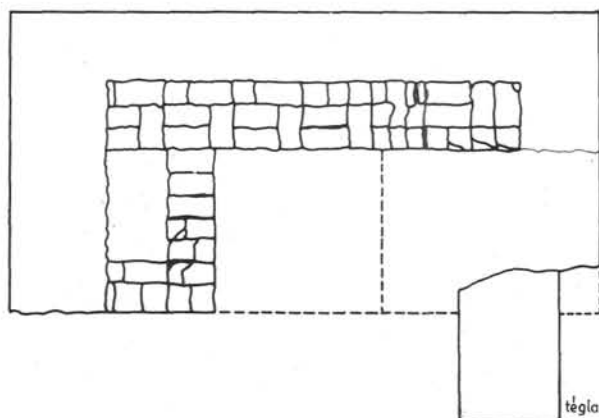
3/3 Nyugati metszete,

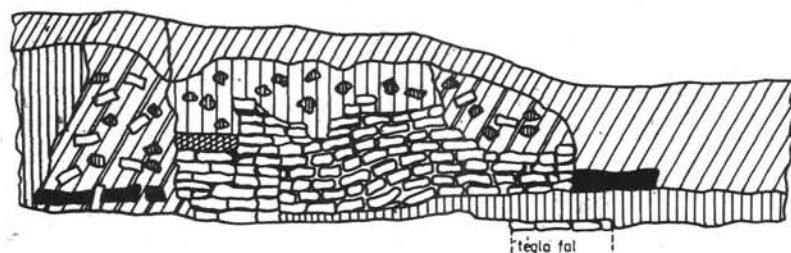
29. Ötvöskőnyi, 3/4 keleti metszete, 3/4 déli metszete, 3/2 déli metszete, 3/3 nyugati metszete, 1973. 1:50

30. Ótvöskőnyi, 4/II. szelvény északi metszefala, 1973. 1:50

31. Ótvöskőnyi, XVI. szd-i kemence alaprajza, 1:50

32. Ótvöskőnyi, XVI. szd-i kemence északi fala, 1973. 1:50

33. Ótvöskőnyi, bekarcolt díszű pohár, XVI. szd. eleje, 1973. 1:1

34. Ótvöskőnyi, nagyméretű fazék, XVI. szd. eleje, 1973. 1:2

közelében piros, szürke mázatlan XVI. századi fazékalj és oldaltöredékei, állatsontok és egy vas (korom) lapát szolgált leletanyagul. (30–32. kép)

A nyugati kályhaalap belső oldalának közelében – sárga agyagos téglatörmelések rétegben – a kályha legfelső csúcsíves oromdíszének átégett töredékét figyeltük meg.³⁵ A kályhas kemence felső égésrétegéből égett kövek és kályhaszemek aljtöredékei jutottak a felszínre. Lejjebb feketére égett edénytöredékek és csont, valamint újra kályha alj- és oldaltöredékeket tártunk fel. Sikertelenül megfigyeltünk a második, a harmadik, a negyedik, illetőleg legbelül az ötödik sor kályhaszemeit is. Megállapíthattuk, hogy egy-egy sorban megközelítőleg 6–7 kályhaszem lehetett. A szemeskálya összedőlésekor a sorok, alsó és felső darabokkal keveredhettek. A kemence északi falától délre félméterre és 45 cm mélységben egy nagyobb faszenet tártunk fel. Ugyanitt – a sarokban – szemcsés, homokos tapasztsz töredékét is megfigyeltük. Sikertelenül felszínre hoztunk a kemence teljes északi zárófalát, valamint kibontottuk az északnyugati sarokban lévő fűtőnyílást is. (F₈–F₉; F₁₀–F₁₁)

A XVI. századi kályhaskemence feltárása után meghatároztuk a várkastély nyugati, kiszedett téglafalát.³⁶

Az 1966–1974-es feltárómunkák összefoglalásakor hangsúlyozni kívánjuk a legfontosabb feltérési eredményeket. Megállapíthattuk, hogy az 1966-os régészeti feltérás legfontosabb eredményét a vár területén húzott 1–2 sz. kutatóárok segítségével érte el. Az említett kutatóárkokkal sikerült elsődleges képet kapni a vár felső rétegeiről, belső objektumairól és kisebb mértékben a leletanyagáról is. A helyenként 2–2,5 métert is elérő bontási réteg a kastély nagyméretű pusztulását, illetőleg elbontását is jelezte.

Az 1. sz. (észak–déli) kutatóárok segítségével a déli lőréses fal belső megerősítést szolgáló cölöpjei, illetőleg a védőmű pusztulási szintje is előkerültek. Sikertelenül a déli meglévő, illetőleg az északi kiszedett külső várfal alapjainak pontosabb felmérését elvégezni.

A 2. sz. kutatóárokkal történő keleti főfal kutatásakor a várfal közelében lévő boltozatos pincelejárát is felszínre került.

Az 1970–72-ben végzett kutatómunkánk során – az 1. és 2. ásati területen a későközépkori járó, illetőleg lakószintet értük el.

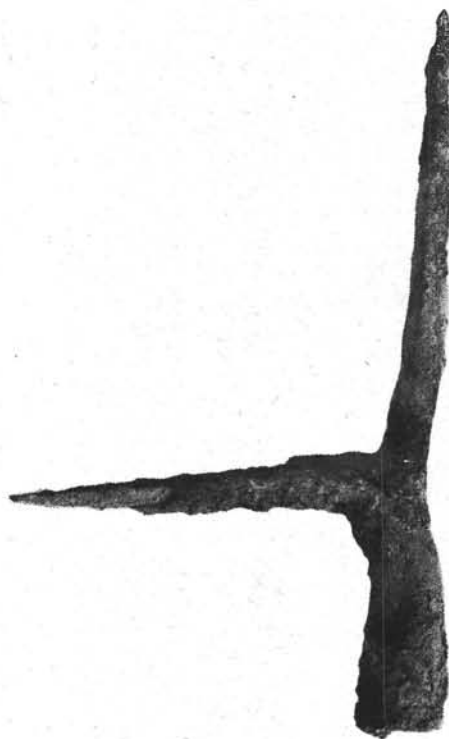
Az 1. sz. ásati területen teljesen feltártuk a déli lőréses zárófalat. Ezen a zárófalon belül egy árkaos udvar, illetőleg az alsó helyiségekhez vezető két L-alakú pincelejárát falait is feltártuk.

A 2. feltérési egységen belül sikerült rögzítenünk a teljes keleti, illetőleg részben az északi várfalat is. A várfalakon belül pedig – az I–III. sz. belső lakóhelyiségek alapfalai kerültek elő több értékes leletanyaggal együtt.

Az északnyugati sarokrondella egy nagyobb lőréses részletét, illetőleg az előtte lévő külső sáncrészt is meghatároztuk.

Az 1973-ban először a délkeleti várfalsarkot tisztáztuk. Megállapíthattuk, hogy az említett falsarok elbontása a XVII–XVIII. században történhetett.

Munkánk során meghatároztuk, hogy az 1. és a 2. sz. pillérhez tartozó téglafalak a várkastély délkeleti gyalogbejáratának déli, illetőleg északi részéhez tartoztak. A sánc felé nyíló kapubejárat előtt meszes,

35. Ötvöskönyi, köpös vastárgy, 1974. 1:2

habarcsos, döngölt, széles járószint húzódott kifelé. A sáncárkon keresztül felvonóhíddal rendelkező kapu járószintjén az egykori díszes reneszánsz gyalogbejárat faragott kőmaradványait – égési, pusztulási réteg kíséretében – sikerült feltárni. Az említett kapu az árkaos belső udvar felé nyílt, amely alatt széles dongaboltozatos pince húzódott.

Az északkeleti várfalsarok tisztázása során a sánc felé húzódó ferde falleágazást, illetőleg a keleti sarokhoz csatlakozó északi fal egy részletét is rögzítettük.

A várkastély területének legfontosabb keresztmetszetét adta az észak–dél irányú kutatóárok feltérása. Az északi agyagsánc mögött feltártuk a kissé ferdén futó kiszedett északi fal alapárkát. Ugyanakkor kibontottuk a nyugat–keleti irányban futó 5,6 m széles egykori pince északi, illetőleg déli falát. A déli boltíves pincefal közelében a pincelejárát meredeken lejtő téglalapját is meghatároztuk. A kutatóárok déli felében több téglafalhoz kapcsolódó kocsibejáró keleti küszöbrészét is megtaláltuk.

Ásatómunkánk során az északnyugati rondella teljes feltérását végeztük el. A rondella belsejében kibontottuk a megmaradt meredek lejtéssel épített téglapadozatot. A padozat alatt meghatároztuk a gazdag XVI. század eleji leletanyagot tartalmazó feltöltési réteget. Biztosnak mondható, hogy a rondellához csatlakozó nyugati kastélyfalat később elbontották. (XVII–XVIII. század)

A nyugati fal mellett emelt agyagsáncban a XVII–XVIII. században épített kemence maradványát is

feltártuk. A rondella, illetőleg a hozzá csatlakozó nyugati–keleti falat, valamint a sütőház már említett falait a XVII–XVIII. században szinte az alapokig kibontották. Az alapos rétegvizsgálat kiderítette, hogy a belső (legdélibb) téglafal a várszakasz feltöltése utáni periódusban, a XVI. század eleje után készült.³⁷ Megállapíthattuk, hogy a várkastély északi falát, valószínűleg a XVIII. század első felében bontották el. Azon időszakban, amikor a várban a legnagyobb arányú falbontási munka folyt.

A 4/I. sz. szelvényben, észak–déli irányú ún. kerti-téglafalat tártunk fel. Megtaláltuk a téglafal déli részétől keletre a déli bejárat kerékvető kövét is a hozzá tartozó íves téglafal-maradványokat.

Kiderítettük, hogy a nyugati irányban L-alakú, míg keletre téglalap alakú falalappal, északra egyenes lezárófallal rendelkező XVI. századi kemence helyén nagyszámú oromcsempe, sarokcsempe, tálalakú és négyzetes szájú és egyéb szemeskályha tartozékok voltak. A kályhához északnyugati irányban egy fűtőnyílás is csatlakozott.

Az 1974. évben folytatott ásatás során került elő a várkastély északkeleti részén lévő egykori dongaboltozatú I–II. számú pincerendszer.

Az I. helyiségben lévő észak–déli kutatóárok keleti oldalánál feltártuk az L-alakú pincelejárat boltíves, téglalépcsős bejáratát, valamint a II. sz. pince nyugati boltíves bejáratával áttört falát. A pincehelyiség homokos aljrétégeiben, 90 cm-es mélységben a helyiség falalapozásának vége jelentkezett.

A 9,6x6,6 m²-es alapterületű I. sz. pincehelyiségben igen értékes korhatározó leletanyag jutott a felszínre. A vékony égési réteg alatt előkerült a XVI. század elejéről származó lengyel ezüstgaras jelezte a pince keletkezésének legkésőbbi idejét.

A II. sz. pince délkeleti sarkának a felső földszinti helyiségbe vezető ajtó küszöb és nyílászáró kövét határoztuk meg.

A délkeleti és déli részben keskeny boltozatos lőrés és belső ablak emelhető ki.

Fontos leletként – a szürke mázatlan kályhaszemek, zöldmázos kályhák maradványai mellett – egy zár és egyéb kulcsberendezéssel ellátott reneszánsz tölgyfaajtó jutott a felszínre.

A pincehelyiséget első leégése után újra rendbehozták és ekkor vastag agyagréteggel töltötték fel.

A várkastély legfontosabb korhatározó anyagát – a XV. század második feléből származó – zöldmázos kályha, valamint a sárgamázos kerámiacsoport töredékei adták. A leletegyüttes legkiemelkedőbb darabjaihoz a XV. század második feléből származó „lovag-alakos” kör pelikános csempéi tartoztak.

A 6,6x10 m alapterületű II. sz. pincehelyiség feltárása után többhelyen átvágtuk az agyaggal dőngölt, cölöppel megerősített sáncrészt.

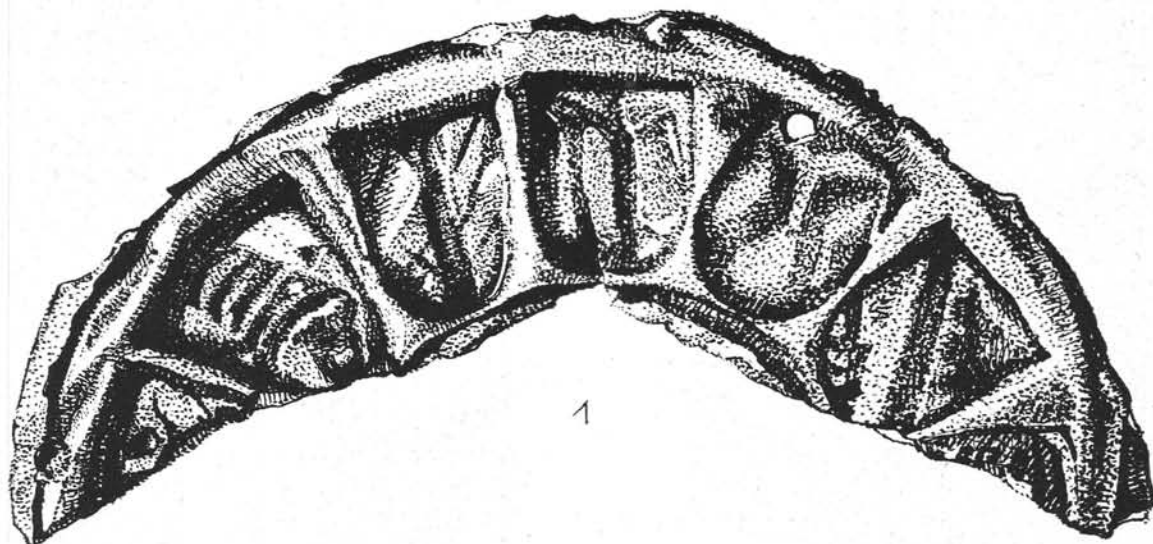
A XV. század második felében épült várkastélyhoz a XVI. század első felében emeltek sáncot. A sáncrészt a XVII. század második fele után történt teljes pusztulásig még átalakították.

AZ OTVOSKÖNYI RÉGÉSZETI ÁSATÁSOK LEGFONTOSABB LELETANYAGAI

Az 1966–74 között végzett feltárások nagyszámú leletanyagában a különböző kerámia – főképpen XVII. századi – darabok töredékei jelentkeztek a leggyakrabban. A felső pusztulási rétegben folytatott kutatásaink kerámia anyaga – a vársatások felső szintjein tapasztalható – általánosabb típusok: bögre, fazék és különböző főzőedények mázas, illetőleg mázatlan töredékeinek darabjaihoz tartoztak. Az egyszerűbb ún. konyhai edények csoportjainál a legnagyobb számban az ún. barnásszürke színű, szemcsés, durvább anyagú darabokat, valamint különböző színű változatait figyelhettük meg. A már jobb anyagot és fejlettebb korongolást a piros, sárga, illetőleg a fehér színű kerámiacsoportok különböző típusainál fedezhettük fel. Megállapíthattuk, hogy az ugyancsak gyakori szürke színű, szemcsés anyagú darabok az egyszerűbb edénytípusok jellemzői. Végsősoron a fentemlített csoportoknál XV–XVII. századi lábasok, fazekak, bögrék töredékei kerültek elő főképpen.

A töredékes darabok egyedi jellemzőit a bordás, a vonalkázott, az egymást ferdén keresztező, párhuzamos, X-mintás, fésűs, bevágott rádlitechnikás, köralakú és négyzetes pontmintás, valamint vastag bélyeges díszítések adták. Ugyanakkor belül a barna, zöld, sárgásbarna, illetőleg kívül-belül a zöld színű mázazás mondható a leggyakoribbnak. A nagyszámú kerámia között szórványosan egy-két grafitos anyagú is megtalálható. Az is kiderült, hogy egy-egy korszak jellegzetesebb egyedi kerámia anyaga viszonylag kisebb számban került elő. Ugyancsak a pusztulási rétegben előkerült konyhaedények csoportjának finomabb anyagú, de általánosabb típusát alkotja a sárgás, finom anyagból készült fazék, enyhén vonalkázott díszítésű perem- és oldaltöredéke.³⁸ A jóval egyszerűbb darabokhoz tartozik egy durva, szürke, szemcsés anyagú, kihajló peremmel rendelkező fenéktöredék.³⁹ Az ugyancsak szürke színű nagyobb méretű fazék darabja már jobb anyagból és technikával készült.⁴⁰

A bemutatott kerámiatöredékek a XVI. századi általánosnak mondható konyhaedények típusait képviselik. Ugyancsak a konyhai élet jellemző darabjaként szerepelhet egy XVII. századi barnáspiros csúcsos fedőtöredék.⁴¹ Ide sorolható a szürke szemcsésanyagból készült, széles, lapos, enyhén hajlított peremmel és rövid köralakú kihajló talprésszel rendelkező tárgy,⁴² amely sütőtál töredéke lehetett. Fontos egy keresztalakú fenékbélyeggel ellátott szürkésbarna fazék aljrésze. A korainak látszó darab – anyaga alapján – inkább a XV–XVI. századi csoportba sorolható.⁴³ A részletesebben bemutatott töredékek mellett néhány XV–XVI. századi fekete, barnáspiros, barnásszürke szemcsés anyagú töredék is figyelmet érdemel. (III. 1–10)

1

2

3

I. 1. Ötvöskónyi, barnás sárga mázas pecsételt cimerdíszű kerámia töredék, XV. szd második fele, 1974.

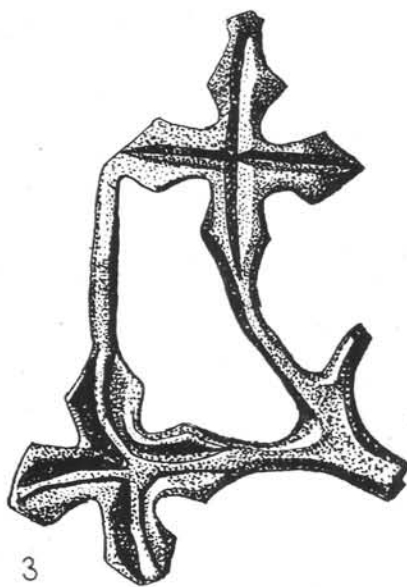
2. Ötvöskónyi, zöldmázas díszített kerámia töredék XVI. szd második fele, 1974.

3. Ötvöskónyi, barnás-sárga mázas pecsételt kerámia töredék, XV. szd második fele, 1974.

1:1

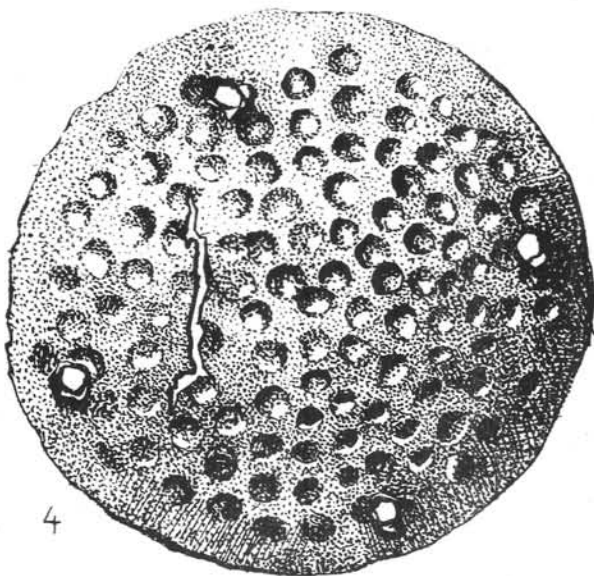
1

3

2

4

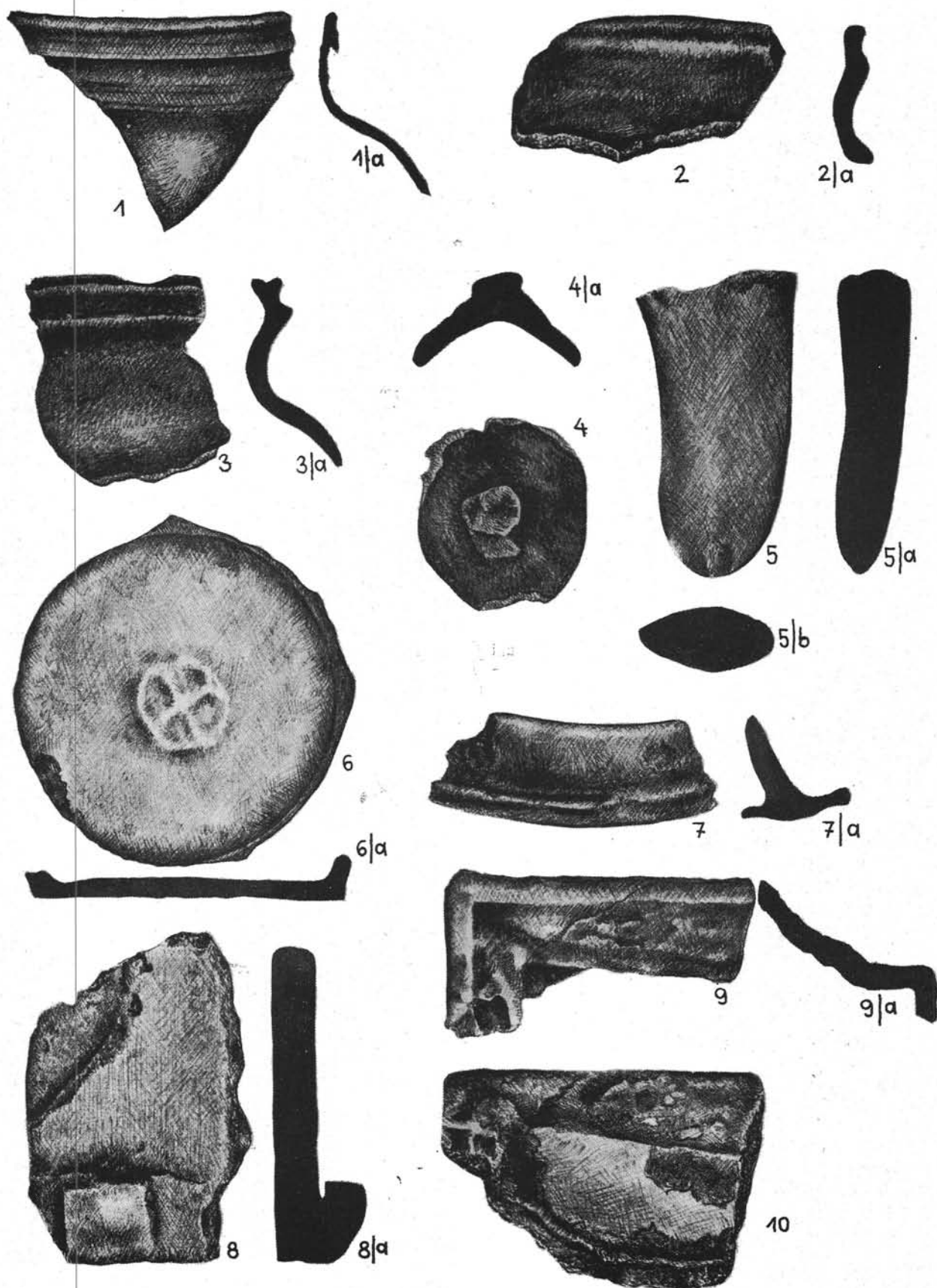

4/a

II. 1–2. Ótvöskőny, könyvsarokdíszek, bronz, XV. szd második fele, 1974.

3. Ótvöskőny, áttört bronz dísz, XV. szd második fele, 1974.

4. Ótvöskőny, mérleg, bronz, XV. szd második fele, 1974.

III. 1–10. Ötvöskőny, kerámia töredékek, középkori, 1970. 5. kép fenőkö töredéke, középkori, 1970. 1:1

Az előzőekben megállapítottuk, hogy a kastély falainak bontási rétegéből általában XVII. századi leletanyag került elő. Így az északi kiszedett pincefal felett szűk kiöntőcsöves kancsó szürke, töredékes szájrésze, valamint vékony, barnáspiros színű folyatott piros festékkel díszített kerámia darabja jutott a felszínre. A fenti festett darabhoz hasonló barnás-sárga színű piros folyatott festékdísszel ellátott, XVI–XVII. századi kerámia a 3/III. nyugati metszetalának (C₂–C₃) 55 cm-es mélységéből került elő.

A pusztulási réteg alatt előkerült kerámiaanyag adta a korhatározást a vár északi, illetőleg a rondella környékén lévő sáncainak feltöltési idejéhez.

Az északnyugati rondella téglapadlójának átmetéséből; meszes réteg alatti feltöltésből (M = 1,1 m) több XV–XVI. századi perem és oldaltöredék jutott a felszínre.⁴⁴ A rondella pusztulási rétege alatt kerültek elő – a várkastély XV. század végi és XVI. század eleji periódusához köthető – egyszerűbb formát mutató edények. Közülük legjelentősebb egy nagyméretű szürkésbarna díszítés nélküli fazék, amely tárolási célokra szolgálhatott.⁴⁵ Ugyancsak a 3/1. sz. kutatóárok legalsó feltöltési rétegéből (P–P₁) származott a kisméretű, öblösödő hassal és körbefutó, párhuzamos bekarcolt vonalköteggel díszített pohár.⁴⁶ Talán a várnépek asztaltartásának tárgyi emléke. (33–34. kép)

Az említett tárgyak közelében több nagyalakú tárolóedény, valamint kisebb fazék töredéke is a felszínre jutott. Ezek – az észak–déli kutatóárok északi részében előkerült hasonló típusú darabokkal⁴⁷ – a XVI. századi átépítési (megerősítési) periódus fontos tárgyi bizonyítékai. A konyhai edényeken, valamint a gazdasági célokat szolgáló s a várnépek asztaltartásához sorolható kerámián kívül csak szórványosan kerültek elő a főúri asztaltartás díszedényeire utaló töredékek. Ide sorolhatók a XV. század második feléből származó – halványpiros színű poharak talprészei a különböző zöld és sárgamázaz kerámiatöredékek, valamint a halványsárga, belül mázas keménycserepek töredékei.

Az 1974-es pincefeltárás során előkerült, erősen zöldmázaz, valamint fehér alapon kobaltkék, vonalas díszítéssel ellátott edénycserepek, a XVI–XVII. századi úgynevezett törökös kerámia csoportjához köthetők.

Az északnyugati rondella keleti szögletes falának kiszedett árkából jutott a felszínre egy – XV. század második feléhez köthető – piros, jól iszapolt pohár és egy nagyobb edény aljtöredéke. Ugyanakkor több zöldmázaz pecsételt mintájú díszkancsó töredéke már a XVI. századi főúri asztaltartás jelentős tárgyi emléke. A XV. század második felének elsőrangú díszkerámiájához tartozik egy befelé mélyülő, magasabb, peremkerettel rendelkező, ovális alakú, átfúrt, zöldmázaz darab. A finom, halványpirosra égetett töredék belső oldalát emberarcra emlékeztető, kiemelkedő vonalas domborítások díszítik. Ugyancsak egyedülálló darabok a kívül barnamázaz címerpajzsban különböző mintával díszített átfúrt kerámia töredékei. A fenti darabok pontos rendeltetése – a félgömb

alakú kissé ovális, három lyukkal, letört illeszkedési felülettel ellátott, helyenként zöldmázaz mécses, zeneszerszám(?) töredékével együtt – nehezen meghatározható.⁴⁸

A nagyobb számú kerámia emlékeken túl – a vár mindennapi életére utaló – tárgyak már jóval kisebb számban kerültek elő.

Az élet mindennapi eszközeihez tartoznak a különböző fenőkötőredékek, valamint az üvegedények csekély számú darabjai. Az üvegtárgyak közül kiemelkednek az ólomkeretes ablakszemek töredékei, valamint a megnyúlt, halványcék színű, enyhén bordázott kisebb kancsó nyak és válltöredéke.⁴⁹

Az előkerült vastárgyak közül – az ácsszegek, vas-kapcsok, kampók, pántok és lemezek mellett, több ajtópánt, karika került elő. A feltárt reneszánsz ajtó háromszögletű vasalásai, díszes kulcslyuk vasalása, lakatfogantyú és egyéb vastöredékek mellett ajtófogantyút, hajlított ajtódíszet tártunk fel.⁵⁰ Az egyszerűbb vastárgyakhoz hasonló típusok a koroknyai várból is előkerültek.

A koroknyai daraboknál – az egyéb területen is – mutatkozó rokonság nem meglepő, hiszen Alya Mátyás koroknyai várkapitány 1544–1548. között Ötvöskónyi földbirtokosa is volt. Az elpusztult koroknyai vár helyén előkerült csiholóvasak, csizmasarok vasalások szintén XVI. századi mindennapi élet jellegzetes tárgyai.

Az ötvöskónyi vár mindennapi, konyhai használati leletanyagához tartozott az előkerült kettős-nyárs, az olló, a kés, a vaslakat, valamint a vágó és vágó ékek, illetőleg egy vésőgyalu. (36. kép)

36. Ötvöskónyi, vésőgyalu, XV. szd. második fele, 1974. 1:2

Az ötvöskónyi vár típusához hasonló a koroknyai kastélyból előkerült ezüstveretes, jellegzetes reneszánsz virágmotívummal díszített egyágú, villaszerű tárgy – tulajdonosának címeres névmonogrammjával – a rangosabb tárgyi emlékek meglétének egyik fontos bizonyítéka.

Igen szép ötvösmunka a ötvöskónyi várból előkerült két bronzkönyvsarok lelet. Az ékalakú mintába futó lombazati dísz kívül kivágással, illetőleg belül domborított vonalakkal látták el. A lombazati dísz alatt kiemelkedő kördíszítés két oldalára indás rozetta-motívum került. Az ép állapotú könyvsarokveret-hoz hasonlóan igen fontos a töredékes, bevágott két négyeslevél motívummal díszített és hosszú bronzágakkal egymáshoz kapcsolt könyvdísz veret.(?) Talán lószerszám vagy mérleg egyik serpenyője lehetett az erősen domborított köralakú, külső oldalán pontsorokkal díszített, négy helyen utólagosan áfúrt bronz-tárgy.⁵¹ (II. 3–4)

A XVI. századi végvári életben szereplő ötvöskónyi várkastély fegyverzetének maradványa a szakállas puská töredéke. Az ágyúgolyók töredékei – közöttük az ostromok során idekerült darabok – az egykori haditélet fontos bizonyítékai.

A kő, az agyag és a vas puska golyók mellett a nagyszámú előkerült kő és vaságyúgolyók sorából kiemelkedik a 40 cm-es átmérővel és közel 50 cm-es magassággal rendelkező, teljes állapotában kb. 50–60 kg-os súllyal rendelkező kőgolyó.⁵²

Ötvöskónyi XVI. században történt ostromára jellemző egy téglába fúródott nyílhegy is.⁵³

A vár kályháinak reprezentatívabb, zöldmázaz, reneszánsz típusúhoz tartozó töredéke mellett a középkori palota tetejét fedő cserép egyszerűbb darabja is előkerült.

A kiemelkedő jelentőségű egyedi és reprezentatív

38. Ötvöskónyi, kályhaoromdíz, XVI. szd. 1973. 1:2

37. Ötvöskónyi, áttört, díszített sarokcsempé, XVI. szd. 1973. 1:2

darabokat – a várkastély már jelzett lelőhelyein – az előkerült kályhaszem és kályhacsempé emlékek adták. Még 1961-ben jutott birtokunkba a szürke tagolt díszű kályhaoromdíz. A hasonló, szürke, grafitos tálalakú, alul korongolt résszel induló kályha maradványai közül igen nagy számban került elő töredék az 1974. évi feltárások során. A kályhamaradványokkal azonos korú és megközelítőleg azonos típusú XVI. századi szemeskályha részletes ismertetését elvégeztük.⁵⁴ Így csupán az ún. sütőháznál álló „in situ” feltárt kályhaskemence néhány jellegzetes alaptípusát mutatjuk be. A megközelítőleg 80 ép, illetőleg töredékes darabból álló tüzelőberendezés alaptípusát a pirosbarna anyagú, négyzetes száj alatt hengeres aljrésszel kiképzett típus adja. A vele csaknem azonos darab aljrészen koncentrikus körök: a levágás nyoma, míg belül a felhúzás nyomai látszanak. Az ugyancsak pirosbarna, jól iszapolt anyagú és egyenlőszárú háromszög alakú, nyitott oldallal, hátul lapított hengeres résszel rendelkező darab a kályha felső részéhez tartozott. A kályha szélén félhengeres, hátul áttört díszű, jobboldali szélén párhuzamos tagolás között, szalagfonatos dísszel rendelkező, valamint díszítés nélküli darabok álltak. Igen jellegzetes darab a négyzetes egyik oldalánál levágással kiképzett darab, amelyhez egy másik kályhaszem illeszkedett.⁵⁵ (37, 39. kép).

39. Ötvöskónyi, négyzetes tálalakú kályhaszem, az illeszkedési felülettel, XVI. szd. 1973. 1:2

40. Ötvöskónyi, Szent Kristóf ábrázolásos zöldmázos csempetöredék, XVI. szd. 1973. 1:2

Az előkerült nagyszámú szürke, illetőleg fekete, mázatlan kályhaszemek, a XVI–XVII. század jellegzetes, egyszerűbb szobáiban lévő tüzelőberendezések darabjai.

Az egyszerűbb kályhák és reprezentatívabb mázas típusok közötti átmenet bizonyítékai a szórványosan előkerült – főképpen lilomos díszű kályhaorom darabok adják. Az ún. átmeneti, már a rangosabb kályhák csoportjához tartoznak a sárga és zöld XV. század második feléből származó tálalakú kályhaszemek darabjai.

A halványzöld növénydíszes ábrázolású reneszánsz töredék, illetőleg a sötétzöldmázos ún. eperdíszes kályhaoromdíszrel rendelkező kályhák maradványai – a téglalap alakú, többszörösen tagolt, kályhapárkánnyal – a főúri udvartartás rangosabb szobáinak kályháira utalnak.⁵⁶

Lényeges – főképpen horvátországi kapcsolatokra utaló – kályhacsempék az ún. II. és III. sz. helyiségek, illetőleg az elpusztult pince környékén jutottak a felszínre. A zöldmázos piros szemcsés anyagú ferde párhuzamos vonalakkal díszített csempetöredékek horvátországi (susegrádi), diósgyőri és füleki párhuzamait ismerjük.⁵⁷

A kiemelkedően reprezentatív reneszánsz kályhához tartozik, és ugyanakkor egyedi formát képvisel a piros alapanyagú, zöldmázos, erősen domború, püspöksüveges, fejábrázolást mutató két kályhatöredék. Az igen díszes zöldmázos reneszánsz kályhához tartozó kályhacsempe darabok Báthori Miklós humanista püspök alakját idézik fel.⁵⁸

Három zöldmázos, piros szemcsés, téglalap alakú csempetöredék, ugyancsak a kiemelkedő kályhaemlékekhez sorolható. Ez a Szent Kristóft ábrázoló csempetípus a diósgyőri várban előkerült XV. századi dudást, illetőleg mezítelen férfit ábrázoló csempetöredék típusával rokon⁵⁹ (40. kép). Darabunk ferdevonalakkal vágott, léctagos peremdíszre, a nyírbátori várkastély egyik kályhacsempéjének hasonló csempéjével mutat azonosságot.⁶⁰

A XV. századi várkastély legdíszesebb kályháját az ún. lovagalakos budai műhely pelikán ábrázolásos csempetípusával díszítették. A középső mezőben vesszőfonásos fészken ülő, kiterjesztett szárnyú pelikán táplálja a fiókáit. A pelikánt körülvevő ágról a négy sarok felé egy-egy levél hajlik ki.⁶¹ Az erősebb, illetőleg halványabb, zöldmázal díszített típusból három, esetleg négy csempéhez tartozó töredék került elő. A pelikános motívum egyes vélemények szerint⁶² a Rozgonyi család címeréhez, míg véleményünk szerint inkább a Batthyány család pelikános címerábrázolásához kapcsolható.⁶³ (41. kép)

A budai lovagalakos kör 18. típusához tartozó darabok a várkastély pontos építési datálásához szolgálnak bizonyítékkul.⁶⁴

A reneszánsz várkastély építészeti részeinek leg-rangosabb töredékét a mészkőből készült boltozati gyámkő nyújtja. Az említett rangos köemlék a koroknyai várból előkerült – több rokon motívumot és készítési technikát mutató – reneszánsz gyámkővel hozható műhelykapcsolatba. A koroknyai gyámkő pedig a budavári Fortuna utca 18. számú házból előkerült gyámkő típusával függ össze.⁶⁵ Véleményünk szerint a koroknyai kő anyagával – az ugyancsak a koroknyai várban előkerült – Mátyás címeres kötődék azonos. A két köemlék a várban folytatott Mátyáskori építkezés fontos bizonyítéka (42. kép).

41. Ötvöskőnyi, zöldmázos pelikán ábrázolásos kályhacsempe, XV. szd. második fele, 1974. 1:1

42. Koroknya, Mátyás címer töredéke, szürke mészkő, XV. sz. második fele, 1:2

A nagyszámú köemlék sorából két oszlop lábazati része, valamint a rétegesen szélesedő lábazati töredék és a puha, tömör kőből készült élszedett, persely-lyukkal ellátott ajtókeretkő emelhető ki.⁶⁶

A vár gazdag faragással díszített építészeti emlékeinek további rangos XV. századvégi, és XVI. század eleji bizonyítékait a finom élekkel tagolt homokkő bordák, a lemezelt, gömbölyített és hornyolt tagolással díszített ajtó és ablakkeret, valamint a párkánykövek töredékei adják (43. kép). A közepén széles, sima, lemeztag két oldalán párhuzamosan, ritmikusan mélyülő, szegletes, illetőleg gömbölyű bordázattal ellátott építészeti tagozatok egy rangos kőfaragóműhely munkáját sejtetik. Építészeti emlékeinket valószínűleg a főúri műhelyekben dolgozó kiváló kőfaragók vagy azok tanítványai készíthették (44. kép).

A különböző formájú, méretű és kiképzésű egyszerű, illetőleg bonyolultabb idomtégglák között állatlábnymokkal (sertés, kutya), illetőleg patkó (és félhold) díszítéssel ellátott darabok találhatók. A patkódíszes töredékek alapján a XVI. század elején történő – valószínűleg a végvár rendszer kiépítésével kapcsolatos – átépítésre gondolhatunk. Az erősen túlégetett és az oldalán zöldmázzal rendelkező téglák a kastély már tárgyalt díszességét emelték. Talán egy műhely maradványai a vastag grafitos réteggel bevont

téglák. A hőszabályozásra szolgálhattak a ferde lyukkal átfúrt téglák.

Az épület belsejét fehér színű, illetőleg piros festett csíkkal, bordó, valamint szürke és fehér festéknnyommal ellátott vakolás borította.

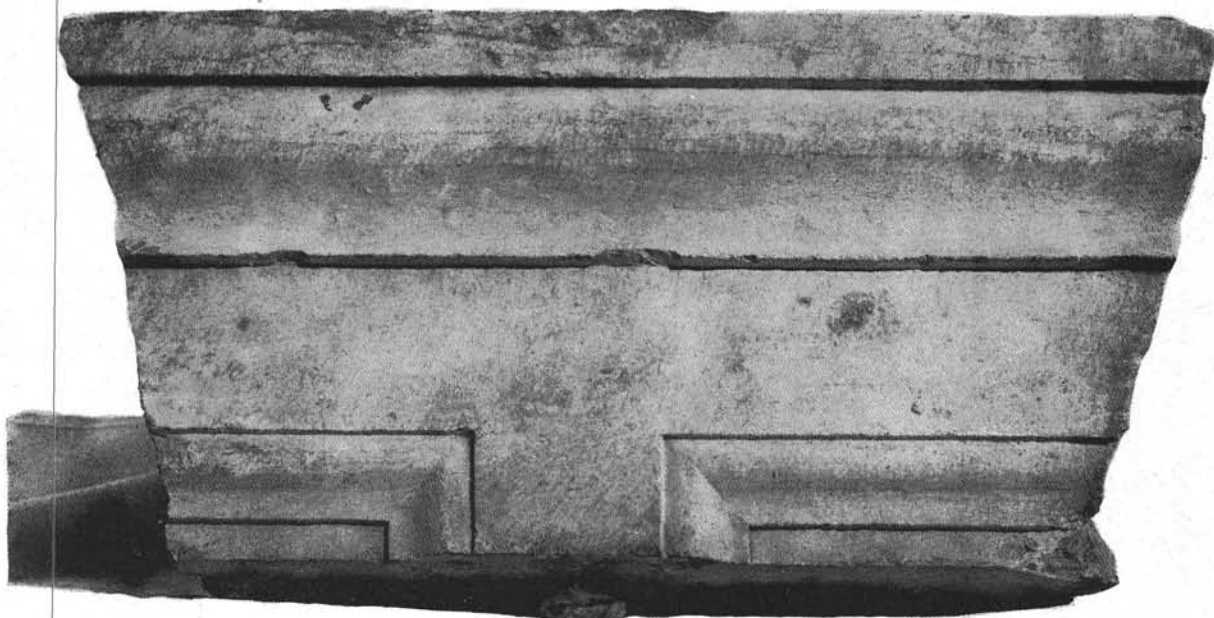
Ugyancsak a falak díszes burkolatához tartoztak a sárgásfehér, palaszerű anyagból készített – párhuzamos és egymásból kinövő téglalap alakú vonaldíszekkel ellátott – kerámialapok.⁶⁷

A díszes kőkerettel ellátott ablakokat körkeretes, kis kúpalakú üvegszemekkel látták el. Az egykori tetőt lapos, illetőleg kúpcserép fedte.

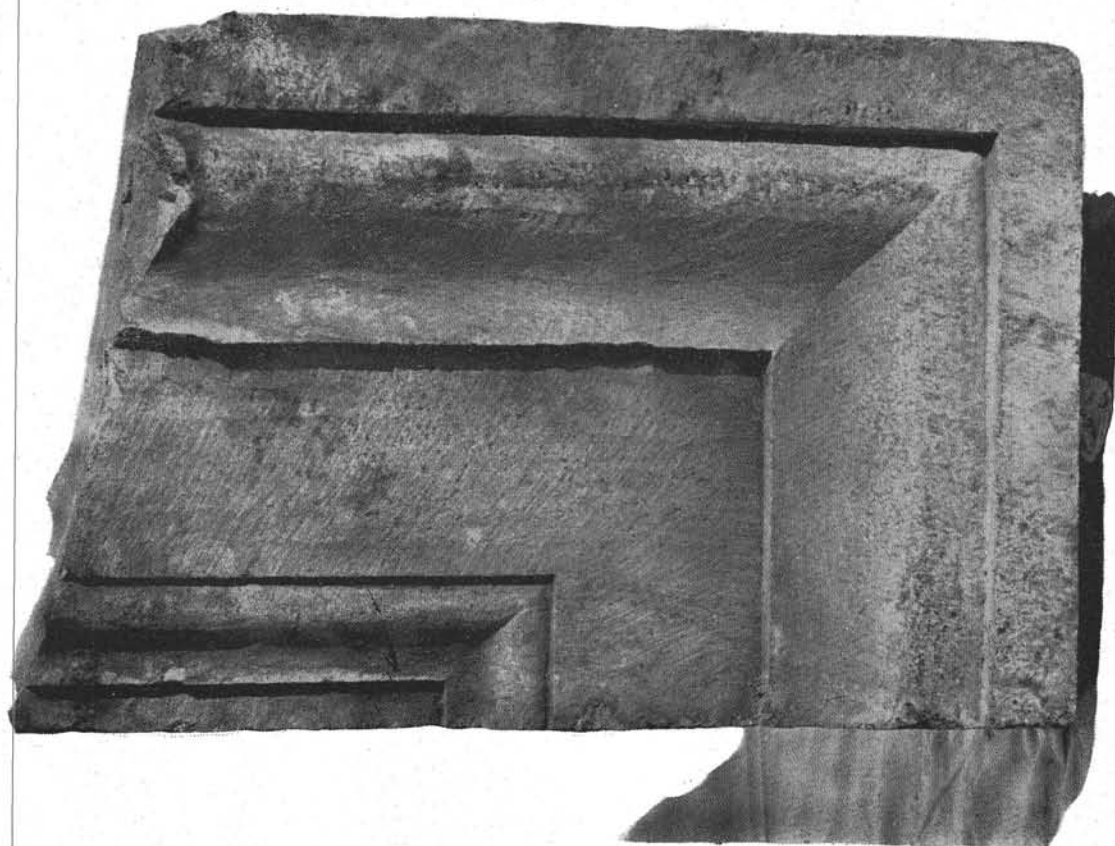
A nagyobb számban felszínre jutott paticstörödékek a kemencék, illetőleg az egyszerűbb épületek maradványaihoz tartoztak.

Feltárásunk eredményeinek rövid összegezésekor megállapíthatjuk, hogy a történeti adatok szerint már a XIV. századtól nagyobb birtokosairól ismert helység kastélyának korábbi, gótikus nyoma még nem került elő. Az 1966–74. évek között végzett ásatások anyaga a XV. század végére, de főképpen a XVI–XVII. századra utalnak.

Az ötvösi várkastély a XV. század második felében épülhetett és a XVI. század elején átalakított négy sarokbástyás reneszánsz kastély típusát mutatja. A kastély a XVII. század második felének végén leégett és pusztulásnak indult.

43. Ötvöskőnyi, faragott ajtókeret kötőredék, XV. szd. második fele, 1970. 1:5

44. Ötvöskőnyi, faragott ajtókeret kötőredék, XV. szd. második fele, 1970. 1:5

45. Ötvöskónyi, patkóalakú díszítéssel ellátott téglák, XVI. szd. eleje, 1970. 1:5

46. Ötvöskónyi, idomtégla, középkori, 1970. 1:5

Megállapíthattuk, hogy a somogyi főúri reneszánsz építőműhelyekkel kapcsolatot tartó, Ötvöskönyiban dolgozó kőfaragóműhely rangos építészeti faragványokat készített. A félhold és patkóalakú bélyegdíszes téglák Kaposszentjakabon és Somogyváron hasonló formában kerültek elő. Feltételezhető tehát, hogy a XVI. századi végvári átépítések során azonos műhelyből (somogyi) kerültek ki az említett bélyeges töredékek.⁶⁸ (45–46. kép)

A délkeleti részen felvonóhidassal gyalogkapuval, a déli részen nagyobb kocsibejáróval ellátott várkastély északnyugati és délnyugati részét félkör alakú rondella erősítette. Északkeleti részén egy kiugró ferde fallal rendelkező – téglalap alakú falszoros végén – emeletes négyzetes alapú torony (?) állhatott.

A gyalogkapuval szemben a várfalak által körbezárt árkádos udvart a szerényebb díszű (piramidális kályha, szürke szemes kályha) kályhakkal ellátott I–III. földszinti helyiség zárta le. Az említett helyiségek felett piros, barnászörös és fehér vakolatfestéssel, valamint párhuzamos és téglalap alakú vonalkötegdísszel ellátott kerámialapokkal díszített, rangos, lovagalakos (pelikános), püspösféjes, Szent Kristófot ábrázoló kályhakkal ellátott főúri emeleti szobák álltak.

Az udvar és az I–III. helyiségek alatt boltozatos pincék húzódtak. A pincék lejárata az I–II. számú nagyobb méretű nyugat–keleti irányú földalatti helyiségekhez csatlakozott. Az említett pincehelyiségek kutatása során a földszinti helyiségek bejáratait feltártuk. Ugyanakkor a II. sz. pincehelyiség déli, illetőleg keleti falában két lőrés, illetőleg szellőző nyílását is meghatároztuk.

A feltárás eddigi menete alapján úgy tűnik, hogy a dongaboltozatos pincerészeket legkésőbb a XVI. század elején alakíthatták ki.⁶⁹

Az igen értékes leletanyagból kiemelhető a már említett díszes reneszánsz tölgyfaajtó, valamint a korhatározó lengyel ezüst garas. (47. kép)

A kastély nyugati felében a sütőház kályhaskemencéit, míg délebbre a lépcsőzetesen lejtő udvar – kocsifordulóval és kúttal rendelkező – részei kerültek elő.

A vadászkastélyt a XVI. században újabb, döngölt agyagsáncsal, illetőleg többnyire cölöpös agyag, földtöméssel erősítették meg. A több ostromot is elszenvedett épületet a sánccon kívül külső palánk kerítés is védte.

A középkori ember asztaltartásának, étkezésének fontos bizonyítékait jelentik a nagyobb mennyiségben előkerült őz, vaddisznó, fácán, nyúl, valamint csirke, sertés és marhacsonkok.

A kastély XVI–XVII. századi urainak és várnépeinek egykori életéhez néhány szép lelet (díszkerámia, kályhacsempe, gyertyatartó stb.) ad bepillantást.

A Báthoriak időszakának (XVI. század első fele) mindennapi életére – a fenti régészeti forrásokon túl – a fejérvári vár feltárására adott kiegészítő képet. Az ott előkerült rangos építészeti és egyéb be-

47. Ötvöskönyi, lengyel ezüst garas első oldala, XVI. szd. eleje, 1974. 2:1

rendezési tárgyak a Báthori család európai igényét és kapcsolatát is jól mutatták. (Olasz üvegek stb.)

Úgy tűnik, hogy a legrangosabb Báthori központok: Babócsa, Segesd, Marcali feltárásáig a már feltárt somogyi Báthori várak (Ötvöskönyi, Fejérvári) szolgálnak a legfontosabb régészeti és történeti bizonyítékokkal.

Az egykori ötvösi Báthori várkastély művelődéstörténeti képének rekonstruálásához a nyírbátori, ecse-di történeti adatok adnak kiegészítő és hiánypótló forrást. Az ecse-di XVII. századi inventáriumból kiderült, hogy az ebédlőpalotán túl „állott az úr kőboltozatos háza”. Az említett helyiségnek „zöld színűre festett, bélelt, vassarkos, hevederes, kulcsos ajtaja az ebédlőpalotából nyílt. Onba foglalt, hatszegre metszett, kristályüveges, négyfiókos ablaka és belül szelvelő, zöldmázass kemencéje” is ismert.⁷⁰ Az úr házából a kőboltozatos asszonyház nyílt, ahol – a kívül fűtő, zöldmázass kemencén túl – több díványszőnyeg, festetlen ágy, rézláda, asztal és egyéb tárgy található. Az asszonyház mellett a leányasszonyok háza állt, amelyhez az „öregasszonyok kőboltozatos háza” csatlakozott. Az öregasszonyok szobájából nyíló „alsó-leányasszonyok” háza mellett volt a sütőház. Innen kelet felé az ún. szegely-palota húzódott. A középső palotából és a karfás folyosóról közelítették meg az ún. szegely boltozatos házat, amelyben pisztolyokat, puskákat, ágyúkat, töröket és alabárdokat tartottak. Az emeleti (felső rend) házak alatt különböző „alsó rendházakat” említett az összeírás.

A különböző bástyák környékén – a porkoláb háztól kezdve – a sóház, az ecetesház, a pince és a lisztartó szuszékok ismertek. A Nyírbátorban is említett udvarbírak háza deszkás tornáccal, pitvarral épült, amelyben különböző deszkarekesz állt.

Az ecse-di vár szárazmalma mellett tudunk a kovácsműhelyről, az istállókról és végül a tömlőcokról is.

A Báthoriak családi központjának belső kerítése és különböző kapuja is szerepel, mint a vastag deszkából karózott tőkekapu. A bejárati híd végén a közöttük sövényes, tapaszos, szalmával fedett darabonházat is megemlézték az összeírók.⁷¹

A fenti forrás igen jelentős, mivel egy XVI. századi Báthori vár belső berendezéséről és főképpen beosztásáról is alapvető képet kaphattunk.

Véleményünk szerint a nyírbátori, babócsai, segedi és némileg az ötvöskónyi – XV–XVI. században kiépült várkastélyok – beosztásukban és berendezésükben a Báthoriak alapvető igényét és rangját tükröző XVIII. századi ecsedi várkastélyhoz lehettek hasonlóak.

A fentieket kiegészítő és igazoló XVI–XVII. századi adatok a Báthoriak – templomépítkezései mellett –

erdélyi várkastélyaik reneszánsz emlékein tükröződnek főképpen.⁷² S ezek a fontos bizonyítékok a nógádi, bujádi, és a Somogy megyei Báthori uradalmak vár és várkastély építkezéseinek régészeti feltárásai révén további alapvető forrásokkal egészülhetnek ki.⁷³

A nyírbátori, fejezői és az ötvöskónyi várkastély eddig feltárt régészeti anyaga – úgy érezzük – jól bizonyítja a Báthoriaknak – a középkori Szabolcs-Szatmár, valamint Somogy, illetőleg országos szempontból is – fontos XV–XVI. századi művelődéstörténeti szerepét.⁷⁴

A IV. FEJEZET JEGYZETEI

¹ MAGYAR 1973, 349. Erdős, nehéz terepen folytatott kutatást PAPP 1967, 3–11 és DRENKO 1961, 142.

² A három 61.304.1. Ltsz. darab mérete: H = 13,2 cm, 11 cm és 8,5 cm; Sz = 63 cm, 5,6 cm és 5,4 cm; V = 0,8 cm, 0,8 cm és 0,6 cm.

³ Az 1966-os rövidebb ideig tartó kutatás vezetője dr. Draveczky Balázs szerint: „a felső murváréteg – 65 cm-ig igen durva, alatta az égési rétegig – összenyomottabb és meszeesebb”.

⁴ A fal és a járószint közötti 5 m-es szakaszon – 65 cm vastag csont és kerámiatörmelékkel elegyes szürkés, égett, hamus és murvás réteg jelentkezett.

⁵ Az árok átvágásának szintjeit a felső humusz, a 65–80 cm vastag omladék, illetőleg alul a fekete vízenyős réteg jelzi. A várárokból – Paizs János és Merész István ötvöskónyi lakosok emlékezete szerint = „több évtizede mocsaras, nádas volt.” Hasonlót közöl SÁGI 1960, 132–133.

⁶ MAGYAR 1973b, 349.

⁷ Az 1974. évi várásatás során az I. sz. pincehelyiség felé eső szakaszát is feltártuk.

⁸ A 3. sz. terület az ÉD-i kutatóárok nyugati, illetőleg a KNY-i kutatóárok északi széléig tartott.

⁹ MAGYAR 1973b, 353.

¹⁰ A négyzetes, ún. téglapillér belső délnyugati sarkától 6,3 m-re, míg az északnyugati sarkától 6,7 m-re.

¹¹ A boltozattartó gyámkő meghatározását és értékelését dr. Balogh Jolán szívességeinek köszönhetem.

¹² A pillér aljával egyvonalban agyagra rakott – kőtömbökből álló – küszöbszint alapozása került elő.

¹³ Az égett réteg a várkastély délkeleti, keleti illetőleg északkeleti részén figyelhető meg főképpen. A réteg a várkastély nagyobb ostroma során történt pusztulással hozható kapcsolatba.

¹⁴ A kocsibejárathoz, illetőleg a nyugati falhoz az alapig kiszedett rondella (DNY) csatlakozott.

¹⁵ OV 1974, LN Sz 1525, 4469. – HUML 1971, 1–4.

¹⁶ Ld. J–J₁ metszet.

¹⁷ OV 1974, LN Sz 132, 132/1. Az ÉD-i kutatóárok K-i metszetalánál, a déli pincefaltól északra 24 cm-re 70 cm mélységben. (J–J₁ metszet) a 132/1. sz. darab félbe-törtött. Hasonló darabok kerültek elő az egrí vár ásatásánál. (KOZÁK 1963, 136, 169.65.á.)

¹⁸ Az I. sz. pince D-i falától 1,2 m-re, a nyugati faltól 4,19 mére 1,5 m mélységben kerültek elő. (OV 1974, FN 37.) Papp László vésőgyalunak határozta meg. (PAPP 1963, 207, 209.)

¹⁹ OV 1974, LN Sz 1–85, 1–720, 1–7630.

²⁰ OV 1974, LN Sz 10, 18–19. A felső bejárati szint pillérétől 3,14 m mélységben.

²¹ OV 1974, FN 20. A déli pincefalindítás DNY-i sarkától 1,75 m-re, a déli pincefaltól 0,3 m-re 2,6 cm átmérőjű és 2,95 g súlyú garas.

²² A pinceszakasz nyugati sarkában két XV. századi pohár aljtöredék, illetőleg nagyszámú XVI–XVII. századi „törökös” kerámia töredéke került elő. (J–J₁ metszet.)

²³ OV 1974, FN 28. A déli faltól 2,4 m-re, a DNY-i sarkától 5,9 m-re, a nyugati faltól 5,45 m-re égett, hamus rétegben és a déli fal 3. gerenda nyílásától 1,2 m mélységben.

²⁴ Az igen nagy számban előkerült tördékek alapján úgy véljük, hogy a földszinti helyiség ÉNY-i sarkában állhatott a XVI. századi szürke kályha. Hasonló típusú darabokat találtak Márévárban. (G. SÁNDOR 1964, 123.)

²⁵ OV 1974, FN 1–41. Az előkerült leletek pontos dokumentálásért és a rajzanyag készítése terén végzett alapos munkáért Hrotkó Zsuzsanna és Merész Emese assisztenseknek köszönet jár.

²⁶ A DK-i sarokban lévő földszinti ajtónyílás 1,57 m hosszú és 22,5 cm széles homokkő küszöbét is feltártuk.

²⁷ Az ajtó a földszinti, de inkább az emeleti helyiségek egyikéből származott.

²⁸ OV 1974, FN 25, 33, 35.

²⁹ Ld. K–K₁, L–L₁, L₂–L₃ és M–M₁ metszeteket. Hasonló sáncátvágást közöl HABOVSTIAK 1972, 5. A lőrés előtt lévő sáncrészbe igen magasról is hullottak kőfaragványok, illetőleg téglatörmelékek. A lőrés előtti alacsonyabb sáncrész teljesen ez a pusztulási anyag töltötte fel.

³⁰ Az 1,37 m mélységben DÉ-i tájolással (15°-ra Ny-ra) előkerült csontváz fölött téglatörmelék és XVI–XVII. századi kerámiamaradványok voltak. (A csontváz nyakcsigolyájánál oxidálódott vascsat, a medencecsontja felett vasszegek, a térdcsontnál L-alakú oxidálódott vas, az alkarsontnál kis üveglemez, míg a térdcsontnál égetett agyaggolyó jutott a felszínre.)

- ³¹ OV 1974, FN 31, 39. Átlagosan 50–60 cm mélységben jutottak a felszínre. A cölöperődítésekre Szigetváron van jó példa. KOVÁTS 1967, 235.
- ³² OV 1974, FN 36.
- ³³ OV 1973, LN Sz 1008. Barnásszürke, erősen szemcsés anyagú. M.: 7,8 cm. Szátm.: 5,9 cm. Tatm.: 4,5 cm és V.: 0,5 cm.
- ³⁴ A kocsi-bejárat nyugati kerékvetőkőve lehetett. (Az 1973-as feltárás után ismeretlen tettesek szétérték.)
- ³⁵ A kályhaskemence rétegeinek alapos bemutatását az Ötvöskönyi várkastély kályhái c. dolgozatunkban kívánjuk elvégezni.
- ³⁶ A nyugati, veszélyeztetett oldalon lévő – meglepően vékony (80 cm) – téglafal külső oldalán erősebb fal meglétével kell számolnunk.
- ³⁷ Az 1974. évi ásatásunk során is megfigyeltük a XVI. század eleje után történt átépítést, illetőleg a megerősítés periódusait.
- ³⁸ 72.83.1. Ltsz. db vastagsága 0,9 cm.
- ³⁹ A 72.83.2. Ltsz. db szintén 0,9 cm vastag.
- ⁴⁰ A 72.83.11. Ltsz. db, 1,2 cm vastagságú.
- ⁴¹ A szemcsés anyagú, gombnélküli és 0,6 cm falvastagságú töredék 72.83.43. Ltsz-on szerepel.
- ⁴² A 72.97.21. Ltsz. és 0,7 cm vastag töredék alig ismert típushoz tartozott.
- ⁴³ A 72.97.16. Ltsz. szemcsés és 1,2 cm vastagságú töredék formailag hasonló típusai a XIII–XIV. századra keltezhetőek.
- ⁴⁴ OV 1973, LN Sz 720–728.
- ⁴⁵ OV 1973, LN Sz 905–919:89–1107. Szürkésbarna, szemcsés anyagú. M.: 28 cm. Szátm.: 27,2 cm. Tatm.: 13,8 cm. V.: 0,9 cm.
- ⁴⁶ Ld. 33. jegyz. A darab a XV. század második felére, illetőleg a XVI. század elejére keltezhető. Hasonló, de magasabb talprésszel rendelkező darab Sümegen került elő. (KOPPÁNY–KOZÁK 1969, 113.)
- ⁴⁷ OV 1973, LN Sz 994–1001, 918, 989 és 572–591, valamint 729–826.
- ⁴⁸ OV 1974, FN 27, 29. OV 1974, LN Sz 1525, 4469, 4471, – GEREVICH 1971, LXXXI. 211. ábrán lévő darab formája hasonlít a legjobban.
- ⁴⁹ OV 1974, LN Sz 1567, 1582. – RRM RR Ltsz. 72.83.45, 72.95.27. és 72.101.1. és 72.101.3.
- ⁵⁰ OV 1974, FN 34 és OV 1974, LN Sz 587–592. A II. sz. pincehelyiség déli falától 2,7 m-re, a boltíves bejáratától 4,34 m-re és 2,4 m mélységben kerültek elő. Ld. a 2/II/1. sz. kutatóárok J₂–J₃ metszetét.
- ⁵¹ A rácsokra, illetőleg ajtóveretekre HÉJJNÉ 1960, 222–223. A lőszerszámdísz eredeti rendeltetésének megállapítása még kétséges. Talán mérleg tányérja volt.
- ⁵² A félbetörött kőövedék alapján, illetőleg környékén erősen égett pernye és korom rétege húzódott.
- ⁵³ MAGYAR 1973b, 355.
- ⁵⁴ A szürke kályha töredékeivel azonos darabok Sümegen kerültek elő. (KOPPÁNY–KOZÁK 1969, 107.) A sümegi szürke, hasonló típusú darabokat a XV–XVI. századra, míg a vöröses színű kályhaszemeket a XVII. századra keltezte Kozák Károly. (KOZÁK 1972, 271–290.)
- ⁵⁵ OV 1973, LN Sz 2024, 2033, valamint 1167, 1163, 1164. és 1165.
- ⁵⁶ RRM Ltsz. 72.79.78 és OV 1974, EN 7.
- ⁵⁷ STAHLULJAK–KLOBUCAR 1958, 14–16. ábra. A diósgyőri vár ÉK-i falszorosának déli szelvényében pirosra égetett zöldmázas 14x9,8 cm² nagyságú, 1,1 cm vastag „török” mustrás darab mellett – azonos lelőhelyen – egy szürkére égetett 12x9 cm-es és 0,8 cm vastag töredék is előkerült. Az első diósgyőri típusal rokon a fülkei darab. (KALMÁR 1959, L. VII. t. 3.)
- ⁵⁸ MAGYAR 1973b, 355.
- ⁵⁹ A diósgyőri várasatás során a keleti falszorosban került elő a piros, soványított anyagú, sárgazöld-mázas 8x7 cm nagyságú XV. századi dudást ábrázoló töredék. A szürkére égetett, soványított, ezüstzöld-mázas 12,6x10,8 cm nagyságú mezítelen férfit ábrázoló darab a déli falszorosból származik.
- ⁶⁰ MAGYAR 1973a, 70. és XXXV. t. 3.
- ⁶¹ OV 1974, LN Sz 6890, 6893, 6893/1, 6895, 6896. és OV 1974, FN 25, 33, 35. Halványabb és erősebb zöld mázázású darabokból áll.
- ⁶² FUGEDI 1974, 39. ábra.
- ⁶³ NAGY 1857, 239.
- ⁶⁴ HOLL 1971, 177., 180. 155. ábra.
- ⁶⁵ MAGYAR 1973b, 355 – BALOGH 1974, 50, 56.65. j. Márévárban is helyi kőfaragók dolgoztak. (SÁNDOR 1964, 126.)
- ⁶⁶ RRM VK Ltsz. 73.1733.10, 73.1733.17, 73.1733.9., 73.1733.15. és 73.1733.20. Az ajtó és ablakkeretkövek jó rekonstrukcióját ld. TÓTH 1973, 231–240.
- ⁶⁷ OV 1974, PN 16, 26, 35.
- ⁶⁸ Egy hasonló díszű téglatöredéket a dr. Bakay Kornél vezetésével folytatott somogyvári bazilika ásatásánál: a DNY-i torony felső törmelékes rétegében figyelhetünk meg. (BAKAY 1973, 341–348.) A kaposszentjakabi darab a RRM RR-ban 66.179.1. Ltsz-on.
- ⁶⁹ A pincelejárati részhez hasonlót tártak fel NOWOSAD–GRYL 1970, 262.10. A sümegi várban is különböző periódusban épült pincerészek kerültek elő. (KOPPÁNY–KOZÁK 1969, 101.)
- ⁷⁰ Szatmár V. 463–466. – MDKF IV. 1967, 1. 136–137. és 139–142. – TAKÁCS 1970, 218–219.
- ⁷¹ Szatmár V. 465–466. A XVIII. századi jelentős várak ábrázolását ld. LICHNER 1964, 1–12. – POZDISOVSKY 1968, 69–75. – VALLASEK–FIALA 1972, 87–89.
- ⁷² BUNYITAY 1887, 43. – RADOS 1931, 214. – GEREVICH 1934, 236–237. – GENTHON 1936, 20, 22. – BALOGH 1943, 102–103. – Uő. 1954, 250–251. – BOGDAN 1967, 89–90. – TAKÁCS 1970, 43–44, 46, 57, 184, 187–189, 193, 241. – NAGY 1970, 24. – CSORTÁN 1972, 350–358. – NAGY 1963, 5–409. és a fontos Báthori–Pekry várra FIALA 1966, 43–44.
- ⁷³ MMT III. 1954, 301. – PATAY 1959, 16. – TAKÁCS 1970, 223. Az ötvöskönyi várkastély ezideig inkább a csehországi, szlovákiai várkastélyokkal hozható párhuzamba. (FINO 1967, 3–492. – DRENKO 1971, 1–10.) A somogyi Báthori várak feltárása után határozhatjuk meg történeti és teljesebb művelődéstörténeti szerepét. (ROTH 1969, 199–275. és Uő. 1970, 151–214.)

IRODALOMJEGYZÉK

Bakay	1965	Bakay K., Régészeti tanulmányok a magyar államalapítás kérdéséhez. DDI Pécs, 1965.
Bakay	1973	Bakay K., Előzetes jelentés a somogyvári bencés apátság 1972–73. évi feltárásáról. SMK 1.
Balogh	1956	Balogh I., Nyírbátor története. (Szerk. Szalontai B.) BIMF 1. 1956.
Balogh	1939	Balogh J., A későgótikus és renaissancekor művészete. Magyar Művelődéstörténet II. Bp. 1939.
Balogh	1943	Balogh J., Az erdélyi renaissance I. (1460–1541.) Kolozsvár 1943.
Balogh	1954	Balogh J., A magyarországi négysarokbástyás várkastélyok. MÉ 3. 1954.
Balogh	1966	Balogh J., A művészet Mátyás király udvarában. Bp. 1966. I–II.
Balogh	1970	J. Balogh: Die ungarischen Mäzene der Frührenaissance JKIU. V. 1970.
Balogh	1974	Balogh J., Későrenaissance kőfaragó műhelyek. Ars H. I. 1974.
Balogh	1903	Balogh M., Oláh Miklós Hungáriája mint művelődéstörténeti kútforrás. Bp. 1903.
Bánkúti	1957	Bánkúti I., Az Alföld népének harca a török hódítók ellen a mohácsi csata után, 1526–1527. AHSZ II. Szeged 1957.
Barta–Fekete	1973	Barta G.–Fekete N. A., Parasztháború 1514-ben. Bp. 1973.
Benda	1966	Benda K., Zrínyi Miklós, a szigetvári hős. SZE Bp. 1966.
Bogdan	1967	A. Bogdan: Date privind ansamblul cetatii din Tirgu Mures. SM II. Tirgu Mures 1967.
Bónis	1971	Bónis György, A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp. 1971.
Bunyitay	1887	Bunyitay V., Szilágy megye középkori műemlékei. Bp. 1887.
Csányi	1889	Csányi F., Lapok Somogy megye múltjából. Kaposvár, 1889.
Csánki	1894	Csánki D., Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. Bp. 1894. II.
Csörtán	1972	Csörtán F., Marosújtól Alvincig. K. 31. 3. 1972.
Dienes	1972	Dienes I., A hanfoglaló magyarok. Bp. 1972.
Draveczky–Sági–Takáts	1964	Draveczky B.–Sági K.–Takáts Gy., A Somogy megyei múzeumok régészeti adattára. SMF 2. Kaposvár, 1964.
Drenkó	1969	Z. Drenkó: Turecky hrad Sobotka VC. 3. 18. 1969.
Drenkó	1971	Drenkó Z., A Strázky községi kastély régészeti vizsgálata. ZSNM H. 65. 1971. 11. RRM.K Ltsz. 4888.
Dselázáde	1896	Dselázáde M., Az országok osztályai és az utak felsorolása. Török történetírók II. (1521–1566) Ford. Thury József. Bp. 1896.
Eckhardt	1944	Eckhardt S., Telegdy Pál és János levelezése a XVI. század végéről. Bp. 1944.
Engel	1968	Engel P., A magyar világi nagybirtok megoszlása a XV. században. 1. EKÉ IV. Bp. 1968.
Engel	1970	Engel P., A magyar világi nagybirtok megoszlása a XV. században. 2. EKÉ V. 1970.
Entz	1957	Entz G., Művészek az erdélyi gótikában. Kelemen Lajos emlékkönyve. Kolozsvár, 1957.
Entz	1963	G. Entz: Nouveaux résultats des recherches poursuivies en Hongrie sur la gothique tardif et la Renaissance. SH 53. Bp. 1963.
Entz–Szalontai	1969	Entz G.–Szalontai B., Nyírbátor. Bp. 1969.
Fiala	1966	A Fiala: Stavebné Clenerie násich hradov V. 13. A. 14. Stor. VC 15 I. 1966.
Fino	1967	J.–F. Fino: Forteresses de la France Médiévale. Paris, 1967.
Fügedi	1970	Fügedi E., A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása. Bp. 1970.
Fügedi	1974	Fügedi E., Uram, királyom... (A XV. századi Magyarország hatalmasai.) Bp. 1974.
Füßy	1902	Füßy T., A zalavári apátság története. PRT VII. Bp. 1902.
Genthon	1936	Genthon I., Erdély művészete. Bp. 1936.
Gerevich	1934	Gerevich T., Erdélyi művészet. MSZ 22., 2/86. Bp. 1934.
Gerevich	1971	L. Gerevich: The art of Buda and Pest in the Middle ages. Bp. 1971.
Ghimesi–Forgách	1866	Ghimesi–Forgách F., Nagyvárad püspök Magyar Historiája. MNN II. 16. Pest, 1866. (Közl. Majer Fidé.)
Habovstiak	1972	A. Habovstiak: Stredoveké hrádky na Slonensku VC 1. 21. 1972.
Heckenast	1970	Heckenast G., Fejedelmi (királyi) szolgálatonépek a korai Árpád-korban. Bp. 1970. (Ért. tört. tud. köréből. Új sorozat 53.)
Héjjné	1960	Héjjné D.–A., Vasművészetünk védelmében. MV IV. 4. 1960.
Holl	1971	Holl I., Középkori kályhacsempék Magyarországon II. BpR. 22. 1971.
Huml	1971	V. Huml: Nalez renesancni keramiky Praze „Na Slovanech” AR. 23. 2. 1971. Ford. RRMK. Ltsz. 4890.
Istvánffy	1962	Istvánffy M., A magyarok történetéből MH VI. Bp. 1962.
Jenei	1968	Jenei F., Az ecsedi Báthoriakról. JAMÉ X. 1968.
Kalmár	1959	Kalmár J., A füleki (Filakovo) vár XV–XVII. századi emlékei. RF II–4. 1959.
Kanyar	1967	Kanyar J., Harminc nemzedék vallomása Somogyról. Kaposvár, 1967.
Karácson	1904	Karácson I., Evlia Cselebi török világutazó magyarországi vonatkozásai. 1660–1664. Bp. 1904. II.
Karácsonyi	1901	Karácsonyi J., A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. II. Bp. 1901.
Kálmán	1973	Kálmán B., A nevek világa. Bp. 1973.
Király	1974	Király L., Történeti emlékek Somogy megye földrajzi neveiben. Somogy 1974/2. Kaposvár, 1974.

- Koczur 1964
Kolba–Németh 1973
Koppány–Kozák 1969
Koppány–Sági 1967
Kováts 1967
Kozák 1963
Kozák 1972
László 1944
Lichner 1964
- Magyar 1970
- Magyar 1971
Magyar 1973a
- Magyar 1973b
- Magyar 1973c
Magyar 1974
Maksai 1940
Melhárd 1879–81
Mérey 1966
Nagy 1857
Nagy 1862
Nagy 1865
Nagy 1970
Nagy 1973
Nagy 1944a
- Nagy 1944b
- Németh 1903
Nowosad–Gryl 1970
- Papp 1963
Papp 1967
Patay 1959
Paulinyi 1966
- Pákay 1971/1–3
- Pettkó 1905
Pozdisovsky 1968
Rados 1931
Roth 1969
Roth 1970
Sági 1960
Sándor 1964
Sörös–Rezner 1905
Stahuljak–Klobuchar 1958
- Szakály 1969
- Szakály 1971
- Szántó 1972a
- Szántó 1972b
Székely 1961
- Szirmay 1809
Szirmay 1810
Takács 1970
Takáts 1914
Tóth 1973
Vallasek–Fiala 1972
Verancsics 1857
Veress 1901
Voit 1960
Zádor 1964
- Koczur É., Somogy megye régészeti leletkatasztere. RF II. 13. Bp. 1964.
Kolba J.–Németh A., Ötvösművek. Bp. 1973.
Koppány T.–Kozák K., A sümegi vár feltárása és helyreállítása. MM 1963–66. Bp. 1969.
Koppány T.–Sági K., A kereki fehérkő vár története SMF. 9. 1967.
Kováts V., Sziget várának kutatás történetéhez. JPMÉ 1966. Pécs, 1967.
Kozák K., Az egri vár feltárása (1957–62). EMÉ I. 1963.
Kozák K., A sümegi vár XV–XVII. századi kályhái VMK 11. 1972.
László Gy., A honfoglaló magyar nép élete. Bp. 1944.
J. Lichner: Stavebny charakter mestskych hradiev a opevneni za cias tureckého nebezpečenstva na Slovensku VC XIII. 1. 1964.
Magyar K., A Balogh–Semjén nemzetség története a XIII–XIV. században. Nagykállói járás múltja és jelene. Nagykálló, 1970.
Magyar K., Adatok a középkori Szentgyörgy névadás somogyi forrásaihoz. SLÉ 1971. 2.
Magyar K., A nyírbátori várkastély XV. századi kályhacsempéi és művelődéstörténeti vonatkozásai. Doktori értekezés 1973, kézirat. ELTE Régészeti Tanszék.
Magyar K., Előzetes jelentés az ötvöskönyi reneszánsz várkastély feltárásáról. (1966–1972) SMK I. 1973.
Magyar K., Báthoriak sárkányölő hagyománya. SMK I. 1973.
Magyar K., A nyírbátori Báthori várkastély lovaglakos kályháiról. Kézirat, 1974.
Maksai F., A középkori Szatmár megye. Bp. 1940.
Melhard Gy., Somogy megyei régiségtár köréből. SRTÉ 1879–81.
Mérey K., Somogy megye pusztulása Szigetvár eleste után. SZE Bp. 1966.
Nagy I., Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pest, 1857. 1.
Nagy I., Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pest, 1862. 9.
Nagy I., Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pest, 1865. 11.
Nagy M., Reneszánsz és barokk Erdélyben. Bukarest, 1970.
Nagy M., Várak, kastélyok, udvarházak, ahogy a régiek látták. Bukarest, 1973.
Nagy Z., János barát és Kőfaragó György, Mátyás király és Báthori István erdélyi vajda építései. Szépművészet V. 6. 1944.
Nagy Z., János barát és Kőfaragó György, Mátyás király és Báthori István erdélyi vajda építései. Szépművészet V. 7. 1944.
Németh B., Szigetvár története. Pécs, 1903.
M. Nowosad–Gryl Les ruines du chateau gothique et renaissance de Tarnów. (Petite Pologne) Ct. 20. 1969. Beograd, 1970.
Papp L., Kutatások a mohácsi csataterén. JPMÉ 1962. Pécs, 1963.
Papp L., Rékavár és 1963. évi felderítő ásatása. JPMF 12. Pécs, 1967.
Patay P., A bujádi vár. Bp. 1959.
Paulinyi O., A vállalkozás kezdeti formái a feudális-kori ércbányászatra. Bp. 1966. (Ért. tört. tud. köréből R. sor. 40.)
Pákay Zs. Somogy megye dikális összeírása, kézirat 1971. RRM RA. Ltsz. 1997/1, 1997/2, 1997/3.
Pettkó B., Kapisztrán János levelezése a magyarokkal. Bp. 1905.
S. Pozdisovsky: Pamiatková uprava Trencianskeho hradu. VC 17/1968. 2.
Rados J., Magyar kastélyok. Bp. 1931.
F.–O. Roth: Vihitsch und Weitschawar I. ZHVS 60. 1969.
F.–O. Roth: Vihitsch und Weitschawar II. ZHVS 61. 1970.
Sági K., A zalacsányi törökkori várak. GMK 8. Zalaegerszeg, 1960.
Sándor M., Régészeti kutatások Mária-Érben. MM 1959–60. Bp. 1964.
Sörös P.–Rezner T., A pannonthalmi főapátság története. PRT III. Bp. 1905.
T., Stahuljak–O., Klobuchar: Pecnjaci starih gradove Samobova I. Susegrada. TZ II. Zagreb, 1958.
Szakály F., Tolna megye negyven esztendeje a mohácsi csata után (1526–1566). Tt II. Szekszárd, 1969.
Szakály F., A babócsai váruradalom 1561-es urbáriuma és a babócsai vár 1563-as leltára. SLÉ 1971. 2.
Szántó I., Küzdelem a török terjeszkedés megállításáért Magyarországon 1541–1547. AH SZ XL. Szeged, 1972.
Szántó I., A végvári rendszer kiépítése a Balaton környékén 1541–1566. VMK 11. 1972.
Székely Gy., Vidéki termelőágak és az árukereskedelelem a XV–XVI. században. ASZ 3–4. 1961.
Szirmay A., Szatmár vármegye I. Buda, 1809.
Szirmay A., Szatmár vármegye II. Buda, 1810.
Takács M., Magyarországi udvarházak és kastélyok. Bp. 1970.
Takáts S., Régi magyar asszonyok. Bp. 1914.
Tóth M., A sárvári vár építéstörténete. Savaria, 1966–1970. Szombathely, 1973.
A. Vallasek–A. Fiala: K počiatkom hradu Krasna Horka. VC 21. 2. 1972.
Verancsics A. összes munkái. (Kiadta Szalay László.) II. Pest, 1857. MHHS 3. 24.
Veress E., Izabella királyné. Bp. 1901.
Voit P., Reneszánsz építészetünk sajátos fejlődése. ÉKtK IV. 3. 1960.
Zádor M., Kaposvár. Bp. 1964.

ROVIDÍTÉSEK

A budai basák ...

AE
AHSZ
Ars H
AR
ASZ
BIMF
BpR
DD
Ct
EKE
EKtK
EME
Ért. tört. tud. kör.
GMK
JAMÉ
JKIU
JPMÉ
JPMF
K
KÁL
Kállay ...
KöAL
MDKK
ME
MH
MHH
MHHS
MM
MMt
MMT
MRV
MSZ
MTE
Mv
OL
OL Széchenyi cs. lt.
OL U. et C.:
OL NRA:
OV FN
OV LN Sz
PRT
RRM K
RRM RA
RRM RR
RRM VK
SFN
SH
SLÉ
SM
SMF
SMK
SRTÉ
SV
SZV
Szatmár V
SZE
TT
TZ
VC
VMK
ZHVS

Zsigmond kori ...
ZSNM H

A budai basák magyar nyelvű levelezése. (Szerk.: Takáts S.—Eckhart F.—Szegefű Gy.) I. Bp, 1915.
 Archaeológiai Értesítő.
 Acta Historica, Szeged.
 Ars Hungarica.
 Archeológické Rozhledy, Praha.
 Agrártörténeti Szemle.
 Báthori István Múzeum Füzetei, Nyírbátor.
 Budapest Régiségei.
 Dunántúli Dolgozatok, Pécs.
 Ctaruhap, Beograd.
 Egyetemi Könyvtár Évkönyvei.
 Építés és Közlekedéstudományi Közlemények.
 Egri Múzeum Évkönyve, Eger.
 Értekezések a történettudományok köréből.
 Göcsej Múzeum Közleményei, Zalaegerszeg.
 Jóna András Évkönyve, Nyíregyháza.
 Jahrbuch des Kunsthistorischen Institutes der Universität, Graz.
 Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, Pécs.
 Janus Pannonius Múzeum Füzetei, Pécs.
 Korunk.
 Kaposvári Állami Levéltár.
 A nagykállói Kállay-család levéltára I–II. (1224–1350) Bp, 1943.
 Körmendi Állami Levéltár.
 Művészettörténeti Dokumentációs Központ Kiadványai.
 Művészettörténeti Értesítő.
 Monumenta Hungarica.
 Monumenta Hungaricae Historica.
 Monumenta Hungariae Historica Scriptorum.
 Magyar Műemlékvédelem.
 Magyar Művelődéstörténet.
 Magyarország Műemléki Topográfiája.
 Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis.
 Magyar Szemle.
 Magyar Történeti Évkönyvek.
 Műemlékvédelem.
 Országos Levéltár.
 Széchenyi család levéltára Almárium ...
 A Magyar (Pozsonyi) Kamara Archivuma. Urbaria et Conscriptiones.
 A Magyar (Pozsonyi) Kamara Archivuma. Neoregistrata Acta.
 Ötvöskőny Várastás Feltárási Napló.
 Ötvöskőny Várastás Leletanyag Napló Száma.
 Pannonhalmi Rendtörténet.
 Rippl-Rónai Múzeum Könyvtára.
 Rippl-Rónai Múzeum Régészeti Adattára.
 Rippl-Rónai Múzeum Régészeti Raktára.
 Rippl-Rónai Múzeum Várdai Kórártára.
 Somogy megye földrajzi nevei. Bp. 1974.
 Studia Historica, Budapest.
 Somogy megyei Levéltári Évkönyv, Kaposvár.
 Studii si Materiale, Tirgu Mures.
 Somogyi Múzeumok Füzetei, Kaposvár.
 Somogyi Múzeumok Közleményei, Kaposvár.
 Somogy megyei Régészeti Társulat Évkönyve.
 Somogy Vármegye. (Szerk. Csánki Dezső.) Bp. é.n.
 Szabolcs Vármegye. (Szerk. Borovszky Samu.) MVV Bp. é.n.
 Szatmár Vármegye. (Szerk. Borovszky Samu.) MVV Bp. é.n.
 Szigetvári Emlékkönyv.
 Tanulmányok Tolna megye történetéből, Szekszárd.
 Taklincev Zbornik, Zagreb.
 Vlastivedny časopis.
 Veszprém megyei Múzeumok Közleményei.
 Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark, Graz.
 Zsigmond-kori Oklevéltár II/1. (1400–1406, szerk. Mályusz Elemér.) Bp. 1956.
 Zsigmond-kori Oklevéltár II/2. (1407–1410, szerk. Mályusz Elemér.) Bp. 1958.
 Zbornik Slovenského Národného Muzea (Historia), Bratislava.

LE CHATEAU FORT DES BÁTHORI DE ÖTVÖSKÖNYI

Sur le territoire du département Somogy de nouveaux résultats nous sont fournis par les recherches archéologiques entreprises sur le domaine seigneurial du XVe. et du XVIe. siècles de Babócsa, de Segesd, de Zákány, de Marcali et de Fejérvár des familles Marczali, et Báthori.

La mise à jour archéologique du château fort de Ötvöskönyi a fait la preuve du rôle important qu'ont joué les Báthori dans l'histoire de la civilisation de Somogy et en général du pays tout entier du Moyen Age.

Aux XIe. et XIIe. siècles, Ötvös était un village de redevance royal. Au XIIIe. siècle ses habitants furent déjà des écuys. La commune fut la partie — pendant à peu près deux siècles — du domaine seigneurial du comté de Segesd de la reine. En 1395, le village, — comme don immobilier du roi Sigismond — devint la propriété héréditaire de György de Kővágyóds (Batthányi). Après une courte détention par les Tapsonyi, il tomba sous la domination des Batthányi jusqu'à la deuxième moitié du XVIe. siècle. Vers la fin du XVe. siècle et au cours des premières dizaines d'années du XVIe. siècle, le village fut possédé par les familles Marczali, Báthori, Pekry, puis par Mathias Alya, capitaine de Koroknya.

Di milieu du XVIe. siècle, les Batthányi n'y exerçaient leurs droits des seigneurs que pour un court délai. A partir de cette date, mais en 1664 sans aucune doute, Ötvös et Könyi appartenaient à la seigneurie des Zrínyi.

Les Báthori sont devenus propriétaires dans le département Somogy après 1494. En vertu du contrat conclu avec les Marczali, après la mort en 1488 de László Marczali, dernier héritier de la ligne masculine de la famille, tous les biens-fonds des Marczali se trouvant à Somogy sont tombés aux mains des frères Báthori. A partir de cette date, le territoire nord-est du département Somogy, jusqu'à la ligne de la rivière Drava, les Báthori — en tant que seigneurs possédant 4 châteaux-forts, plusieurs châteaux, 11 villes et 40 à 54 communes, héritaient le titre du comte suprême de Somogy des Marczali et prenaient en leur service la majorité des commesaux des Marczali.

Ce sont donc les domaines importants du sud de Somogy, de Babócsa, et, outre du domaine seigneurial de moindre importance de Marcali, — d'où le nom de la famille Marczali —, les propriétés situées au sud du lac Balaton, c'est à dire, les domaines de Fejérvár, de Zákány et de Segesd qui forment la propriété entière des Báthori.

Les villes les plus importantes de ces domaines sont: Kőröshegy, Marcali, Somogyvár, Segesd, les deux Zákány Lábod, Babócsa, Valkó et Kálmáncsehi.

C'est ici, aux biens dominiaux du sud de Somogy des Báthori, que se tiendront, au cours de la première moitié du XVIe. siècle, les réunions des Ordres et des grands seigneurs pour discuter sur des questions visant le sort du pays.

Après 1543, les châteaux et les châteaux-forts des domaines à Somogy des Báthori, ceux de Marcali, de Somogyvár, de Segesd, de Zákány et de Babócsa sont déjà reconstruits en châteaux-forts des confins.

En 1566 cependant, le sultan Soliman s'empara de Szigetvár, puis de Babócsa, ainsi que de tous les domaines des Báthori situés à Somogy, et la famille se voyait forcée de se retirer à sa domaine se trouvant au Nyírség dont les centres sont Nyírbátor et Ecsed.

Les fouilles faites entre 1953 et 1961 à Nyírbátor ont démontré que le château s'élevait au-dessous du lycée de nos jours. L'angle sud-occidentale et l'aile occidentale

du château-fort du XVe. et du XVIe. siècles se trouvaient, tout probablement, à l'endroit où se dressent actuellement le lycée et la maternité. Les résultats des découvertes des années 1969-1972 nous permettent de prétendre que le château-fort Báthori fut d'une forme en U.

Les carreaux de faïences de poêle ornés de chevaliers ainsi que les pierres taillées trouvés en 1969 peuvent se ranger parmi les ouvrages importants de l'art décoratif hongrois au Moyen Age.

Le centre le plus significatif à Somogy des Báthori fut, aux XVe. et au XVIe. siècles Babócsa. Cette localité est comparable en importance — avec les domaines seigneuriaux du Somogy du sud des XVe. et XVIe. siècles — au centre d'Ecsed de la famille. En 1490 — lors des constructions suivies à Nyírbátor et à Ecsed — ce fut déjà „une résidence somptueuse” ce centre administratif, où résidait le comte suprême — quand elle tomba en possession des Báthori.

L'autre centre seigneurial des Báthori fut Segesd. Cette résidence de domaine royal ou du comté de la reine fut, à partir du début du XVIe. siècle la résidence seigneuriale des Marczali, puis, à partir de la fin de ce même siècle, des Báthori.

Il est tout probable que le centre du comté de la reine et le château des Báthori se dressèrent sur le territoire du Segesdvár du Moyen Age (aujourd'hui: Alsósegessd).

A partir du XVe. siècle, le centre du domaine à Zákány des Marczali, plus tard des Báthori servit à contrôler la grande route militaire, c'est à dire, l'ancienne route romaine qui courait à travers du Sud de Somogy vers la ville de Kanizsa. A partir de la deuxième moitié du XVIe. siècle, les Marczali, puis, à leur tour, les Báthori disposent, en ce lieu de deux châteaux importants auxquels appartenaient des postes de passage d'eau et de douane.

Le quatrième centre seigneurial des Báthori — dont l'importance n'est pas moindre à celle des trois précédents — fut Marcali, mentionné la première fois en 1274. C'est là que furent construites la gentilhommière, la muette — mentionnées la première fois en 1456 — des descendants de I. Gergely de la famille Pécz: des Marczali qui ont fourni une brillante carrière. Le château — dont mention était faite en 1532 aussi — fut la proie de l'incendie causé par les turcs, en 1566.

Le château fort Kereki, dit de Fejérvár fut érigé par les Marczali et par les Báthori au centre du domaine seigneurial de Fejérvár pour la protection du passage septentrional du lac Balaton et du passage de Szántód. Ce château fort du XIVe. siècle, lors de sa reconstruction sous les Marczali et les Báthori, fut un bâtiment rectangulaire, presque elliptique, à des tourelles internes, bâti sur cave et entouré de l'extérieur, de rempart.

Les résultats des fouilles nous annoncent que les nouveaux propriétaires du château-fort l'ont ameuillé entre 1486 et 1491 d'objets somptueux. Ces objets (verres, faïences de poêle, pièces en fer, etc) peuvent être les preuves des relations des Báthori avec l'Italie.

Pour son type et sa dimension, le château-fort Ötvöskönyi, appartenant au domaine de Segesd des Báthori, rappelait le château-fort de Fejérvár.

En résumant les résultats des découvertes faites en 1966-1974 sur l'emplacement du château Ötvöskönyi, il est à constater que, suivant les données historiques les traces de la construction plus ancienne, c'est à dire, les parties gothiques du château de cette localité réputée à partir du XIVe. siècle de ses grands-seigneurs, ne sont toujours

pas mises à jour. Les trouvailles découvertes pendant les travaux menés entre 1966 et 1974 nous fournissent des renseignements della fin du XVe., mais surtout des XVIe. et XVIIe. siècles.

Le château-fort d'Otvös fut construit, selon toute vraisemblance, au cours de la deuxième moitié du XVe. siècle, et rappelle le type du château renaissance à 4 bastions d'angle, reconstruit au début du XVIe. siècle. Le château fut détruit par un incendie à la fin du XVIIe. siècle et déperit dans un cours période.

L'atelier de sculpteur ayant travaillé à Ötvöskőny et ayant eu des rapports avec es ateliers renaissance seigneuriaux de Somogy, prépara des moulures opulentes. Des briques portant des marques à fer à cheval et en forme de croissant ont été trouvées à Kaposszentjakab et a Somogyvár. Il est donc à supposer que tous ces fragments que nous venons de mentionner sont les produits du même atelier (de Somogy) de la période des reconstructions du XVIe. siècle de château des confins.

Les flancs nord-ouest et sud-ouest du château — disposant à sa partie sud-est d'une porte à pont-levis, et à sa partis méridionale d'une porte-cochère plus grande — ont été renforcés par une bastion semicirculaire. Il est tout probable qu'à son flanc nord-est, au bout d'une courtine rectangle — s'éleva un tour carré à étage avec un paroi incliné en ressaut.

En face de la porte à pont-levis se trouva un bâtiment dont les locaux nrs. I-III au rez-de-chaussée fermaient la cour à arcades, encadrée des murs d'enceinte. Dans ces locaux on trouva des poêles de faïences dont les ornements étaient plus simples que ceux des locaux de l'étage; (poêle pyramidal, poêle gris à carreaux creux). A l'étage se rangeaient les pièces réservées aux grands-seigneurs. Les poêles à carreaux faïences étaient beaucoup plus somptueux: les carreaux en étaient ornés de bandaux en rayures parallèles et rectangles, représentant des chevaliers, (pélican) des têtes d'évêque et Saint Christophe.

Au dessous de la cour et des pièces nrs. I-III, se logaient les caves voutées. L'accès aux caves joignait les grandes pièces nrs. I. et II. souterraines. Aux cours des travaux de découverte de ces caves, les accès aux salles du rez-de-chaussée ont été également retrouvés. Nous avons pu distinguer en même temps deux meurtrières ou prises d'air dans les murs occidental et oriental de la

cave nr. II. Les données des fouilles réalisées jusqu'à présent nous permettent à supposer que les locaux des caves à voutes en berceau ont été creusés au début du XVIe. siècle.

Parmi les trouvailles précieuses es objets suivants sont dignes d'être mentionnés: des céramiques ornés à vernis, des objets en fer, ainsi, que la somptueuse porte de chêne renaissance trouvé in situ.

Nous avons également mis à jour la partie occidentale du château avec les fours de la bouglangerie, le puits, et à sa partie méridionale, la cour descendant en pente graduelle, ainsi que le tournant pour les chars. La muette a été renforcée au XVIe. siècle par un rempart en argile tassé, et bourrée à terre et a argile fixées par des poteaux. L'édifice, qui a beaucoup souffert pendant plusieurs sièges, a été protégé, outre de ses remparts, par une palanque aussi.

Le os de chevreuil, de sangliers, da faisans, de lapins, de poulets, de porcs et de boeuf nous fournissent des renseignements exacts et importants sur les coutumes de repas, sur la cuisine de l'homme du Moyen Age.

Une idée sur la vie de jadis des seigneurs et de la population des châteaux des XVIe. et XVIIe. siècles nous est donnée par quelques objets somptueux: céramiques décoratives, faïences de poêle, chandeliers, etc.

Outre des résultats qui nous sont fournis par les fouilles dont nous avons donné quelques détails, la mise à jour château-fort de Fejérkő, ainsi que les riches trouvailles d'Ecsed permettent de nous faire une idée supplémentaire sur la vie quotidienne de la population de l'époque des Báthori (première moitié du XVIe. siècle). Ces trouvailles architecturales, le mobilier (somptueux, ainsi que indications recueillies des sources témoignent la susceptibilité aux arts européens de la famille Báthori, es rapports avec les pays occidentaux que ses membres ont maintenus, (pièces de verrerie italiennes, céramiques ornementales allemandes, etc).

Les travaux de découverte des domaines les plus importants des Báthori n'étant pas encore entrepris, ce sont les châteaux-forts Báthori de Somogy (Ötvöskőny, Fejérkő), mis à jour jusqu'à présent qui nous apportent les preuves archéologiques et historiques les plus importantes sur cette époque.

SCHLOSS BÁTHORI IN ÖTVÖSKÖNYI

Archäologische Forschungen auf dem Gebiet der ehemaligen Báthori-Besitztümer in Babócsa, Segesd, Zákány, Marcali und Fejérkö können mit neuen Ergebnissen zur Geschichte des Komitates Somogy in den 15. und 16. Jahrhunderten beitragen.

Die archäologische Erschliessung des Burgschlosses in Ötvöskönyi lieferte neue Beweise für die kulturhistorische Rolle der Familie Báthori in den 15. und 16. Jahrhunderten mit mittelalterlichen Somogy, ja sogar in ganz Ungarn.

Ötvös war ein königliches dienstleistendes Dorf in den 11. und 12. Jahrhunderten. Die Dorfbewohner wurden im 13. Jh. schon als Hofgesinde bezeichnet. Die Gemeinde gehörte fast zwei Jahrhunderte lang zum Besitztum der Gespanschaft der Königinnen. König Zsigmond schenkte sie 1395 dem György Batthyányi von Kővágóórs als erbliche Donation. Nach einem kurzen Tapsonyi'schen Besitz gehörte das Dorf bis zur zweiten Hälfte des 15. Jhs der Familie Batthyányi. Im 15. Jh. und in den ersten Jahrzehnten des 16. Jhs bildete es einen Besitz der Familien Marczali, Báthori und Pekry und später den von Mátyás Alya, Burghauptmann von Koroknya.

In der zweiten Hälfte des 16. Jhs befand sich das Dorf eine kurze Zeit lang im Besitz der Batthyányis und dann gehörten Ötvös und Könyi – gegen 1664 ganz bestimmt – zu den Besitztümern der Familie Zrínyi.

Die Báthoris sind nach 1494 Grundbesitzer in Somogy geworden. Gemäss einem Vertrag mit den Marczalis gingen alle Besitztümer der Familie Marczali in Somogy 1488, nach dem Tod László Marczalis, des letzten Erben männlicher Linie, an die Geschwister Báthori über. Von da an erbten die Báthoris als Herren von 4 Burgen, mehreren Schlössern, 11 Städten und 40–50 anderen Gemeinden vom nord-östlichen Teil des Komitates Somogy bis zur Drau hin den Obergespanstitel der Marczalis und übernahmen auch den Grossteil ihrer Familiales.

Der gesamte Besitz der Báthoris in Somogy bestand letzten Endes aus wichtigen Besitztümern in Süd-Somogy: Babócsa und dem Herrngut Marcali, wonach die Familie Marczali benannt war, sowie den Teildomänen von Fejérkö, Zákány, Segesd südlich vom Plattensee. Die wichtigsten Städte der Besitztümer waren Kőröshegy, Marcali, Somogyvár, Segesd, die beiden Zákány, Lábod, Babócsa, Valkó und Kálmáncsehi.

Die Ländereien der Báthoris in Süd-Somogy wurden in der ersten Hälfte des 16. Jhs zum Schauplatz von Ständetagen und Versammlungen des hohen Adels, wo das ganze Land betreffende Angelegenheiten beraten wurden.

Nach 1543 wurden die Burgen und Burgschlösser der Báthoris in Somogy – Marcali, Somogyvár, Segesd, Zákány und Babócsa – in Grenzfestungen umgestaltet.

Nachdem aber Sultan Soliman 1566 Szigetvár, Babócsa und alle Báthori-Besitztümer in Somogy erobert hatte, zogen sich die Báthoris auf ihre Ländereien in Nyírség zurück, deren Zentren Nyírbátor und Ecsed waren.

Die Ausgrabungen, welche von 1953–1961 in Nyírbátor durchgeführt wurden, bewiesen, dass sich das Schloss unter dem heutigen Gymnasiumgebäude befunden hatte. Die süd-westlichen und westlichen Flügel des Báthori-Schlusses mussten sich in den 15. und 16. Jh. auf dem Grundstück des heutigen Gymnasiums bzw. der Entbindungsstation befinden. Aufgrund der Ausgrabungen von 1969–1972 lässt sich feststellen, dass das Burgschloss der Báthoris in U-Form gebaut war.

Die Ofenkacheln mit Ritterfiguren und die anderen Steinmetzarbeiten, die 1969 ans Tageslicht befördert wor-

den sind, können unter den bedeutendsten kunstgewerblichen Denkmälern des mittelalterlichen Ungarns erwähnt werden.

In Somogy war Babócsa das bedeutendste Zentrum der Báthoris in den 15. und 16. Jahrhunderten. Seine Bedeutung – mit der dazu gehörenden Burgdomäne in Süd-Somogy – kann fast mit dem Familienzentrum in Ecsed gleichgestellt werden. Dieses Verwaltungszentrum – Gespanschaftssitz – konnten die Báthoris bereits 1490 – zu Zeit der Errichtung der Schiösser in Nyírbátor und Ecsed – als „eine prunkvolle Residenz“ übernehmen.

Segesd war ein anderes Zentrum der Báthori-Besitztümer. Das ehemalige Krongut, später Gespanschaftssitz der Königinnen, wird ab Anfang des 15. Jhs als ein Herrschaftssitz der Familie Marczali, und später als ein Zentrum der Domänen der Báthoris erwähnt.

Auf dem Territorium des mittelalterlichen Segesdvár (heute: Alsósegésd) wird wohl das Gespanschaftszentrum der Königinnen und später das Schloss der Báthoris gestanden haben.

Das Herrschaftszentrum der Marczalis, später der Báthoris diente vom 15. Jh. an zur Kontrolle der grossen Kriegsstrasse bzw. der ehemaligen römerzeitlichen Heerstrasse, die über Süd-Somogy in Richtung Kanizsa verlief. Von der zweiten Hälfte des 15. Jhs an besaßen die Marczalis bzw. die Báthoris hier zwei wichtige Burgen mit den dazu gehörenden Maut- und Fährstellen.

Das vierte wichtige Herrschaftszentrum der Báthoris war Marczali. Dieser Ortsname wird zuerst 1274 genannt. Hier befanden sich ein Herrenhof und ein Jagdschloss – zuerst 1456 erwähnt – der Familie Marczali, Abkömmlinge des ersten bekannten Mitglieds der Familie, namens Gergely aus dem Geschlecht Pécz. Das Schloss, das 1532 noch erwähnt worden war, wurde 1566 von den Türken in Brand gesteckt.

Im Mittelpunkt des Herrnguts Fejérkö haben die Marczalis und die Báthoris die Burg Fejérkö in Kereki zur Absicherung der Fährstelle Szántód am nördlichen Plattensee errichten lassen. Das aus dem 14. Jh. stammende Burgschloss besaß zur Zeit der Umbauarbeiten während der Marczalis und der Báthoris rechteckige Grundrisse, fast ellipsenförmige Innentürme, Keller und Schanzen.

Nach den Grabungsergebnissen wurde das Burgschloss gegen 1486–1491 durch die neuen Besitzer prunkvoll hergerichtet. Die Einrichtungsgegenstände (Trinkgläser, Ofenkacheln, Eisengegenstände, usw.) mögen auch von italienischen Verbindungen der Báthoris zeugen.

Das Burgschloss von Ötvöskönyi, das zum Herrschaftsgut Segesd gehört hat, kann seinem Typ und seinem Ausmassen nach mit der Burg von Fejérkö verglichen werden.

Bei der Zusammenfassung der Ausgrabungsergebnisse 1966–1974 kann festgestellt werden, dass ältere Schlossüberreste aus der Gotik in dieser Ortschaft, die seit dem 14. Jh. nach ihren grossen Grundbesitzern bekannt gewesen war, noch nicht aufgefunden wurden. Die Ergebnisse der von 1966–1974 durchgeführten Ausgrabungen weisen auf das Ende des 15. Jhs, aber vor allem die 15–17. Jahrhunderte hin.

Das Burgschloss in Ötvöskönyi mag in der zweiten Hälfte des 15. Jhs errichtet und Anfang des 16. Jhs umgebaut worden sein. Mit den 4 Eckbollwerken stellt es einen Schlosstyp der Renaissance dar. Das Schloss ist Ende des 17. Jhs einer Feuerbrust zu Opfer gefallen.

In Ötvöskőnyi muss eine Steinmetzwerkstatt in der Renaissancezeit tätig gewesen sein, die mit den Baumeistern des hohen Adels von Somogy in Verbindung stand und kunstvolle Steinmetzarbeiten verfertigte. Ähnliche Ziegelsteine mit halbmond- und hufeisenförmigen Stempeln sind auch in Kaposszentjakab und Somogyvár aufgefunden worden. Es ist also anzunehmen, dass alle diese Denkmäler der Umbauarbeiten der ungarischen Grenzfestungen im 16. Jh. in Somogy aus einer und derselben Werkstatt stammten.

Das Burgschloss besass im süd-östlichen Flügel eine Zugbrücke und ein Tor fürs Fussvolk, im südlichen Teil eine Wageneinfahrt, während die nord-westlichen und süd-westlichen Flügel mit je einem halbkreisförmigen Rondell befestigt waren. Im nord-östlichen Teil, am Ende eines mit Mauerböschungen umgebenen rechteckigen Engpasses, mag ein mehrstöckiger, rechteckiger Turm (?) gestanden haben.

Dem von den Burgmauern umgebenen, arkadengeschmückten Hof gegenüber dem Fussgängertor schlossen sich die Räumlichkeiten Nr. I–III. im Erdgeschoss an. Diese Räume waren bescheiden eingerichtet (ein pyramidenförmiger Ofen, ein grauer Ofen aus Hohlkacheln). Im Obergeschoss über diesen Räumlichkeiten befanden sich feudale Säle, die mit roter, braunrötlicher und weisser Stukkatur geschmückt und mit Strichbündeln verzierten Kacheln, mit St. Christophs Figur geschmückt, prunkvoll eingerichtet waren.

Unter dem Hof und den Räumen Nr. I–III. befanden sich gewölbte Keller. Der Kellereingang schloss sich den beiden grossen unterirdischen Räumen Nr. I–II. an, die in West-Ost-Richtung verliefen. Bei der Erschliessung dieser Kellerräume wurden auch die Eingänge zu den Räumlichkeiten im Erdgeschoss gefunden. Gleichzeitig wurden in den Süd- und Ostmauern des Kellerraumes Nr. II zwei Schiess-Scharten bzw. Luftlöcher entdeckt.

Aufgrund des bisherigen Verlaufs der Freilegungen lässt sich vermuten, dass die tonnengewölbten Kellerteile spätestens am Anfang des 16. Jhs. errichtet worden sein mögen.

Aus dem interessanten Fundmaterial lassen sich die prunkvolle, angestrichene Keramik, die Eisengegenstände und eine in Situ aufgefundene prachtvolle Renaissance-Tür aus Eichenholz hervorheben. Im westlichen Teil des Schlosses wurden die Backöfen des terrassenartigen Hofes mit einem Wagenumlauf und einem Brunnen freigelegt. Das Jagdschloss wurde im 16. Jh. mit gestampften Erdschanzen bzw. einem durch Pfeiler befestigten Erdwall umgeben. Das Gebäude, das wiederholt Belagerungen ausgesetzt war, war ausserhalb der Schanzen auch von einer Spundwand geschützt.

Von den Tischgebräuchen der mittelalterlichen Menschen zeugen zahlreiche Knochen von Rehen, Wildschweinen, Fasänen, Hasen, Hühnern, Schweinen und Rindern.

Einige sehr schöne Funde (Prunkkeramik, Ofenkacheln, Leuchter, usw.) gewähren einen Einblick ins Leben der Schlossherren und ihres Schlossgesindes in den 16. und 17. Jahrhunderten.

Das Alltagsleben in der Zeit der Báthoris (in der ersten Hälfte des 16. Jhs. wird – über die archäologischen Funde hinaus – auch durch die Erschliessung der Burg von Fejérvölgy sowie die Inventare der Burg von Ecsed belegt. Die bei den Ausgrabungen aufgefundenen bzw. in der Literatur beschriebenen Bauten und anderen Einrichtungsgegenstände (italienische Gläser, deutsche Prunkkeramik, usw.) zeugen von europäischer Kultur und europäischer Beziehungen der Familie Báthori.

Bis zur endgültigen Erschliessung der Zentren der Familie Báthori – Babócsa, Segesd – liefern die bereits freigelegten Burgen der Báthoris in Somogy (Ötvöskőnyi, Fejérvölgy) die wichtigsten archäologischen und historischen Denkmäler.

SOMOGYI MŰZEUMOK FÜZETEI